

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ВИЩА ОСВІТА В УМОВАХ
КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ
ТА СОЦІАЛЬНОГО
ДИСТАНЦЮВАННЯ**

Монографія

**Кропивницький
2021**

УДК 378.018.43:614.46

В 41

Рекомендовано до друку ухвалою науково-методично-редакційною радою Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (протокол № 8 від 07 жовтня 2021 р.)

Рецензенти:

Н.В. Пазюра – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної англійської мови, Національний авіаційний університет

О.В. Ковшар – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти, Криворізький державний педагогічний університет

В 41

Вища освіта в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання: монографія / С.П. Гринюк, М.О. Желуденко, І.В. Зайцева, А.А. Заслужена, О.В. Ковтун, Л.Ю. Султанова. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. – 140 с.

ISBN 978-966-189-586-6

Монографію присвячено аналізу наслідків пандемії COVID-19 на розвиток світової системи вищої освіти та реакцій систем вищої освіти і національних урядів на виклики й загрози, спричинені поширенням коронавірусної інфекції. Нова реальність породила трансформаційні зміни, які несуть закладам вищої освіти серйозні випробування і суттєво змінять глобальну систему вищої освіти в майбутньому.

У ході теоретичного дослідження стану забезпечення освітнього процесу у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії було з'ясовано проблемні зони роботи закладів вищої освіти в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання, тенденції розвитку світової системи вищої освіти в умовах дестабілізації суспільства чинниками природного характеру, нові вимоги до ефективного забезпечення освітнього процесу в умовах кризової ситуації, реакцію урядів світових держав на нові виклики.

Монографія «Вища освіта в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання» є результатом виконання теми проекту «Потенціал вищої освіти в умовах пандемії: глобальний, європейський, національний виміри» (реєстраційний номер: 2020.01/0172) Національного фонду досліджень України профінансованого за кошти державного бюджету.

УДК 378.018.43:614.46

ISBN 978-966-189-586-6

© Національний авіаційний університет, 2021

© Національний фонд досліджень України, 2021

© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2021

ВСТУП

Колективну монографію присвячено аналізу наслідків пандемії COVID-19 на розвиток світової системи вищої освіти та реакцій систем вищої освіти і національних урядів на виклики й загрози, спричинені поширенням коронавірусної інфекції. Нова реальність породила трансформаційні зміни, які несуть закладам вищої освіти серйозні випробування і суттєво змінять глобальну систему вищої освіти у майбутньому.

У ході теоретичного дослідження стану забезпечення освітнього процесу у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії було з'ясовано проблемні зони роботи закладів вищої освіти в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання, тенденції розвитку світової системи вищої освіти в умовах дестабілізації суспільства чинниками природного характеру, нові вимоги до ефективного забезпечення освітнього процесу в умовах кризової ситуації, реакцію урядів світових держав на нові виклики.

Аналіз пріоритетних стратегій і ключових підходів до забезпечення і реалізації якісного освітнього процесу в кризовій ситуації і подолання негативних наслідків пандемії в освітній галузі постав першочерговим завданням. За короткий період часу викладачі трансформували багаторічний досвід освітнього процесу з режиму офлайн в онлайн.

Серед негативних чинників кризової ситуації, які кардинально вплинули на ефективне забезпечення освітнього процесу, наступні: соціальна ізоляція, блокування можливості навчання face-to-face, напруження в суспільстві, економічна криза, відсутність достовірних знань про реальний стан речей, низький рівень аналітичного мислення, зміни традиційної картини світу, непідготовленість педагогічних кадрів, нерівний доступ до якісного Інтернету, низький рівень цифрової обізнаності.

До позитивних ознак цифрової освіти відносимо: гнучкість, незалежність від часу та місця, онлайн-конференції, економічність, формування цифрового інтелекту та цифрового капіталу, доступність, відсутність кордонів та інтернаціональність, віртуальна мобільність.

Дистанційна освіта у кризовій ситуації, що стала засобом неперервної освіти для відновлення освітнього процесу, увійшла у суспільство на двох рівнях: соціальному й індивідуальному. Вивчення соціально-психологічного (професіоналізація свідомості студентів з психологічних перспектив, комунікація як механізм за яким визначається зміст освіти та процедури її трансформацій, психотипологічні характеристики особистості, принципи психологічного забезпечення змісту дистанційної освіти) й індивідуально-психологічного (індивідуальні особливості, що проявляються в когнітивних стилях, мотивації, локусі контролю, саморегулюванні, здібностях, відносинах, інтелекті, особистості і настрої) контекстів уможливить врахування необхідних елементів для усунення потенційних недоліків дистанційної освіти при наданні рекомендацій, розробці методології і спецкурсів.

Загрози та потенційні можливості дестабілізуючих обставин природного характеру в суспільстві мають різний вплив на системи вищої освіти залежно від країни. Однак спостерігаються і спільні для всіх закладів вищої освіти тенденції. А саме: сприяння, підтримка та участь держави та державних органів влади всіх рівнів у реалізації принципів цифрової освіти; масштабне використання цифрових технологій навчання та викладання; розвиток цифрових навичок і компетентностей, формування культури цифрової комунікації; покращення якості освіти шляхом аналізу статистичних даних, аналітика в системі освіти, стратегічні прогнози.

Екстраординарна ситуація, яка склалася сьогодні, має потенційні шанси для виведення освіти із зони комфорту. Правильна самодіагностика та самоаналіз дозволять закладам освіти випробувати ефективність наявних цифрових рішень, визначити свої потреби в технологічній модернізації, забезпечити перепідготовку викладачів, визначити стратегії подальшого розвитку, стабілізувати освітню сферу та вивести її на новий рівень якості.

Нові умови організації освітнього процесу, а власне вимушений і швидкий перехід до режиму дистанційного і змішаного навчання, не могли не позначитися на його якості. У цьому зв'язку актуальності набуло питання моніторингу якості освітнього процесу в нових умовах його організації, оскільки в системі управління вищої освіти України відсутня інформаційна база, яка б систематично оновлювалася й давала можливість вірогідно характеризувати якість освітньої діяльності як науково-педагогічних працівників ЗВО, так і студентів, та на цій основі приймати обґрунтовані рішення щодо коригування управління освітнім процесом. Існуюча інформація є неповною, різномірною та несистематизованою, що спричинює труднощі виявлення й аналізу проблем, пов'язаних з якістю освітньої діяльності в нових умовах, а головне – причин, які їх зумовлюють. Здійснення моніторингу передбачало розробку методики для діагностики стану, рівнів та особливостей адаптації і гнучкості учасників освітнього процесу до нових умов його організації, оскільки саме їхня адаптивність та гнучкість безпосередньо позначаються на якості освіти.

Ситуація пандемії та карантинних обмежень негативно відображається на усіх аспектах психологічного благополуччя особистості. Частими психологічними наслідками стали негативні психоемоційні стани: напруження, тривога, страх, нудьга, туга, фрустрованість, дратівливість, агресія, відчуття емоційного виснаження, горювання тощо. Значна кількість людей відчувають зрозумілу тривогу, а деякі з них піддаються паніці. Вищеперераховані факти безпосередньо пов'язані з роботою закладів вищої освіти, які в цілях запобігання поширенню коронавірусу, захисту життя і здоров'я студентів та співробітників перейшли на дистанційну форму навчання, яка принципово відрізняється від навчання в аудиторії. У зв'язку з цим виникає питання про вплив дистанційної форми навчання на психологічне благополуччя особистості студента і його психологічну готовність до навчання у режимі «дистант».

Пошук стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу є важливим завданням, яке зумовлюють наступні аспекти: загострення ситуації невизначеності, переживання, невпевненість, дезорганізованість, панічні атаки, адаптація до життя під час пандемії та у постпандемічному суспільстві.

Шляхи вирішення цієї проблеми полягають не лише у ретельному аналізі пандемічної тривоги слухачів вищої школи України, ЄС та світу, а й у швидкому реагуванні на загрози й виклики в освітній галузі. Досягнення результатів вимагає розробки науково обґрунтованих стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі, насамперед для слухачів вищої школи – майбутніх спеціалістів, які мають бути конкурентоспроможними у сучасних реаліях.

Аналіз досліджень щодо впливу пандемії на здобувачів вищої освіти України та вивчення міжнародного досвіду стали теоретичною основою розробки моделі психологічного тренінгу «Мистецтво стресостійкості в умовах вимушеної соціальної дистанції», доступний за посиланням на YouTube-каналі: <https://www.youtube.com/watch?v=Z5eXMczPXJk>. Тренінг знайомить учасників з поняттями «стресостійкість», «стрес», з ефективними техніками боротьби зі стресом, прийомами саморегуляції. Основною цільовою аудиторією тренінгу є студенти,

викладачі та усі, для кого важливим є ментальне здоров'я в умовах карантинних обмежень, соціального та фізичного дистанціювання.

Необхідність вивчення суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю пов'язана зі зміною умов означеної підготовки, детермінованих пандемією. Пошук шляхів усунення таких психологічних та освітніх проблем дистанційної освіти як нестача мотивації й комунікації, участь у самодіяльності і творчому самовираженні, особистісна незрілість, вплив на структуру розумової діяльності студентів засобів ІКТ актуалізували питання суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю у контексті психологічних перспектив. Вивчення структури образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю у непередбачуваних умовах слугувало розробці спецкурсів, які сприятимуть розвитку особистісної зрілості та професійної Я-концепції студента.

Самопроєктування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю у непередбачуваних умовах - це процес складний і передбачає певні етапи. Авторами виокремлено і охарактеризовано чотири етапи самопроєктування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю у непередбачуваних умовах: етап актуалізації мотивації до професійного розвитку; етап побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку; етап реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку і етап діагностики й рефлексії результатів реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Реалізація етапів дозволить досягти ціннісно-значущого рівня сформованості образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю.

Порушення звичних сценаріїв забезпечення освітньої діяльності в підсумку дало можливість вищій освіті поміркувати, змінитися та впровадити інновації, необхідні для її адаптації до потреб суспільства. Півторарічний досвід роботи вищої освіти в умовах соціального дистанціювання дозволив дійти певних висновків про позитивні аспекти забезпечення освітнього процесу в дистанційному та змішаному режимах, зокрема виявити кращі практики закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах. Університети-лідери гуманітарної освіти демонструють наявність компетенцій антикризової дії; акцентують у своїй діяльності не на адмініструванні, а на комунікації; забезпечують методичний супровід цільових груп у налагодженні дистанційного/змішаного режимів викладання і навчання; мають сформовану цифрову освітню інфраструктуру, налагоджені інструменти зворотного зв'язку (двобічної комунікації); демонструють створення консультаційних сервісів і служб з використання цифрових освітніх технологій, інструментів і платформ; організацію віртуальних майданчиків з обміну кращими практиками реалізації дистанційної/змішаної освіти, наявність банку цифрових освітніх ресурсів та ін.

Колективна монографія складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списків використаних джерел та додатків. У першому розділі розглянуто освітній процес у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії COVID-19. Потенціал навчання у кризовій ситуації досліджено у другому розділі. Третій розділ присвячено проблемі психологічної профілактики слухачів вищої школи у протидії пандемії COVID-19. Суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти в умовах дестабілізації суспільства чинниками природного характеру описано у четвертому розділі. Компаративний аналіз досвіду закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової цілісного процесу професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в умовах вимушеного соціального дистанціювання здійснено у п'ятому розділі.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: СТРАТЕГІЇ, ПІДХОДИ, ТРАНСФОРМАЦІЯ.....	8
Гринюк С.П. Освітній процес у галузі вищої освіти в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання.....	8
Зайцева І.В. Пріоритетні стратегії і ключові підходи до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації й подолання негативних наслідків пандемії в освітній галузі.....	19
РОЗДІЛ 2. ПОТЕНЦІАЛ НАВЧАННЯ У КРИЗОВІЙ СИТУАЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІРИ.....	27
Желуденко М.О. Проблеми та перспективи переходу на дистанційний режим роботи з використанням технологій та онлайн-ресурсів для дистанційного навчання.....	27
Заслужена А.А. Позитивні наслідки навчання у кризовій ситуації з урахуванням соціально-психологічного й індивідуально-психологічного контекстів.....	35
Султанова Л.Ю. Загрози та потенційні можливості дестабілізуючих обставин природного характеру у суспільстві на розвиток вищої освіти у глобальному, європейському, національному вимірах.....	42
Ковтун О.В. Діагностика стану, рівнів та особливостей адаптації і гнучкості усіх учасників освітнього процесу в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання.....	49
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СЛУХАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ У ПРОТИДІЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	58
Гринюк С.П. Психологічна готовність студентів до навчання у стані пандемічної тривоги.....	58
Зайцева І.В. Стратегії і тактики свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу.....	65
Желуденко М.О. Вплив вимушеної соціальної дистанції на ментальне здоров'я студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти України, ЄС та світу.....	74
РОЗДІЛ 4. СУБ'ЄКТИВНИЙ ОБРАЗ ПРОФЕСІЙНОГО МАЙБУТНЬОГО СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ В УМОВАХ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ЧИННИКАМИ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ.....	83
Заслужена А.А. Суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти України, ЄС та світу в умовах складної епідеміологічної ситуації.....	83
Султанова Л.Ю. Етапи самопроєктування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти України, ЄС та світу у непередбачуваних умовах.....	91

РОЗДІЛ 5. ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАХОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЦІЛІСНОГО ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ ВИМУШЕНОГО СОЦІАЛЬНОГО ДИСТАНЦЮВАННЯ.....	99
Ковтун О.В. Практики закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю у непередбачуваних умовах.....	99
ВИСНОВКИ.....	114
ДОДАТКИ.....	119

РОЗДІЛ 1.

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: СТРАТЕГІЇ, ПІДХОДИ, ТРАНСФОРМАЦІЯ

Освітній процес у галузі вищої освіти в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання

Гринюк С.П. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0002-8019-759X

Сьогодні світ в цілому та Україна зокрема зіткнулися з найбільш серйозним викликом за останні кілька десятиріч. Глобальне поширення коронавірусної інфекції (COVID-19) в корені змінило звичний спосіб життя світової спільноти, навчило всіх, без винятку, жити в умовах нової реальності та адаптуватися у найкоротші терміни до нових соціальних стандартів. Впливу пандемії зазнали усі галузі світової економіки. Для глобальної системи вищої освіти ця ситуація стала справжнім стрес-випробуванням.

Реальний стан діяльності системи вищої освіти в надзвичайній ситуації, яка склалася, засвідчив неготовність більшості країн світу до розвитку подій у такій площині та ситуативність до впровадження практичних заходів з метою контролювання процесу у цілому. Так, на початку квітня 2020 року свої заклади вищої освіти (ЗВО) закрили 170 країн; не змогли відвідувати університети і школи близько 1,7 мільярдів студентів і учнів – 90% від загальної кількості населення планети. Запроваджені карантинні заходи зумовили перехід закладів освіти на дистанційний формат навчання, до якого не були готові повною мірою учасники освітнього процесу; а тому, виникли серйозні бар'єри для реалізації тієї моделі, за якою університети працювали століттями. Загалом, заходи по локалізації і соціальній ізоляції призвели до потрясінь, яких система вищої освіти не зазнавала з часів Другої світової війни.

Таким чином, не виникає жодних сумнівів, що весна 2020 року стала часом переосмислення звичних уявлень і підходів в системі освіти та визначила цілий ряд нових вимог до ефективного забезпечення освітнього процесу в умовах кризової ситуації.

Аналіз стану забезпечення освітнього процесу у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання виявив: трансформаційні зміни в світовій системі вищої освіти під впливом пандемії несуть вищам безліч серйозних пертурбацій і суттєво змінять глобальну систему вищої освіти у майбутньому [1; 2; 3; 4; 5].

Національні уряди світових держав зіткнулися з викликами, які вимагали оперативного реагування і швидкого прийняття управлінських рішень на національному рівні. До таких належали [6]:

- необхідність розробки законодавчих актів та інструкцій для організації онлайн-навчання і проведення вступних або випускних іспитів;

- надання консультаційної і фінансової допомоги ЗВО для забезпечення онлайн-навчання;
- розробка стратегій і прийняття своєчасних рішень щодо надання допомоги іноземним студентам, які опинилися в країні в період пандемії;
- розробка додаткових законодавчих/нормативних актів, які дозволяють іноземним студентам виїжджати/приїжджати на навчання.

З-поміж головних завдань, які довелося вирішувати у перші місяці поширення коронавірусної інфекції COVID-19 національним закладам вищої освіти, були [7]:

- уповільнення пандемії, збереження здоров'я студентів та співробітників;
- збереження якості і доступності освітнього і наукового процесу у вишах;
- скорочення витрат і пошук нових ресурсів. Ризики для ЗВО в таких умовах значні: від того, наскільки швидко і якісно вищі зможуть змінюватися, залежить їхнє майбутнє – якість освіти, репутація, фінансова стабільність, саме існування багатьох з них.

У період пандемії COVID-19 очевидними постали певні тенденції розвитку світової системи вищої освіти [7; 8].

Організація освітнього процесу в умовах карантину та соціальної ізоляції. На міжнародному рівні у секторі вищої освіти спостерігається масовий перехід ЗВО на тотальну дистанційну форму навчання, що, зі свого боку, затребувало від університетів фінансових вливань та перебудови організації освітнього процесу.

Невтішними є прогнози експертів у галузі вищої освіти щодо відтоку студентів з економічних причин та певної невідповідності онлайн освіти власним очікуванням. Як наслідок, збільшиться конкуренція серед ЗВО за майбутніх абітурієнтів [9].

У зрізі досліджуваної проблематики нами виявлено, що при великій кількості директив, тренінгів для викладачів щодо забезпечення освітнього процесу у дистанційному та змішаному форматах із застосуванням цифрового інструментарію, чітко прослідковується зниження якості викладання і неготовність істотної частки професорсько-викладацького персоналу скористатися наявними можливостями для забезпечення освітнього процесу. Цифрова інфраструктура багатьох університетів не володіє достатньою потужністю для організації онлайн освіти, як і далеко не всі предметні галузі можливо викладати у дистанційному форматі, використовуючи сучасні технології [10]. Карантинні обмеження та соціальне дистанціювання зумовили зростання психологічного навантаження на студентів і викладачів [11]. Вищезазначені факти безпосередньо пов'язані з діяльністю ЗВО, які в цілях запобігання поширенню коронавіруса, захисту життя і здоров'я студентів та співробітників перейшли на дистанційний та/або змішаний режим викладання/навчання, які принципово різняться від викладання/навчання в аудиторії.

Однак, варто зауважити, що масовий перехід ЗВО на тотальний “дистант” демонструє і позитивні тенденції: більшість університетів посилили співпрацю один з одним, національними органами управління освітою, освітніми платформами і міжнародними організаціями; великий відсоток ЗВО перевели діяльність своїх партнерств в онлайн формат (змогли знайти нові форми взаємодії – віртуальна мобільність студентів і викладачів, обмін матеріалами для онлайн викладання, тощо); багато з них почали пошук нових форм взаємодії в умовах цифрового середовища для підтримки постійної комунікації, рішення спільних завдань та проблем, пошуку оптимальних рішень для усіх сторін [12].

І зрештою, у період епідемії велика кількість університетів посилили свою третю роль: надали власну медичну інфраструктуру для лікування хворих та інфікованих на COVID-19.

Імплементация наукових досліджень. За даними опитування ResearchGate [13], галузь наукових досліджень виявилася менш вразливою у період пандемії, ніж інші напрями діяльності університетів.

Дослідження реакції світової системи вищої освіти у сегменті імплементации наукових досліджень показало, що пріоритетними кроками ЗВО, міжнародних організацій та національних урядів в умовах екстраординарної ситуації були наступні:

- 1) великі міжнародні організації та ЗВО проводили опитування щодо впливу епідемії на сектор вищої освіти; способи, методи, форми боротьби з COVID-19;
- 2) країни і ЗВО переглядали організаційні аспекти науково-дослідної роботи, співпрацю з неакадемічними організаціями, що замовляють дослідження;
- 3) ЗВО займалися пошуком нових форм взаємодії у віртуальних дослідницьких мережах [14].

На додаток, були призупинені академічні обміни; змістилися строки проведення запланованих міжнародних наукових конференцій; більшість наукових проєктів як національного, так і міжнародного характеру не змогли бути завершені у встановлені часові проміжки; відтермінувалося придбання нового обладнання для реалізації запланованих наукових досліджень.

Ризиком для означеного напрямку діяльності університетів є той факт, що частка досліджень, які фінансуються бізнесом, дуже висока, і під час і після пандемії приватні компанії можуть значно скоротити свої витрати на сектор науково-технічних розвідок через дефіцит внутрішнього бюджету. Недофінансування галузі може виявитися критичним фактором для якісного забезпечення наукової складової освітніх установ.

Забезпечення економічного та законодавчого добробуту ЗВО в умовах дестабілізуючих обставин природного характеру. Найсерйознішою проблемою, яка позначиться на усіх аспектах діяльності університетів, є, на сьогодні, скорочення фінансування з огляду на кризову ситуацію, яка сколихнула світ у глобальному вимірі. [15]. Експерти відзначають, що скорочення доходів університетів зі сторони іноземних студентів для багатьох ЗВО виявиться невиправним, і багатьом гравцям освітньої галузі на світовій арені доведеться сутужно.

Найближчим часом прогнозується скорочення потоків вхідної академічної мобільності в країни, які традиційно приймали іноземних студентів з усього світу (Великобританія, США, Канада, Нова Зеландія, Австралія). Як наслідок, в умовах скорочення доходів населення, ці потоки можуть бути перенаправлені в країни, які пропонують якісну вищу освіту, але ближчі за географічним розташуванням, є фінансово-привабливими за рахунок адекватної вартості надання освітніх послуг або наявності відповідних механізмів фінансової підтримки (гранти, стипендії, освітні кредити).

Закриття кампусів є ще однією сильною підставою для занепокоєння, яка вкрай негативно відіб'ється на бюджеті університетів і може призвести до можливих кадрових змін, скорочення штату і підвищення рівня безробіття в регіоні (наприклад, в США загальні втрати університетів від закриття кампусів попередньо оцінені в 11,6 млрд дол.) [16; 18, 19].

Разом із тим, багато університетів переглядають структуру витрат: деякі відмовилися від адміністративного збільшення/розширення штату; переглянули політику найму нового професорсько-викладацького персоналу, а також продовження контрактів з викладачами, які працюють за внутрішнім і зовнішнім сумісництвом; скоротили нарахування на оплату праці [16, 17].

Ще один тренд, який здатен вплинути на фінансове благополуччя фінансових установ, має відношення до дискусії на тему повного заміщення оффлайн формату навчанням онлайн. Експерти у галузі освіти вважають, що повністю вести мову про заміщення/поглинання одного формату іншим передчасно, і це навряд чи станеться. Хоча вигоди і переваги від впровадження онлайн і дистанційних технологій в освітній процес не викликають сумніву. Так, на думку експертів, освітні програми, які пропонуватимуться університетами в режимі онлайн, не коштуватимуть дешевше освітніх програм, що реалізуються традиційно у форматі оффлайн; собівартість онлайн освітніх програм буде вищою, вимагатиме великих витрат зі сторони адміністрації ЗВО в частині технологій, обладнання та маркетингу.

Можливе рішення для таких викликів – державна підтримка університетів (в Австралії, наприклад, уряд виділив додаткове фінансування в розмірі 18 млрд дол. для підтримки університетів, проте з урахуванням того, що державне фінансування в умовах пандемії скеровано на підтримку багатьох галузей, обсяги додаткового фінансування від держави можуть виявитися недостатніми для компенсації такого збитку).

Стосовно законодавчого забезпечення: країни змушені були внести правки до законодавчої бази щодо сучасного виміру освіти, фіксуючи перехід ЗВО на режим онлайн освіти, проведення вступних іспитів та державної атестації в онлайн форматі, організацію роботи і оплати праці викладачів, тощо.

Інтернаціоналізація освіти. Пандемія внесла істотні корективи в плани потенційних іноземних студентів щодо їх навчання закордоном. Перед адміністраціями університетів постали питання: організації логістики та забезпечення освітнього процесу іноземним студентам, які залишилися на період пандемії в країні навчання та/або виїхали на батьківщину; призупинення програм студентських і викладацьких обмінів; пошуку нових форм залучення іноземних студентів і організації для них навчання; перегляду форм співпраці з закордонними партнерами щодо розробок та реалізації спільних освітніх програм.

У ситуації скорочення кількості іноземних студентів, адміністрації університетів почали розробляти стратегії віртуальної мобільності; готувати викладачів для роботи з іноземними студентами в цифровому середовищі, використовуючи вже створені платформи віртуальної мобільності, наприклад, [http://coil.suny.edu/\(Collaborative Online Learning\)](http://coil.suny.edu/(Collaborative Online Learning)); розробляти свої власні; залучати іноземних студентів, активно організовуючи численні онлайн заходи, вебінари/ярмарки, та підкреслюючи важливість використання онлайн форматів для комунікації з абітурієнтами [20].

Таким чином, усі схарактеризовані вище тенденції не найкращим чином позначаються на розвитку сектору світової системи вищої освіти. Проблеми з інтернаціоналізацією, розвитком партнерств для розробки і запуску спільних освітніх програм (подвійних або спільних дипломів), фінансування дослідницьких проєктів сьогодні актуальні для більшості національних систем вищої освіти, для яких експорт вищої освіти є не останньою статтею доходу в національному

бюджеті. Пандемія нещадно «пройшлася» по системі глобального освітнього ринку, який вибудовувався десятиліттями, та змусила переглянути можливості дистанційної та онлайн освіти.

Аналіз стану забезпечення освітнього процесу у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії COVID-19 дозволив систематизувати проблемні зони діяльності ЗВО в умовах карантину та соціальної ізоляції (Таб. 1) та узагальнити перелік заходів, що реалізуються на рівні держави, та управлінські практики для підтримки освітньої галузі (Таб. 2).

Таблиця 1. – Проблемні зони роботи ЗВО в умовах карантину та соціальної ізоляції

<i>Проблемна зона роботи ЗВО</i>	<i>Виклики</i>
Правові аспекти	Необхідність прийняття локальних нормативних актів та внесення змін до чинних федеральних.
Інформаційна інфраструктура	Відсутність навіть у провідних ЗВО достатньої інфраструктури та програмних засобів для переходу освітнього процесу в режим тотального дистанту.
Викладання і робота зі студентами	Ризики падіння якості вищої освіти. Масштаб переходу на дистанційний формат навчання. Неготовність різних цільових груп за низкою питань. Необхідність прискореної перепідготовки викладацького складу.
Прийом студентів	Питання термінів, процедур і комплексного вирішення за усіма освітніми рівнями.
Проведення досліджень	Труднощі в доступі до лабораторій, обмеження щодо наукової комунікації оффлайн, ризики скорочення витрат на дослідження і розробки як на державному рівні, так і зі сторони бізнесу, які несуть непередбачувані витрати у зв'язку з пандемією.
Адміністративна робота	Переведення більшості співробітників на дистанційний формат роботи.
Економіка кампусів	Фінансові втрати університетів від закриття кампусів.
Кадрова політика	Перегляд моделей мотивації з урахуванням переходу на дистанційний формат роботи. Питання мотивації викладачів до якісної роботи у дистанційному форматі. Психологічний стан викладачів в умовах раптової зміни формату роботи.

Забезпечення безпеки	Комплекс проблем щодо прийняття профілактичних заходів.
Працевлаштування випусників	Проходження практики в компаніях. Потенційні затримки з випускними іспитами і підсумковою атестацією.
Інтернаціоналізація і мобільність	Ризики фінансових втрат ЗВО, пов'язаних з обмеженням мобільності. Перегляд графіків заходів університетів, перенесення термінів виконання робіт, пов'язаних з цими заходами.
Додаткові витрати університетів	Додаткові витрати на адаптацію інформаційних систем і інфраструктури. Витрати на санітарно-гігієнічні заходи та охорону. Компенсації за договорами із зарубіжними викладачами і пошукачами у разі неможливості роботи онлайн. Додаткові витрати на матеріальну допомогу студентам.

Стосовно державних заходів, варто підкреслити, що вони безпосередньо залежать від епідеміологічної ситуації як всередині країни, так і за її межами. Важливий і політичний, соціальний і економічний контексти, в яких працюють університети.

Таблиця 2. – Перелік заходів, що реалізуються на рівні держави, та управлінських практик для підтримки освітньої галузі

<i>Тематичний блок</i>	<i>Управлінські практики ЗВО</i>	<i>Заходи на рівні держави</i>
Безпека		Закриття кампусів/обмеження переміщення територією.
		Моніторинг поширення COVID-19 ЗВО (у тому числі постійний контроль температурного режиму).
		Інформування цільових груп щодо профілактики COVID-19.
		Дезінфекція будівель і приміщень університетів, в яких відбувається робочий процес.

		Дезінфекція гуртожитків, в яких залишилися студенти.
Інфраструктура	Розширення онлайн-інфраструктури.	Спрощення роботи з інтернет-провайдерами.
	Надання доступу до онлайн-курсів для широкого кола ЗВО.	Надання студентам і викладачам відкритого доступу до платформ з онлайн-курсами .
	Налагодження доступу до необхідного технічного обладнання.	
Навчальний процес	Переведення більшості занять в онлайн-формат .	Уніфікація заходів, які затверджуються в університетах щодо іспитів і захисту дипломів, у тому числі рішення щодо прокторингу.
	Перенесення строків складання іспитів і курсових проектів за погодженням із науковими керівниками (у разі потреби доступу до лабораторій).	Можливість академічної амністії для студентів, які не мають можливості навчатися в онлайн-режимі.
	Дистанційна психологічна допомога.	
	Позанавчальна дистанційна робота.	
	Методична підтримка цільових груп з усіх питань, пов'язаних з переходом на дистанційний формат роботи і навчання.	
	Налагодження інструментів зворотного зв'язку від студентів і викладачів.	
	Переведення поточних форм оцінювання на альтернативний формат.	
	Впровадження прокторингу на онлайн-заліках та іспитах.	
Наукові дослідження	Ініціювання нових наукових сервісів і наукових досліджень по темі COVID-2019.	

	Переведення попередньо запланованих заходів з наукової комунікації в онлайн-формат.	
	Вирішення питання щодо захистів дисертацій онлайн.	
Економічна підтримка	Організація фінансової допомоги студентам.	Відстрочка можливого фінансового та податкового обтяження.
	Затвердження додаткових стипендій, в тому числі з метою компенсації вартості проживання за межами кампусів.	Пряма фінансова допомога університетам.
	Стимулюючі виплати викладачам.	
	Збереження зобов'язань за довгостроковими контрактами з викладачами і персоналом.	
	Проекти ЗВО з працевлаштування студентів у ЗВО, які втратили підробіток через пандемію і відчують фінансові труднощі.	
Інтернаціоналізація і мобільність	Інформаційна підтримка іноземних студентів.	
	Дні відкритих дверей в онлайн-форматі.	
	Гнучкі умови для іноземних студентів: можливості вибору при прийнятті рішень щодо подальшого формату навчання (проходження онлайн або відстрочка у проходженні курсу, гнучкі умови вступу на осінь 2021 року, часткове відшкодування вартості навчання тощо).	
Третя місія університету	Сприяння щодо залучення студентів до волонтерських практик для допомоги найбільш уразливим цільовим групам в період пандемії.	
	Надання сервісів доставки їжі студентам і співробітникам.	

	Залучення цільових груп до експертного обговорення заходів щодо боротьби з пандемією в режимі онлайн.	
	Надання приміщень ЗВО під карантин.	

В Україні, за практикою зарубіжних країн, ЗВО також були тимчасово закриті, навчальні роки було завершено у дистанційному режимі, який став викликом для вітчизняної системи освіти.

Пандемія вплинула на звичні режими життя студентів, їх родин, викладачів, зумовила далекосяжні економічні та суспільні наслідки, загострила низку соціально-економічних питань, з-поміж них:

- рівність доступу до навчання (різний рівень забезпеченості родин засобами для дистанційного навчання та неодинаковий доступ до якісного Інтернету);
- надання освітніх послуг здобувачам вищої освіти з особливими освітніми потребами;
- інші соціально-економічні проблеми, зумовлені пандемією.

Уряд України досить швидко та адекватно відреагував на нові виклики, здійснив заходи, необхідні для забезпечення неперервності освітнього процесу [21].

У період тривалого карантину у мережі Інтернет стали доступними навчальні матеріали у цифровому форматі та онлайн ресурси для дистанційного навчання. Також МОН врахувало фактор відсутності домашніх комп'ютерів із доступом до мережі Інтернет у частини населення нашої країни, особливо в малозабезпечених родинах та сільській місцевості. Міністерство провело перемовини з керівництвом провідних освітніх онлайн-платформ, результатом яких стала доступність освітнього контенту для широкого освітянського загалу. Серед сайтів-партнерів, які надали відеоконтент для трансляцій, платформа BeSmart (<https://besmart.study>); студія онлайн-освіти EdEra (<https://www.ed-era.com>); платформа масових відкритих онлайн-курсів Prometheus (<https://prometheus.org.ua>); платформа безкоштовних вебінарів з підготовки до ЗНО iLearn (<https://ilearn.org.ua>) тощо [22].

Поряд із зробленим, залишається необхідність подальшого опрацювання та розв'язання ряду наступних завдань:

- забезпечення надання освітніх послуг для студентів, які опинилися у складних життєвих умовах та студентів з особливими освітніми потребами;
- забезпечення освітнього процесу у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в частині організації практичних занять, що потребують фізичної присутності студентів;
- забезпечення практичних та лабораторних занять у закладах вищої освіти (тренування пілотів, лабораторні роботи для здобувачів освіти природничо-математичного спрямування, практичні роботи студентів-медиків у лікарнях тощо);
- запровадження нових процедур отримання наукових ступенів в умовах карантину;
- матеріально-технічне забезпечення закладів освіти в умовах карантину (засоби для дистанційного та онлайн навчання, доступ до мережі, санітарно-гігієнічні засоби тощо).

Розв'язання вищезазначених проблем лягає на плечі МОН та місцевих органів управління освітою. Доцільним є врахування місцевих особливостей, зокрема в частині матеріально-технічної забезпеченості закладів освіти, наповнюваності навчальних приміщень та врахування епідемічного стану в регіоні.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. United Nations Development Programme. COVID-19 and human development: Assessing the crisis, envisioning the recovery. 2020 Human Development Perspectives. 2020, New York. URL: <http://hdr.undp.org/en/hdp-covid>
2. Michelle Kaffenberger. "Modeling the long-run learning impact of the COVID-19 learning shock: Actions to (more than) mitigate loss". *RISE Insight Series*. 2020. N. 017. URL: https://doi.org/10.35489/BSG-RISE-RI_2020/017
3. World Bank. "COVID-19 Could Lead to Permanent Loss in Learning and Trillions of Dollars in Lost Earnings". URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/06/18/>
4. International Association of Universities. Global Survey Report: The Impact of COVID-19 on higher education around the world. 2020. URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_the_survey_report_final_may_2020.pdf.
5. Maggioncalda Jeff. The Digital Transformation of Higher Education: COVID-19 and Beyond. *YouTube: канал ИИТО ЮНЕСКО*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qTJXAEIBSks>
6. COVID-19: Higher Education challenges and responses. 2020. URL: <https://iau-aiu.net/Covid-19-Higher-Education-challenges-and-responses>
7. Гринюк С.П. Роль «пандемічної» кризи в трансформації вищої освіти: нові вектори інтернаціоналізації. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура*. VIII Міжнародна-наукова конференція. Київ, 2020. С. 61-65.
8. Grynyuk S. The impact of COVID-19 on higher education: international level. *The scientific heritage*. 2020. V.4. N. 54. P. 19-22.
9. COVID-19 Report: an outlook for International Student Recruitment. 2020. URL: <https://studyportals.com/intelligence/covid-19-report-an-outlook-for-international-studentrecruitment/>
10. The word university rankings. 2020. [URL: <https://www.timeshighereducation.com/opinion/could-coronavirus-force-positive-change-higher>
11. Digital Educational Action Plan. 2020. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en
12. Rethinking Education in the Digital Age. 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641528/EPRS_STU\(20\)641528_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641528/EPRS_STU(20)641528_EN.pdf)
13. COVID-19 Report: Impact on global scientific community. 2020. URL: <https://www.researchgate.net/institution/ResearchGate/post/5e81f09ad785cf1ab156218>
14. Digital Education Policies. 2019. N. January 25. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/digital-education-policies>

15. Coronavirus: global student flows to suffer ‘massive hit’ for years. 2020. URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/coronavirus-global-student-flows-suffer-massive-hit-years?fbclid=IwAR2h6sL4Q4loZzU->
16. ‘Grim situation’ for UK’s fixed-term staff in virus crisis. 2020. URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/grim-situation-uks-fixed-term-staff-virus-crisis>
17. World Bank. “We should avoid flattening the curve in education – Possible scenarios for learning loss during the school lockdowns”. 2020. URL: <https://www.blogs.worldbank.org/education/we-should-avoid-flattening-curve-education-possible-scenarios-learning-loss-during-school>
18. World Bank. “Simulating the Potential Impacts of the COVID-19 School Closures on Schooling and Learning Outcomes: A set of Global Estimates”. 2020. [URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/simulating-potential-impacts-of-covid-19-school-closures-learning-outcomes-a-set-of-global-estimates>
19. Барна О. В., Кузьмінська О. Г. Визначення готовності закладу вищої освіти до цифрової трансформації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*. 2020. № 5. С. 92-94.
20. Making a European area of lifelong learning a reality. 2020. URL <https://ec.europa.eu/education>
21. Sackstein, S., Coleman, E. Ndobe T. Lecturers' perceptions of learning management systems within a previously disadvantaged university. *In Opening Up Education for Inclusivity Across Digital Economies and Societies*. 2019. pp. 1-28.
22. Підчасов Є. В. Психологічні особливості побудови освітнього процесу із застосуванням дистанційних освітніх технологій. 2016. URL: <https://2016.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=110>

Пріоритетні стратегії і ключові підходи до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації й подолання негативних наслідків пандемії в освітній галузі

Зайцева І.В. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0001-6556-0779

З метою подолання негативних наслідків пандемії в освітній галузі ми проаналізували пріоритетні стратегії і ключові підходи до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації. Такі стратегії передбачають використання нових підходів, методів для навчання, які спрямовані на моделювання освітнього процесу, максимально наближаючи його до реальності, та водночас на досягнення програмних результатів навчання [1].

Розглянувши та проаналізувавши негативні наслідки пандемії в освітній галузі, ми можемо стверджувати, що успішність дистанційного навчання залежить від його ефективної організації, майстерності викладачів, рівня готовності до такого виду навчання студентів та освітян. Однак, незважаючи на те, що рішення прийняти карантин 12 березня 2020 року було цілком виправдане, оскільки мало на меті убезпечити жителів України від ризику зараження на коронавірус, кризові умови поставили нові виклики перед педагогами та студентами.

Дистанційний режим навчання та завершення навчального року у дистанційному режимі, нові вимоги до забезпечення освітнього процесу стали викликом для української системи освіти. Вітчизняні виші виявилися змушені в короткі терміни вирішувати безліч гострих питань: в яких формах проводити дистанційне навчання; які технічні засоби для цього використовувати; як оцінювати засвоєння матеріалу студентами; як проводити іспити і яким чином здійснювати набір майбутніх студентів на наступний навчальний рік.

З оглядом на зазначене вище, розпочався пошук й відпрацювання ефективних інструментів для організації навчального процесу в новій реальності.

До того ж, після послаблення карантину в умовах дистанційного навчання стало зрозуміло, що сучасні студенти та викладачі перейшли на новий етап розвитку, де дистанційне навчання відіграє велику роль. Як бачимо, практична реалізація освітнього процесу в умовах кризи вимагає не лише професійного та творчого підходу, але й прийняття серйозних організаційних заходів і не лише на рівні самих навчальних закладів.

Так, окрім організації ефективного дистанційного навчання, яке розпочалося ще у березні 2020 року, перед освітянами постали нові виклики – організація ефективного дистанційного навчання та адаптація освітньої політики до вимог сьогодення.

Дистанційна освіта – це можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу будь-який зручний час. Про потребу у розвитку «електронного навчання і формування цифрової компетентності учасників освітнього процесу» зазначається й у наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про Національну освітню електронну платформу» (2018) цифровізації освіти [2]. Цифровізація (діджиталізація) освітнього процесу спричинена потребою у широкому впровадженні інноваційних технологій, появою нових вимог до фахівців, зокрема до формування ключових компетентностей, і нового цифрового покоління (з особливими соціально-психологічними характеристиками).

Серед негативних наслідків дистанційного навчання, які виникли в українських педагогів, слід зазначити технологічні проблеми освітньої інфраструктури, зокрема, брак методичних розробок в сфері дистанційної освіти. До того ж, дистанційна освіта поки є незвичною і складною, враховуючи її психологічні особливості, які також призвели до негативних наслідків зазначеного вище формату навчання [3]. Особливість дистанційної форми навчання полягає в тому, що більша частина навчального процесу складається саме із самостійної роботи студентів із засвоєння навчального матеріалу, який має бути заздалегідь підготовлений і потім наданий студенту [4, 5].

Таким чином, головною вимогою до сучасного студента під час дистанційного навчання є високий стартовий рівень освіти та наявність навичок самостійної роботи, що стає викликом для здобувачів освіти, особливо студентів початкового етапу навчання.

Як бачимо, система дистанційного навчання розрахована переважно на достатньо свідомих студентів, які не потребують постійного контролю з боку викладача. Тому, важливу роль у процесі дистанційному навчанні відіграє мотивація слухачів, їхня здатність до самоорганізації [5].

Для розвитку вищезазначених умінь важливими стратегіями дистанційного навчання є: створення практичних ситуацій під час навчального процесу, можливість для студента проявити себе, самореалізуватися, чіткість організації навчального процесу та індивідуального підходу тощо [6].

До того ж, негативними наслідками дистанційного навчання, які виникають у викладачів, є наступні:

- переважна більшість викладачів не підготовлена до ефективного впровадження дистанційного навчання, оскільки не володіє методиками впровадження інноваційних технологій в освітній процес;

- в освітян бракує вмінь організації створення необхідної навчальної інформації, перетворення її в електронний освітній ресурс та розробки засобів передачі його з максимальною ефективністю студентам. У результаті викладач витрачає багато часу на розміщення необхідного матеріалу у мережі;

- у викладачів виникають труднощі щодо організації курсу, а саме у розподіленні навчального матеріалу – що потрібно проходити в очному режимі, що можна опрацювати та засвоїти позааудиторно/самостійно, які види завдань підходять для індивідуальних занять, а які – для роботи у групах/командах;

- впровадження дистанційної форми навчання вимагає великих зусиль з боку викладача – готовність використовувати цифрові технології у навчальному процесі є необхідною умовою інформатизації освіти.

Викладачі та студенти, з одного боку, отримали шанс в повній мірі використовувати сучасні цифрові технології, з іншого – зазнали таких негативних наслідків дистанційного навчання, як недостатня кількість методичних розробок в сфері дистанційної освіти, технологічні проблеми освітньої інфраструктури, недолік цифрових можливостей.

Пріоритетні стратегії і ключові підходи до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу очевидні, зокрема, це:

- забезпечення сприятливих умов для цифрової трансформації освіти, розвитку умінь навчатися самостійно, виокремлювати найбільш цінний матеріал для саморозвитку;

- формування мобільності особистості, умінь швидко адаптуватися до умов, що змінюються непередбачувано і стрімко;
- посилення мотивації до самоосвіти та саморозвитку;
- навчання у комфортному темпі, але з оптимальним використанням часу, виокремленого для виконання певних завдань;
- посилення фінансового забезпечення закладів освіти, модернізація їх матеріально-технічної бази, розробка дистанційного курсу навчання.

Пріоритетною стратегією до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу є створення й впровадження дистанційного курсу в умовах пандемії.

Труднощі, які виникають під час реалізації дистанційного курсу – це неузгодженість між плановою та фактичною тривалістю виконання завдань, що потребує внесення відповідних коректив до програми курсу.

Першочергово необхідно розробити критерії оцінювання, наприклад, визначити види роботи, яку студенти будуть виконувати на оцінку. Для цього необхідно провести аналіз компетентностей: визначити уміння, що будуть розвиватися на кожному етапі навчання під час певного виду роботи, до кожної компетентності скласти перелік показників діяльності, які після закінчення курсу повинен продемонструвати здобувач освіти.

Щодо критеріїв оцінювання студентів, за виконання більш складних завдань призначається більше балів, легших – менше. Ми рекомендуємо розробити критерії оцінювання успішності студентів, враховуючи кількість годин на семестр та керуючись нормативними документами – Болонською системою. Так, кредити ECTS призначаються для розділів курсу, але присвоюються лише студентам, які успішно завершили курс, задовольняючи всі необхідні вимоги стосовно оцінювання. Іншими словами, студенти не одержують кредитів ECTS просто за відвідування занять – вони повинні продемонструвати, що виконали заявлені навчальні завдання для конкретного розділу курсу. Необхідно слідкувати, щоб студенту була зрозуміла мета завдання й він розумів, коли досяг результату [7]. До того ж, студенту необхідно пояснювати критерії визначення оцінок і передбачати заохочення за активну роботу [8].

Серед негативних наслідків дистанційного навчання є постійна концентрація на екрані монітора, яка впливає на психологічний стан студента [9]. Ключовим підходом до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу є зворотній зв'язок між студентом і викладачем у системі дистанційного навчання, який повинен забезпечувати студенту психологічний комфорт [10].

При цьому сприйняття інформації залежить від багатьох причин, найважливішою з яких є наявність або відсутність у процесі діалогу комунікативних бар'єрів – психологічних перешкод у ході адекватної передачі інформації між учасниками спілкування [11].

Під час розробки й впровадження дистанційного курсу необхідна готовність навчального закладу, яка визначається наявністю стратегії навчання, організаційної моделі, кваліфікованих кадрів, ресурсів підтримки студентів, технічна підтримка викладача на етапах створення дистанційного курсу тощо [12].

Однак, впровадження дистанційного курсу пов'язано з низкою негативних наслідків дистанційного навчання, які виникають як у викладачів, так і у студенти у процесі навчання з використанням ІКТ [13]. Перш за все для забезпечення такого навчання ЗВО повинні мати відповідне обладнання, встановити спеціальне

програмне забезпечення, надати доступ до Інтернет-мережі, а також забезпечити відповідними навчально-методичними матеріалами як викладачів, так і студентів. По-друге, значна частина викладачів не володіє сучасними ІКТ і/або психологічно не готові до викладання, зокрема, в умовах глобальної комп'ютеризації суспільства і швидкого обміну інформацією.

Отже, пріоритетними стратегіями і ключовими підходами до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу із залученням ІКТ і роботи з електронними носіями, будуть наступні: забезпечення ЗВО необхідним обладнанням і програмним забезпеченням; підвищення кваліфікації викладачів різних дисциплін у галузі сучасних ІКТ; розробка методів і методики навчання студентів з використанням інноваційних технологій; формування і розвиток у студентів інформаційно-технологічної компетентності.

Пандемія COVID 19 відкрила безповоротний процес дистанційного навчання. Розвиток комп'ютерних технологій значним чином вплинув на освітній процес у плані розширення можливостей для дистанційної освіти. Про важливість розвитку цього напряму йдеться у низці державних документів: Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), проєкті Концептуальних засад державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (2019) тощо [14].

Проте переважна більшість вишів України не мають широкосмугового доступу до Інтернету, який дозволяє якісно працювати з освітнім контентом; немає єдиної освітньої платформи, спостерігається відсутність чітких рекомендацій для викладачів щодо використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі на основі асинхронного та синхронного форматів, відсутність на рівні ЗВО єдиної політики щодо використання цифрових інструментів, відсутність методичної та технологічної допомоги та підтримки освітянам до впровадження дистанційного навчання тощо.

Все зазначене вище також є негативними наслідками дистанційного навчання в умовах пандемії. Крім того, деякі викладачі можуть відчувати загрозу повної заміни своєї праці онлайн-технологіями або що онлайн-формат може обмежувати їх педагогічний талант і вироблене з роками майстерність «прямого» спілкування зі студентською аудиторією [15].

Як відомо, навчальний 2020 рік закінчився також дистанційно, поставивши перед викладачами нові виклики, пов'язані з прийняттям іспитів. Проведення онлайн-іспитів для всіх вишів є великою проблемою через ризик шахрайства з боку випробовуваних. Найслабше місце в цій процедурі – аутентифікація. Студент може замість себе попросити здати свій іспит більш підготовленого однокурсника. Наприклад, з метою запобігання такої підміни в арабських університетах вже використовуються методи розпізнавання зображення конкретної людини, його голосу і райдужної оболонки ока, штучний інтелект [16].

У результаті реалізації освітнього процесу дистанційного навчання в освітян виникають такі його негативні наслідки як велике академічне навантаження та професійне вигорання. На нашу думку, доцільно встановити часові рамки для онлайн-спілкування, домовитися про правила «цифрового етикету», зокрема, що до того як ділитися інформацією на платформах обміну повідомленнями, що краще підходить для дзвінків, електронної пошти чи відеодзвінків.

До того ж, під час дистанційного навчання існували певні технічні обмеження, найсуттєвішими з яких, на думку студентів та викладачів, були: відсутність

швидкісного підключення до мережі Інтернет вдома, брак цифрових пристроїв в студентів та викладачів вдома.

Як ми вже зазначали, перехід на дистанційну форму навчання передбачав широке впровадження в освітній процес ІКТ. За таких умов орієнтація на успішний досвід і тренди у галузі Європейської системи освіти суттєво вплинули на оновлення процесу підготовки фахівців в українських освітніх закладах, у тому числі актуалізували ефективність використання ідей трендспоттингу для організації навчання [17]. Під трендспоттингом розуміють напрямок моніторингу, вивчення трендів та прогнозування можливих змін.

Пріоритетною стратегією в умовах пандемії стає впровадження в освітній процес такої форми дистанційного навчання як вебінар – технологія, яка дозволяє в повній мірі відтворити умови колаборативної (спільної) форми організації навчання: семінарських, лабораторних занять, лекцій, засідань кафедр, конференцій, профорієнтації, заліків, екзаменів, захистів бакалаврських та магістерських робіт, використовуючи засоби аудіо- та відео-обміну даними та спільної роботи з різноманітними об'єктами, незважаючи на те, що його учасники можуть фізично знаходитися в різних місцях [18].

Врахування сучасних вимог, визначення та аналіз труднощів дистанційного навчання, світовий та власний педагогічний досвід, дозволяють нам здійснити аналіз пріоритетних стратегій до забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації. В умовах, що склалися першорядними завданнями для університетів стануть:

1. Стратегічне планування та облік супутніх ризиків для передбачення короткострокових і довгострокових наслідків пандемії, включаючи очікуваний економічний спад.

2. Розробка заходів підтримки студентів і викладачів, що буде спрямована на вирішення таких завдань:

- пошук шляхів нівелювання нерівності між студентами (доступ до Інтернету, наявність необхідного обладнання у всіх студентів);

- організація тренінгів для професорсько-викладацького складу щодо організації дистанційного та змішаного навчання, використання потенціалу навчальних онлайн платформ;

- організація спеціальної платформи для обміну досвідом між викладачами в області дистанційного та змішаного навчання, спільного пошуку вирішення труднощів, що виникають в процесі навчання, психологічної підтримки своїх студентів;

- приведення у відповідність процедур і критеріїв оцінювання знань з новим онлайн-розкладом і педагогічними підходами, що дозволить забезпечити в майбутньому якість навчання і обґрунтованість фінальних оцінок;

- налагодження партнерства із зарубіжними університетами, які готові ділитися своїми ресурсами, досвідом, особливо у сфері дистанційного та змішаного навчання, а також у сфері наукової онлайн-співпраці;

- розробка нових критеріїв оцінювання студентів;

- розробка й впровадження дистанційного курсу.

З метою реалізації найбільш пріоритетних стратегій та ключових підходів до успішної реалізації дистанційного навчання ми вважаємо за необхідне впровадження елементів відкритої освіти у вітчизняну освітню практику, які мають бути спрямовані на:

- впровадження новітніх технологій в освітню сферу;
- формування модульних програм підвищення цифрової грамотності шляхом розвитку мережі регіональних університетів та інших партнерів;
- формування екосистеми інтернет-сервісів методичної підтримки викладачів;
- створення в ЗВО центрів розвитку педагогічних практик і / або професійних шкіл освіти, що впливають на освітній простір університету;
- створення національного сервісу тестування викладачів на рівень цифрової грамотності й побудова національної моніторингу;
- створення програм міжнародної академічної мобільності співробітників для підвищення педагогічної компетентності;
- створення програми грантової підтримки викладачів, які впроваджують інноваційні практики;
- створення теоретичних та практичних засад використання принципів, ідей, технологій і методів відкритої освіти у реформуванні вітчизняної освітньої сфери;
- вивчення можливості впровадження в освітню практику вітчизняних мультимедійних інтерактивних підручників;
- розробку та створення єдиних стандартів професійних умінь і навичок для підготовки спеціалістів, що безпосередньо займатимуться впровадженням цифрових технологій у культурну та освітньо-наукову практику;
- забезпечення необхідного рівня підготовки викладачів і студентів вишів для забезпечення можливості активного користування електронними освітніми матеріалами у навчальному процесі;
- розробку Концепції та Програми розвитку в Україні системи освіти протягом життя.

У Концепції і Програмі розвитку в Україні системи освіти протягом життя у частині щодо освіти дорослих необхідно передбачити адекватне використання принципів, методів і технологій відкритої освіти для вирішення завдань розбудови сучасної національної системи освіти дорослих [19];

- приведення у відповідність процедур і критеріїв оцінювання знань з новим онлайн-розкладом і педагогічними підходами, що дозволить забезпечити в майбутньому якість навчання і обґрунтованість фінальних оцінок;

- налагодження партнерства з зарубіжними університетами, які готові ділитися своїми ресурсами, досвідом, особливо у сфері дистанційного та змішаного навчання і наукової онлайн-співпраці тощо.

Таким чином, специфіка дистанційного навчання в умовах пандемії коронавірусу вимагає не лише професійного та творчого підходу, але й прийняття серйозних організаційних заходів і не лише на рівні вищих навчальних закладів освіти. Різноманітні трансформації, спричинені стихіями глобалізації, зумовили потребу перегляду та переоцінки організації дистанційного навчання, вибору методів, інструментів навчання.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Підчасов Є. В. Психологічні особливості побудови освітнього процесу із застосуванням дистанційних освітніх технологій. 2016. URL: <http://2016.moodleoot.in.ua/course/view.php?id=110> (дата звернення 01.12.2020).

2. Закон України «Про Національну програму інформатизації». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 06.11.2020).

3. Заслуженная А.А., Желуденко М.А. Психологический аспект дистанционного обучения. *Norwegian Journal of development of the International Sciences*. Норвегия, 2020. № 49. С. 53-55.
4. Dluhopolskyi O. On-line courses of foreign universities in a context of stimulating motivation for quality higher education. *Innovative University and Leadership: project and microprojects II*. Warsaw: Instytut Artes Liberales. 2017. P. 142-151.
5. Dushkevych M., Barabaschuk H., Hutsuliak N. Peculiarities of Student Distance Learning in Emergency Situation Condition. *N.Revista Româneă scăpentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12. Issue 1. Sup. 2. P. 71-77.
6. Basilaia G. Transition to Online Education in Schools during a SARS-CoV-2 Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Georgia. *Pedagogical Research*. 2020. Vol. 5. Issue 4. URL: <https://www.pedagogicalresearch.com/article/transition-to-online-education-in-schools-during-a-sars-cov-2-coronavirus-covid-19-pandemic-in-7937> (дата звернення 05.12.2020)
7. Klapkiv Y., Dluhopolska T. Changes in the Tertiary Education System in Pandemic Times: Comparison of Ukrainian and Polish Universities. *Revista Româneă scăpentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12. Issue 1. Sup. 2. P. 86–91.
8. Dhawan S. Online Learning: A Panacea in the Time of COVID-19 Crisis S. *Journal of Educational Technology Systems*. 2020. P. 1-18.
9. Maphalala M. C., Adigun O. T. Academics' Experience of Implementing E-Learning in a South African Higher Education Institution. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol 10. No 1. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1285614> (дата звернення 23.11.2020).
10. Tajiev, M. Features of Distance Learning Technology. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. Vol.5. P. 84 – 92.
11. Zaytseva I., Pysanko M., Lysenko O., Liahina O., Zvereva M. Psycholinguistic Background of Training English Discussion Skills in Students of Philology Departments. *International Journal of Higher Education*. Canada. 2020. Vol. 9. № 7. P. 289-297.
12. Starkey L. A review of research exploring teacher preparation for the digital age. *Cambridge Journal of Education*. 50(1). 2020. P. 37-56. URL: <https://doi.org/10.1080/0305764X.2019.1625867> (дата звернення 24.10.2020).
13. Gudmundsdottir G. B., Hatlevik, O. E. Newly qualified teachers' professional digital competence: Implications for teacher education. *European Journal of Teacher Education*. 2018. № 41(2). P. 214-231.
14. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти: проект/ М-во освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/2019-06-24-proekt-konts-angl-movi-1.docx> (дата звернення 27.11.2020).
15. Prokopenko I., Berezhna, S. Higher Education Institutions in Ukraine during the Coronavirus, or COVID-19, Outbreak: New Challenges vs New Opportunities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. № 12(1). P. 130-135.
16. Mauricio, O. G. Distance learning and universities. University of Santiago, Chile. 2020. 220 p.
17. Mahmood S. Instructional Strategies for Online Teaching in COVID-19. *Human Behavior and Emerging Technologies*. 2020. P. 1-5.

18. Tam G., El-Azar D. 3 ways the coronavirus pandemic could reshape education. 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda> (дата звернення 01.12.2020).

19. Концепція розвитку педагогічної освіти: проект. М-о освіти і науки України. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-konceptiyi-rozvitku-pedagogichnoy-osviti> (дата звернення 27.11.2020).

РОЗДІЛ 2.

ПОТЕНЦІАЛ НАВЧАННЯ У КРИЗОВІЙ СИТУАЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІРИ

Проблеми та перспективи переходу на дистанційний режим роботи з використанням технологій та онлайн-ресурсів для дистанційного навчання

Желуденко М.О. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0003-2992-9481

Ознака сучасного суспільства – вплив пандемії на всі абсолютно форми взаємодії та співпраці людства, суттєва зміна картини світу, адаптація до нових умов, соціальна та економічна дестабілізація. Шляхами протидії кризовій ситуації, на наш погляд, є здатність аналітичного мислення, саморефлексія, критичний аналіз та високий рівень поінформованості. М. Кириченко зазначає: «Інформація як наріжний камінь технологічної сфери є засобом зменшення ентропії, складником, що вирізняє впорядковану, структуровану систему посеред велетенської кількості рандомних і некорисних» [7, с. 35-46].

На перший погляд здається, що питання освіти посідає не перше місце у списку пріоритетних завдань суспільства. Проте, саме освіта забезпечує підтримання та захист основних моральних та матеріальних цінностей суспільства, формує почуття захищеності та перспектив розвитку, впливає на психологічний настрій суспільства [5, с.46-49]. Крім того, моральні авторитети суспільства приходять не зі світу бізнесу та високих технологій, а зі світу філософів, соціальних мислителів та письменників [14].

У дослідженні «Rethinking Education in the Digital Age», проведеному на замовлення Європарламенту у 2020 році, зазначається, що центральним питанням сучасної політики має стати переосмислення освіти в епоху цифрових технологій. Автори дослідження називають основні причини цього: 1. лише освіта може сформувати кваліфікованих спеціалістів в умовах появи нових професій та трансформацій на ринку праці; 2. освіта формує передумови соціальної інтеграції та рівної участі громадян в умовах цифрової демократії [19]. Існують різні підходи до цифрової освіти. Так, О'Дауд виділяє предметно-орієнтований підхід, підхід до загального плану чи програми навчання і підхід постачальників послуг [9].

ЮНЕСКО вже створило коаліцію освіти, до якої увійшли Міжнародна організація праці, Вища комісія ООН у справах біженців, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я, Світовий банк, Всесвітня програма харчування та Міжнародний союз електрозв'язку, а також Глобальне партнерство з питань освіти [8].

Світовий досвід засвідчує, що соціально-економічний розвиток суспільства усе більше залежить від знань та освіченості кожного громадянина. За словами О.

Гаращук, «освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту населення, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету, формування позитивного іміджу країни ...» [1].

Основні аспекти суспільного життя набувають нових форм та значень та вказують на пріоритетність у нашому житті цифрових технологій, відбувається формування «цифрової ідеології». Основою цифрової ідеології є Інтернет як інструмент реалізації короткострокових та довгострокових завдань держави. Незалежний експертно-аналітичний центр Офіс ефективного регулювання (Better Regulation Delivery Office) на своїй офіційній сторінці апелює до резолюції ООН, яка стверджує, що «... Інтернет завдяки своєму трансформуючому характеру не тільки дає можливість окремим людям реалізувати своє право на свободу думок та їх поширення, але й стимулює розвиток суспільства в цілому» [18].

Серед негативних чинників кризової ситуації, які кардинально вплинули на освіту в умовах COVID-19, можна виділити наступні: соціальна ізоляція, блокування можливості навчання face-to-face, напруження в суспільстві, економічна криза, відсутність достовірних знань про реальний стан речей, низький рівень аналітичного мислення, нерівний доступ до якісного Інтернету, низький рівень цифрової обізнаності. Водночас фактори дестабілізуючого характеру несуть у собі потенційні можливості [4, с.322].

Таблиця 1. Проблеми та потенційні можливості дистанційної освіти

Реальна ситуація (існуючі проблеми)	Завдання, перспективи та потенційні можливості освіти з використанням цифрових технологій
Низький і нерівномірний рівень охоплення Інтернетом.	Максимальне забезпечення доступу до якісного та швидкого Інтернету, забезпечення цифрової інфраструктури.
Проблеми дистанційного навчання: людський та технічний фактор.	Розкриття творчого та наукового потенціалу викладачів; забезпечення належного рівня цифрової обізнаності викладачів; створення інструментів для підвищення кваліфікації та перекваліфікації.
Відсутність якісного україномовного освітнього контенту	Розробка та створення єдиної відкритої освітньої онлайн-платформи. Максимальне охоплення освітою фінансово слабкої частки населення.
Суттєве зменшення контактів між викладачами та студентами, психологічні проблеми	Гнучкі умови навчання, індивідуальний підхід, посилення виховної складової, створення нової культури цифрового етикету та спілкування.
Неякісні електронні платформи та недосконалі інструментарій	Вдосконалення та розширення можливостей використання цифрових інструментів навчання; впровадження відкритих платформ та хмарних рішень, відкриті онлайн-курси, впровадження каналів YouTube та Amazon у процес освіти.

Інтелектуальна та соціальна нерівність	Максимальне залучення до освіти людей з низьким рівнем освіти та фінансово слабкої частки населення та завдяки відкритим онлайн-ресурсам, а також людей з особливими потребами, відсутність вікових обмежень, фінансова підтримка держави у забезпеченні закладів освіти сучасними цифровими інструментами.
Відсутність чіткої стратегії та політики держави у галузі освіти в умовах інклюзивної освіти	Розробка рекомендацій як основа для інструктивних листів МОН України щодо особливостей функціонування закладів вищої освіти в умовах дестабілізації суспільства факторами природного походження.
Недостатній рівень розвитку цифрової освіти та медіа грамотності викладачів.	Усвідомлене та критичне використання цифрових засобів навчання, розвиток концептів подальшої освіти викладачів. Нова філософія знань як цифрового інтелектуального капіталу, який вже не потребує запам'ятовування, а, перш за все, вміння швидко знайти необхідну інформації у цифровому просторі.
Неузгодженість дій різних галузей освіти щодо принципів та форм навчання в умовах пандемії	Змістовна та дидактична реструктуризація освіти, впровадження політики цифрової освіти, самоосвіта як основа системи освіти.
Відсутність єдиних стандартів цифрової освіти	Узгодження стандартів цифрової освіти, відповідних вимогам сучасного ринку праці, розробка та прийняття законів щодо уніфікації стандартів цифрової освіти, інформаційної безпеки та захисту інформації.
Недостатній рівень мобільності викладачів	Запрошення гостьових лекторів та провідних фахівців, готових читати лекції у режимі homeoffice.
Стрес як наслідок емоційного та професійного перевантаження викладачів та студентів, зростання інформаційного навантаження, багатозадачність.	Встановлення work-life-balance, включення в процес освіти методик та практик саморегулювання та тайм-менеджменту, раціоналізація часу проведеного перед комп'ютером; оптимізація навчальних програм з дотриманням санітарних нормативів (дистанційної освіти).
Глобальний дефіцит вчителів у всьому світі. В Україні дефіцит вчителів станом на 2030 рік становитиме 86,6 тис. вчителів (ЮНЕСКО) [2]	Змішана система освіти з істотним елементом дистанційного і онлайн-навчання є оптимальним варіантом вирішення проблеми підготовки педагогічних кадрів.

Стрес, пов'язаний із забезпеченням якісного навчання за допомогою цифрових інструментів	Забезпечення емоційної та соціальної підтримки викладачів, зменшення рівня напруги через створення гнучких умов праці та повага прав працівників освіти, постійні консультації із психологами та соціологами.
Індивідуальні психологічні бар'єри та страхи	Включення в навчальні плани нових спецкурсів соціальної і психологічної адаптації особистості до умов та потреб інклюзивної освіти
Неефективність на практиці принципу освіти впродовж життя	Посилення складової освіти з використанням цифрових технологій, спрямованої на цільову групу 30+/50+.
Незначна кількість годин на вивчення професійної іноземної мови	Посилення іншомовної складової освіти, акцент на вивчення професійної іноземної мови, оскільки цифрова освіта абсолютно ліквідує поняття кордонів у навчанні.
Непідготовленість педагогічного персоналу	Розширення педагогічного кругозору та просування глобальної освіти шляхом створення платформ для віртуальної співпраці викладачів
Відсутність досліджень, які доводять ефективність цифрової освіти у порівнянні з традиційною формою освіти	Розробка методик вимірювання ефективності дистанційної освіти, уніфікація стандартів дистанційної освіти.
Відсутність культури цифрового спілкування	Розробка основних принципів цифрового спілкування, правил цифрового етикету, дотримання «цифрової дієти».
Недостатній рівень іншомовної підготовки педагогічного персоналу.	Забезпечення безкоштовного доступу для викладачів до інформаційних платформ, які пропонують курси з оволодіння іноземними мовами; створення на базі університетів можливостей для викладачів для підвищення рівня володіння іноземними мовами.
Фінансові збитки та ризики внаслідок відсутності студентської інфраструктури (плата за гуртожиток, студентські їдальні, сувенірні крамниці тощо)	Пошук альтернативних форм фінансування освіти, надання послуг для фірм та організацій з перекваліфікації співробітників на комерційній основі; фінансова підтримка держави; координація зусиль бізнесу та закладів освіти для визначення стратегії відповідності ринку праці.
Невідповідність між рівнем теоретичних знань про хмарні технології та рівнем практичних навичок	Розробка та впровадження курсів з підвищення рівня володіння та застосування цифрових інструментів у процесі викладання.

Нерівномірний рівень охоплення Інтернетом свідчить про так званий «цифровий розрив». Першим кроком до стабілізації ситуації в суспільстві та освіті є максимальний рівень охоплення Інтернетом населення країни. За офіційними даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, 1,4 млн з 5 млн або 27% абонентів фіксованого ШСД сконцентровано в Києві, а разом з областю — більше 30%, хоча у столичному регіоні проживає лише 11% населення. Ця ситуація значно поглиблює нерівність у правах і можливостях населення і призводить до соціальної несправедливості та економічної диспропорції [13].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на посилення іншомовної компетентності викладачів. У період карантину з'явилися можливості підвищення кваліфікації для викладачів, відкриті безкоштовні інформаційні ресурси іноземними мовами як для студентів, так і для викладачів, проте недостатній рівень володіння іноземними мовами є бар'єром для професійного розвитку та загального кругозору. Крім того, це знижує рівень загальної обізнаності та не сприяє всебічному аналізу ситуації, суттєво зменшує кількість зовнішніх джерел для аналізу інформації та вивченню міжнародного досвіду.

Надзвичайно важливим ми вважаємо дотримання «цифрової дієти», тобто вибіркового підходу до споживання корисної інформації [12], а також використання електронних пристроїв і технологій до розумних і комфортних для кожного інтернет-юзера меж [10]. До основних принципів цифрової дієти відносяться серед інших: управління інформаційним навантаженням, ввічливість, етика, цифровий мінімалізм, або розвантажувальний день/час [20, с.44].

Проблема переходу на дистанційну форму освіти містить також соціальну складову. Люди, які мають обмежений доступ до цифрової інфраструктури, автоматично опиняються у соціальній ізоляції, що є причиною соціальної нерівності. У звіті соціологічної асоціації України зазначається, що «.. цифрова нерівність обмежує всі значущі життєві шанси для людей, відірваних від віртуальної реальності, інформаційних масивів і потоків, що дають змогу користуватися багатьма благами сучасної цивілізації» [11]. Для розбудови стратегії дистанційної освіти важливою є аналітика ринку праці. У доповіді Dell Technologies зазначається: «85% спеціальностей 2030 році, у які увійдуть покоління Z та Альфа, ще не були винайдені» [15].

Але для об'єктивності дослідження та формування актуальної картини дистанційної освіти у період К-19 варто розглядати не лише проблеми, але й потенційні можливості дистанційної освіти у забезпеченні стабільного розвитку суспільства. Єврокомісія розробила план дій щодо забезпечення якісної цифрової освіти. Мета плану полягає у здійсненні допомоги державам та закладам освіти у впровадженні можливостей та вирішенні проблем, пов'язаних з епохою цифрових технологій. План складається з 11 дій, серед яких важливими є: розвиток цифрових компетенцій та навичок, кібербезпека в освіті, штучний інтелект і аналітика, стратегічне передбачення [16].

Потенційними можливостями дистанційної освіти із застосуванням цифрових технологій в умовах пандемії COVID-19 є:

1. Гнучкість, незалежність від часу та місця.

Можливість раціонального розподілу власного часу; створення максимально комфортних умов для навчання та роботи; орієнтування на тих, хто не може поєднувати традиційну освіту face-to-face з роботою, проживає у віддалених районах; сприяння гармонізації у поєднанні навчання, роботи та повсякденного життя за умов правильної самоорганізації.

2. Онлайн-конференції.

Найпопулярнішими цифровими платформами для забезпечення відеозв'язку в період пандемії виявилися сервіси Zoom та Google Meet. Статистика є вагомим аргументом, який доводить ефективність цих цифрових інструментів. За даними BBC News, 30 березня 2020 року кількість завантажень Google Classroom становила більше 50 млн., проте до березня 2000 року він не входив навіть до топ-100 освітніх додатків [17].

3. Економічність.

Цифрова освіта дозволяє ефективніше використовувати навчальні площі та технічні засоби, що у глобальному вимірі позитивно впливає на екологічну ситуацію та екологічну свідомість. У такий спосіб ми також спостерігаємо непрямий внесок освіти у захист навколишнього середовища.

4. Формування цифрового інтелекту та цифрового капіталу.

Оволодіння базовими цифровими навичками в екстреному режимі сприяли забезпеченню мінімального рівня цифрової грамотності та цифрового капіталу. Суттєво розширилися можливості накопичення цифрового капіталу завдяки доступу до навчальних онлайн-платформ та ресурсів інформаційного характеру.

5. Відсутність кордонів та інтернаціональність.

Можливість одержати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни та надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном. Простежується також тенденція до відкритості та готовності багатьох лекторів, професорів та науковців до співпраці у режимі homeoffice.

6. Нова роль викладача.

Дистанційна освіта розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен координувати пізнавальний процес. Викладач набуває функції адміністратори групи за прикладом адміністратора груп у соціальних мережах (пише коментарі, активізує та ініціює активність, підтримує необхідний рівень мотивації та зацікавленості).

7. Розширення кругозору. Цифрові технології як інструмент професійної підготовки водночас розширюють загальний кругозір. Ресурси для відвідування вистав, здійснення віртуальних подорожей та екскурсій: <https://ukrainewow.com> (Ukraine Wow), <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/> (подорож українськими музеями просто неба), <https://khanenkomuseum.kiev.ua/uk/promusey/virtualnyi-tur> (прогулянка музеєм Ханенків), <https://britishmuseum.withgoogle.com> (екскурсія Британським музеєм), <https://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne> (Лувр), <https://artsandculture.google.com> (художні колекції з усього світу), <https://www.staatsoperlive.com> (Віденська опера), <https://www.metopera.org> (Метрополітен), <https://www.facebook.com/frankotheatre/> (трансляції вистав театру імені Івана Франка), <https://wisecow.com.ua> (лекції з культури, історії, журналістики) [3];

8. Підвищення мотивації до навчання через збільшення шляхів отримання інформації. Наведемо приклад деяких платформ різного спрямування: 1) ресурси для створення ментальних мап: <https://www.mindomo.com>, <https://www.mindmeister.com>, <https://coggle.it>; 2) ресурси для створення презентацій: <https://www.canva.com>, <https://prezi.com>, <https://www.beautiful.ai>; 3) інформаційні ресурси: <https://www.classtime.com/uk/>, <https://kahoot.com>, <https://quizlet.com>; 4) ресурси комунікації: <https://classroom.google.com>, https://www.google.com/intl/ru_uA/docs/about/ [3].

Висновки: 1. основними зацікавленими сторонами у змінах системи освіти виступають: держава в цілому, політика, заклади освіти та студентство, соціальні установи, викладацький склад, бізнес та економіка; 2. цифрові технології освітні ресурси є новими структурними компоненти освіти та універсальними інструментами для перепідготовки та підвищення кваліфікації; 3. дистанційна освіта є єдиною можливістю забезпечити функціонування системи освіти в умовах пандемії; 4. персоніфіковані можливості дистанційного навчання сприяють покращенню мотивації, а творчий та інтелектуальний капітал викладачів може бути спрямований на виконання інших педагогічних завдань (перекваліфікація, підвищення кваліфікації, розробка онлайн-уроків, створення інформаційних ютуб-каналів тощо); 5. знання вже не є інтелектуальним капіталом, який має виключно знаходитись у пам'яті людини. Перше місце посідає цифровий капітал та цифрова компетентність, яка полягає у вмінні швидкого пошуку якісної інформації; 6. нові (дистанційні) форми освіти та самоосвіти суттєво змінюють концепцію педагогічної освіти та ролі вчителя, який вже не є основним джерелом інформації, а є координатором знань; 7. правове регулювання функціонування постійно зростаючих можливостей цифрових технологій є найкращим підходом вирішення проблем цифрового суспільства взагалі, та цифрової освіти зокрема [6, с.98].

Академічні дослідження припускають, що цифрова освіта має аналогічні традиційній освіті результати. Однак на сучасному етапі відсутні дослідження факторів, які визначають успіх. Перспективним є створення: методики визначення ефективності цифрової освіти; критеріїв ефективності цифрової освіти; форм перевірки та демонстрації компетентностей. Ми не можемо стверджувати, що цифрова освіта є панацеєю від усіх проблем, проте впровадження цифрової освіти за умов реалізації основних принципів, чіткої постановки завдань, визначення мети та розробки стратегій розвитку є цілком реальним завданням.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Гаращук О.В. Освітня сфера після карантину. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2785-osvtnya-sfera-pslya-karantinu> (дата звернення: 24.10.2021).
2. Глобальний дефіцит вчителів у всьому світі. ЮНЕСКО. URL: <https://pon.org.ua/international/4338-yuneskoglobalnij-deficit-vchiteliv-v-usomu.html> (дата звернення: 22.10.2021).
3. Гнатюк Ю.В. Добірка сервісів для дистанційного навчання. URL: tps://gnatukvu.blogspot.com/2020/06/blog-post_74.html (дата звернення: 11.11.2020).
4. Желуденко М.О. Потенційні загрози дистанційної освіти. *Eurasian Scientific Congress Barcelona: XI International Scientific and Practical Conference*. Barcelona, 2020. С. 321-324.

5. Желуденко М.О. Потенціал вищої освіти в кризових умовах: аналіз та перспективи. *The scientific heritage*. 2020. N. 53 (4). P. 46-49.
6. Желуденко М.О. Освіта в умовах пандемії: виклики та можливості. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура: VIII Міжнародна науково-практична конференція*. Київ, 2020. С. 97-100.
7. Кириченко М.О. Розвиток інформаційно-технологічної сфери та її вплив на формування цифрового світогляду та цифрової ідеології сучасної людини. *Гуманітарний вісник ЗДУ*. 2019. Вип. 77. С. 35-46.
8. Лиховид І. Пандемія та освіта. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayinu/pandemiya-ta-osvita> (дата звернення: 23.09.2021).
9. О'Дауд, Р. От телесотрудничества к виртуальному обмену и роли UNICollaboration: обзор того, где мы находимся сегодня. *Virtual Exchange*. 2018. 1. С. 1-23.
10. Сіберг Д. Дев'ять правил цифрової дієти: уривок з книги про боротьбу з гаджетозалежністю. URL: <https://www.reaction.org.ua/complaints/devyat-pravil-cifroviy-dieti-urivok-z-knigi-pro-borotbu-z-gadzhetozalezhnistyu> (дата звернення: 16.10.2021).
11. Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством. Соціологічна асоціація України. URL: http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/ZVIT_SOCZIALNI-NERIVNOSTI_2018_.pdf (дата звернення: 04.09.2021).
12. Ханенко С. Цифрова гігієна: про несподівану реакцію мозку на гаджети URL: <https://mind.ua/openmind/20207639-cifrova-gigiena-pro-nespodivanu-reakciyu-mozku-na-gadzheti> (дата звернення: 02.11.2021).
13. Шелест О. Чому Україна відстає від світу за забезпеченістю населення Інтернетом. URL: <https://delo.ua/business/ukrajina-vidstaje-vid-svitu-za-zabezpechinistju-naselennja-inter-331808/> (дата звернення: 10.11.2021).
14. Щур М. Якою буде вища освіта після COVID-19? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vyshcha-osvita-pislia-koronavirusu/30655858.html> (дата звернення: 21.09.2021).
15. Як COVID-19 може змінити освіту майбутніх поколінь. Профспілка працівників освіти і науки України. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7840-yak-covid-19-mozhe-zmniti-osvtu-maybutnh-pokoln.html> (дата звернення: 14.10.2021).
16. Digital Educational Action Plan. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en (дата звернення: 20.10.2021).
17. Google Classroom: що це і я це працює. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52094706> (дата звернення: 22.08.2021).
18. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. United Nations. URL: https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf(дата звернення: 24.10.2021).
19. Rethinking Education in the Digital Age. Europarlament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641528/EPRS_STU\(2020\)641528_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641528/EPRS_STU(2020)641528_EN.pdf) (дата звернення: 22.10.2021).
20. Zheludenko M. Education under the conditions of C-19: psychological dimension of the issue. *International E-Conference : Higher Education in a Pandemic Time*. Odessa, 2020. – P. 42-45.

Позитивні наслідки навчання у кризовій ситуації з урахуванням соціально-психологічного й індивідуально-психологічного контекстів

Заслужена А.А. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0001-5628-790X

У зв'язку з загрозою поширення COVID-19 глобальна сфера вищої освіти перейшла на дистанційне навчання. Дистанційна освіта стала предметом досліджень багатьох вчених у різних аспектах, а саме: її наслідків (Рулієнє Л. Н), перспектив розвитку (Царапкіна Ю. М), негативних наслідків (Харитоновна Е. В., Савчук Е. А.), мотивації студентів до навчання (Герасименко Н. А), психологічного комфорту студентів (Спиркіна І. Б.), соціально-психологічних аспектів (Музика Л. В), психологічних засад (М.А. Смульсон, Ю.І. Машбиць, М.І. Жалдак та ін.).

До сфери соціальної психології належать такі блоки: системи освітніх взаємодій студентів і педагогів, соціально-психологічні характеристики студентів, викладачів, навчальних і педагогічних колективів, соціально-психологічний аналіз процесів формування, становлення і розвитку навчальних і професійних компетенцій, їх співвідношення в тимчасовій динаміці, аналіз проблем індивідуальної та групової свідомості в навчально-професійній діяльності [1, с. 208-209].

Вивченням соціально-психологічного контексту університетської освіти займаються психологи, які працюють в соціальній психології освіти (Г. В. Акопов, Т. П. Варфоломєєва, Е. А. Чернишова). До предмета вивчення соціальної психології освіти відносяться особистість та групи в системі освіти й масові психологічні явища [2, с. 202-203].

У працях цих вчених лежить ідея професійної підготовки як процесу послідовної професіоналізації свідомості майбутніх фахівців. В основі професіоналізації свідомості студентів закладена навчально-професійна установка.

Для вивчення професійної свідомості необхідно вивчення професійної установки (навчально-професійної установки як її різновиду), що сприяє виявленню соціально-психологічних аспектів в задачах вищої освіти на макро- і мікрорівнях – в області визначення мети (вивченні професійно-цільових установок), в змісті вищої освіти та ін. [1, с. 206].

Професійна установка традиційно у психології розглядається як системне утворення, компонентами якої виступають структура мотивів і спрямованість особистості на певну систему цінностей, яка опосередкована смисловим простором конкретної професії [3, с. 143].

Навчально-професійна установка визначається вченими як складне психологічне утворення, що включає оцінку і ставлення особистості як суб'єкта навчальної діяльності до себе, до своєї навчальної діяльності, спрямованої на освоєння майбутньої професії, її прагнення відповідно до цього ставлення діяти певним чином в конкретній ситуації, виконання вимог майбутньої професії й відповідно до навчального процесу, організованого у виші [1, с. 204].

Теоретична модель навчально-професійної установки студентів, включає такі складові:

а) емоційну (ставлення до підготовки до професійної діяльності, до майбутньої професійної діяльності);

б) когнітивну (рівень розвитку загального інтелекту та професійно необхідні знання, розуміння професійних завдань, оцінка їх значущості, прогнозування труднощів у професійній діяльності);
в) особистісну (уявлення студентів про професійно значущі якості, самооцінка своєї професійної підготовки і придатності);
г) суб'єктну (цілепокладання, прагнення до професійного вдосконалення, професійні наміри після закінчення вузу) [2, с. 206].

З огляду на структуру навчально-професійної установки особливої актуальності набувають питання свідомого вибору майбутньої професії, яку студент/студентка набуває під час навчання у виші й мотивації до навчання у студентів в залежності від курсу, на якому вони навчаються.

За психологічним механізмом професійні установки діють на основі мотивації досягнення. Важливу роль при їх реалізації в професійній поведінці відіграють прогнозування суб'єктом (студентом) професійного розвитку успішності своїх спроб професійної інтеграції з соціумом і оцінка ним своїх цінностей. Такі установки пов'язані з емоційними станами, зокрема, успішний професійний розвиток здійснюється в більшості випадків за підтримки емоцій стеничного кола (старанність, честолюбність, рішучість) [4].

Одним із важливих чинників формування професійної установки є вираженість студентами своїх основних життєвих мотивів (досягнення успіху чи уникнення невдачі). Студенти з установкою на майбутню професійну діяльність характеризуються саморозвитком і самовихованням, наявністю суб'єктивно необхідних професійних якостей.

З емоціями пов'язана мотивація. Мотивація до навчання розглядається як тримірна концепція індивідуального набору власних переконань про здібності, бажанні навчатись і емоційною відповіддю, що необхідна для прояву конкретної діяльності [5].

Активна взаємодія між викладачем і студентами при дистанційному навчанні спрямована на підвищення емоційного залучення студентів до навчального процесу, що стимулює їх до само мотивації, саморегулювання і самоконтролю часу. Навчальне середовище, що емоційно підтримує, стимулює когнітивний розвиток і критичне мислення студентів. Дистанційна освіта має різнитись для студентів за стилями навчання, з урахуванням прототипів, культури й навичок саморегулювання [6, с. 66].

Особливе місце у соціально-психологічному контексті дистанційної освіти відводиться процесу комунікації. Комунікація як соціально-психологічне явище, механізм яким визначається все розмаїття змісту освіти та процедури її трансформацій, зокрема, організація, конструювання, проєктування та рефлексія знання в різних його аспектах [1, с. 208]. Відсутність діалогу між викладачем і студентами не дає їм можливості повноцінно опановувати матеріал, обмінюватися думками, доповнювати інформацією, консультуватися або обговорювати нові ідеї зі співучасниками освітнього процесу. Розв'язанням такої проблеми є застосування синхронних засобів комунікацій в навчальному процесі, що дозволяють обмінюватися інформацією в реальному часі (голосові та відео конференції й текстові конференції).

Розглядаючи синхронні та асинхронні засоби комунікацій в дистанційній освіті, вчені виділяють їх головні переваги та недоліки (наявність чи відсутність емоційного контакту, ефекту присутності, дисципліни та мотивації). Синхронні

засоби дистанційного навчання, здатні створити ефект присутності в аудиторії, незалежно від віддаленості всіх учасників один від одного. Використання голосових конференцій дозволяє відчути особистий контакт, як з викладачем, так і іншими студентами, контролювати ведення діалогу, що надає студенту більше впевненості і дозволяє йому зосередитися на досліджуваному матеріалі. Із застосуванням асинхронних способів процес засвоєння матеріалу розслабляє студентів, дозволяючи відкласти на більш пізній термін. Тут властиві людські фактори: відповідальність і мотивація [7].

На думку деяких вчених, під час дистанційної освіти відбувається телекомунікація. Телекомунікація містить три смислових шари: з'єднання, взаємозв'язок і спілкування. Духовний компонент спілкування на основі комунікативних засобів передбачає, що психологічний шар поєднується не тільки з матеріально-технічним, а й з інформаційним. Це означає, що для студентів цільовим завданням є досягнення духовних начал на практично-дієвій основі дистанційної освіти. Навчальний і науково-пізнавальний потоки інформації утворюють духовні розряди, коли, наприклад, в режимі телеконференцій проявляється ефект зростання інформації, і одночасно духовна змістовність викладання постає в реальній живій формі. Йдеться не про односторонньо раціональні (прагматичні) дії або афективно-емоційні, імпульсивно-вольові, проєктивно-ідеалізовані прояви, але перш за все про взаємопов'язаність і зчеплення духовних звернень сторін [8, с. 68].

Індивідуальні особливості визначаються як відмінності серед індивідумів, які відрізняють або відокремлюють їх один від одного і роблять їх неповторною унікальною особистістю. Такі відмінності можуть проявлятися в когнітивних стилях, мотивації (навчальній мотивації, мотивації досягнення мети), локусі контролю, саморегулюванні, здібностях, відносинах, інтелекті, особистості і настрої [9].

Саморегулювання визначається як здатність особистості змінювати свої вчинки й поведінку відповідно до визначених стандартів, ідеалів або цілей в залежності від внутрішніх або соціальних очікувань [10, с. 118]. Саморегулювання належить до набору придбаних, умисних навичок, що відповідають за контроль, управління і планування власних когнітивних здібностей, емоцій і поведінки. В цілому, саморегулювання підвищує рівень здатності суб'єкта до адаптації. Така гнучкість дозволяє йому пристосовуватись до щоденних соціальних і ситуаційних потреб [10, с. 118].

Відповідальність за власне навчання, яка при дистанційній освіті перекладається на студента, пов'язана з навичками індивідууму до саморегулювання (контролем студента над джерелами, стратегіями та мотивацією) [9]. Мотивація досягнення визначається як потреба індивіда виконати реалістичні задачі (завдання), отримати відповідну реакцію і відчути почуття завершеності [9].

Самоорганізація особистості є процесом упорядкування та активізації якостей, необхідних для оптимальної реакції на виклики зовнішнього світу, а особистісні характеристики детермінують самоорганізацію як психологічну якість [11]. До механізмів самоорганізації належать внутрішні (потреба, мотиви, переживання, самооцінка) й зовнішні механізми (заохочення, навіювання, наполегливе прохання). Самоорганізація має декілька функцій: раціональний розподіл часу на працю та відпочинок, набуття та накопичення нових знань і вмінь, сприяння творчій роботі, усунення недоліків спілкування, гармонізація особистості, самопрограмування, що

забезпечує здійснення власного прогнозу щодо ефективності самовдосконалення [12] у майбутній професійній діяльності.

Самоменеджмент включає в себе постановку цілей, прийняття рішень, фокусування, планування виконання діяльності, планування особистого часу, самопізнання, самоорганізацію, самоконтроль, самоосвіту і багато інших складових [13, с. 28]. Самоменеджмент характеризує працівника з кращого боку в очах керівництва, адже він дає змогу виконувати роботу з меншими витратами, краще організувати працю (отже, отримати кращі результати), допомагає зменшити завантаженість роботою і, як результат, зменшити поспіх і стреси [14 с. 23-24].

Самоорганізація або самоменеджмент означає формувати вміння дотримуватися таких елементарних умінь та навичок, як завчасно планувати свій робочий день, мінімально витратити робочий час на пусті розмови, грамотно працювати з технікою, позитивно сприймати події дня, зберігати власне психічне здоров'я та вміти відпочивати. Реалізація особової характеристики – самоорганізації викладача і студента можлива, на наш погляд, суміщенням двох способів, а саме, мотивацією і вольовими зусиллями.

При дослідженні питання впливу психотипологічних характеристик особистості на особливості вивчення іноземної мови виявлені відмінності в засвоєнні інформації, в стилі відтворення інформації студентами в залежності від властивих їм психотипологічних характеристик особистості.

Для студентів з циклоїдною структурою особистості характерний високий рівень процесу інтеріоризації в період навчання [15, с. 21] – трансформації зовнішніх пізнавальних об'єктів у особистісно значущі, усвідомлювані наукові знання, які не тільки узагальнюються, формуються, але і надалі розвиваються.

Крім високого рівня інтеріоризації наукового знання студенти з циклоїдною структурою особистості відрізняються високим рівнем професійного перекладу іноземної літератури. Студенти з істероїдною структурою психотипу переважно вербально засвоюють інформацію, характеризуються високою продуктивністю слухової пам'яті та досягають значних результатів у синхронному перекладі. Студенти з епілептоїдною структурою психотипу характеризуються комунікативним і некомунікативним стилем опанування мовою, вербальним і візуальним засвоєнням інформації, здатністю до тривалої мобілізації, що дозволяє їм досягти успіху при синхронному і технічному перекладі [15, с. 21].

У студентів з шизоїдним психотипом і астеничним реагуванням переважають некомунікативний стиль опанування мовою і зоровий метод засвоєння інформації. Цей тип характеризується працездатністю. При технічному перекладі вони дотримуються творчого підходу і їм властива точність відтворення професійної й комунікативної англійської мови [15, с. 22].

Враховуючи специфічні психологічні потреби студентів при розробці дистанційного курсу, вченими виокремлені фактори, що впливають на результативність даного навчання: стать, тип темпераменту, домінування півкуль головного мозку, реакції на виконання завдання, типи сприйняття інформації слухачами, типи сприйняття й узагальнення інформації, типи визначення цілей, ставлення до вибору, типи слухачів згідно зі стратегією управління [16].

До групи принципів психологічного забезпечення змісту дистанційної освіти належать такі: а) принцип інтерактивності; б) принцип гнучкості; в) принцип навчання без перешкод; г) принцип активного зворотного зв'язку; ґ) принцип адаптивності; д) принцип динамічності; е) принцип відповідності

фундаментальності освіти пізнавальним потребам суб'єктів освітнього простору; є) принцип вибору отримуваної інформації; ж) принцип обліку індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього простору; з) принцип пріоритету діяльнісних критеріїв оцінки результатів дистанційного навчання перед інформаційними; и) принцип творчості [17].

Серед позитивних аспектів дистанційної освіти вчені називають такі:

- ✓ гнучкість (можливість працювати у зручному режимі й темпі для студентів);
- ✓ модульність (можливість розробки програми відповідно до індивідуальних і групових потреб студентів);
- ✓ економічна ефективність (можливість охопити велику кількість студентів); процес контрольованого отримання знань [18];
- ✓ економія часу викладача і вивільнення часу від начитування лекцій (оскільки розроблені матеріали тиражуються), вивільнення часу на перевірку більшої кількості завдань, виконаних студентами;
- ✓ досягнення значно вищого рівня засвоєння матеріалу і рівня підготовки (збільшення обсягу виконуваних студентами завдань відповідає концепції «диплом за кваліфікацію»);
- ✓ контроль викладача (по розміщеному ним матеріалу); контроль якості розміщених матеріалів; контроль термінів перевірки завдань (своєчасний зворотний зв'язок від викладача);
- ✓ коректність виставлених оцінок викладачем; контроль навчання студента (виконані завдання, своєчасність і якість оцінювання й отримання студентом зворотного зв'язку) [19];
- ✓ миттєвий доступ до будь-якої області простору без затрати значних зусиль і часу на переміщення з однієї точки в іншу; психологічні (знімається психологічна напруга, яка виникає під час очного спілкування);
- ✓ фінансові (зменшення витрат на дорогу, оренду приміщення, скорочення бюрократичної роботи); ергономічні (складання свого власного графіка);
- ✓ надання рівних можливостей школярам, студентам, людям з ослабленим здоров'ям, інвалідам, безробітним, цивільним і військовим фахівцям в будь-яких районах країни й за кордоном реалізувати права людини на освіту й отримання інформації [20];
- ✓ розширення кола споживачів освітніх послуг з важкодоступних, малонаселених регіонів, районів, віддалених від наукових і культурних центрів України; підвищення якості навчання слухачів, студентів і школярів незалежно від їх місцеперебування;
- ✓ створення додаткових робочих місць для громадян України;
- ✓ створення спеціальних курсів дистанційної освіти, які спрямовані на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів; створення програм і курсів психологічної підтримки;
- ✓ можливість для громадян закордонних країн отримати освіту за українськими програмами;
- ✓ реалізацію системи безперервної освіти «протягом усього життя»;
- ✓ індивідуалізацію навчання при масовості освіти [21];
- ✓ можливість отримувати знання та досвід з мінімальним ризиком через імітацію;

✓ зниження психологічної напруги та уникнення психологічного дискомфорту, підвищення комунікативної активності учасників через відчуття психологічної безпеки;

✓ стимуляція рольового експериментування що пов'язане з можливістю стати анонімним учасником взаємодії або постати під вигаданим ім'ям.

Позитивні наслідки навчання у кризовій ситуації можливі при врахуванні соціально-психологічного та індивідуально-психологічного контекстів дистанційної освіти. У зв'язку з різкою зміною ситуації у світі (глобальна пандемія) та викликами сучасності дистанційна освіта відкриває для кожного індивіда необмежені можливості в отриманні знань, навичок, саморозвитку в сучасному світі. У будь-якій кризовій ситуації індивід знаходиться в більш захищеному стані під час дистанційної освіти.

Соціально-психологічний контекст дистанційної освіти виражається у процесі послідовної професіоналізації свідомості майбутніх фахівців через комунікацію, психотипологічні характеристики особистості, принципи психологічного забезпечення змісту дистанційної освіти. Індивідуально-психологічний аспект містить індивідуальні особливості (стать, тип темпераменту, домінування півкуль головного мозку, реакцію на виконання завдання, тип сприйняття та узагальнення інформації, тип визначення цілей, ставлення до вибору, тип слухача згідно зі стратегією управління), що проявляється в когнітивних стилях, мотивації, локусі контролю, саморегулюванні, здібностях, відносинах, інтелекті, особистості і настрої.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Акопов Г. В., Варфоломеева Т. П., Чернышова Е. Л. Социально-психологические аспекты современного образования. *Известия Саратовского университета*. Новая серия. Акмеология образования. Психология развития. Выпуск 3. 203-210. URL: <https://akmepsy.sgu.ru/ru/articles/socialno-psihologicheskie-aspekty-sovremennogo-obrazovaniya> (дата звернення 03.12.2020).

2. Акопов Г. В., Шевченко О. Ю. Понятие типа и профиля образования в современной социальной психологии образования. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2003. 202-208. URL: http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/dop/2003_2_24.pdf (дата звернення 03.12.2020).

3. Еремина Н. Ю. Профессиональная установка как важнейшая составляющая профессионального становления педагога-психолога в процессе обучения в вузе. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2008. С. 142-146. URL: [uschaya-professionalnogo-stanovleniya-pedagoga-psihologa-v-protssesse](http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/dop/2008_2_24.pdf) (дата звернення 03.12.2020).

4. Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения. *Вопросы психологии*. 1983. N 2. С. 51-60.

5. Pintrich, P. R., & Schunk, D. H. *Motivation in Education: Theory, Research, and Applications* (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 2002. 433 p.

6. Vovides, Y., Sanchez-Alonso, S., Mitropoulou, V., & Nickmans, G. The use of elearning course management systems to support learning strategies and to improve selfregulated learning. *Educational Research Review*. 2007. N 2(1). P. 64-74.

7. Мальцев А.О. Средства коммуникаций дистанционного обучения. *Современные проблемы науки и образования*. 2009. № 3 (приложение). С. 106-109.
8. Музыка Л.В. Социально-психологические аспекты дистанционного обучения. *Вестник Омского университета*. 2004. № 2. С. 66–68.
9. Уддин М. А. Сравнительный анализ личностных и мотивационных особенностей студентов очного и дистанционного обучения (на примерестудентов-психологов) : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07; Московский городской психолого-педагогический университет. МГППУ, 2014. URL: https://www.academia.edu/35387685/Дистанционное_обучение (дата звернення 03.12.2020).
10. Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. Self-Regulation, Ego Depletion, and Motivation. *Social and Personality Psychology Compass*. 2007. N 1. P. 115-128.
11. Килівник А. М. Формування культури самоорганізації майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2015. 277 с.
12. Хатунцева С. М. Проблема самоорганізації в процесі формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 52 (105). С. 339-349.
13. Михневич С. Н. Самоорганизация студентов–первокурсников в период адаптации к обучению в вузе. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии*: сб. ст. по матер. XII междунар. науч.-практ. конф. Часть II. Новосибирск: СибАК, 2012. с. 28.
14. Хуторской А.В. Дидактика. Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. СПб. : Питер, 2017. 720 с.
15. Добрынина Е. Н. Влияние психотипологических характеристик личности на особенности изучения иностранного языка : автореф... дис. кан. наук : 19.00.01. Ставропольский государственный университет. СГУн-т, 2004. 24 с.
16. Хара О. М. Психологічні особливості дистанційного навчання математики. *Математика в школі*. 2008. № 9. С. 32-35.
17. Застело А. О. Психологічні основи дистанційного навчання. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Психологія. 2013. Вип. 45(2). С. 85-94.
18. Горева О. М., Осипова Л. Б. Перспективы развития дистанционной формы обучения студентов. *Современные проблемы науки и образования*. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21312> (дата звернення 03.12.2020).
19. Бреслав Е. Перспективы развития дистанционного обучения в организациях ДПО. URL: <http://www.dpo-edu.ru/wordpress/wp-content/uploads/Елена-Бреслав-Перспективы-развития-дистанционного-обучения-в-организациях-ДПО.pdf>
20. Даг В. Дистанционное обучение: преимущества, проблемы и возможности. URL: <http://bahri.edu.sd/cde>. (дата звернення 03.12.2020).
21. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: (затверджено Постановою МОН України В. Г. Кременем 20 грудня 2000р.) URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. (дата звернення 03.12.2020).

Загрози та потенційні можливості дестабілюючих обставин природного характеру у суспільстві на розвиток вищої освіти у глобальному, європейському, національному вимірах

Султанова Л.Ю. – доктор педагогічних наук, професор
orcid.org/0000-0002-3324-6926

З метою виявлення загроз та потенційних можливостей дестабілюючих обставин природного характеру у суспільстві на розвиток вищої освіти у глобальному, європейському, національному вимірах нами було проаналізовано дослідження, проведені різними освітніми організаціями.

Основними напрямками дослідження стали: екстрений перехід на дистанційне навчання і викладання; проблеми пов'язані з інтернаціоналізацією і академічною мобільністю; вплив пандемії COVID-19 на наукові дослідження; значення співпраці з різними організаціями; утвердження європейської вищої освіти на міжнародному рівні; наслідки кризи і перспективи вищої освіти.

Серед досліджень здійснюваних освітніми організаціями щодо впливу пандемії COVID-19 на освіту варто відмітити:

- глобальне опитування здобувачів освіти (Global Learner Survey) на предмет їх навчання та подальшого розвитку здійснене приватним постачальником освітніх послуг Pearson [8];

- звіт «Як університети долають кризу коронавірусу і рухаються вперед» (How Universities are Addressing the Coronavirus Crisis and Moving Forward) опублікований QS (<https://www.qs.com>) [9].

- опитування щодо впливу пандемії COVID-19 на життя студентів вищих навчальних закладів проведене в рамках словенського дослідницького проекту «КОВІД-19 Соціальна наукова лабораторія» (COVID-19 Social Science Lab) [7].

- опитування лідерів «Чи залишить Covid-19 університети в реанімації?» (The Leaders Survey: Will Covid-19 leave universities in intensive care?) опубліковане Times Higher Education [18].

- звіт про результати дослідження «Вплив COVID-19 на вищу освіту у всьому світі» (The impact of COVID-19 on higher education around the world) опублікований Міжнародною асоціацією університетів (International Association of Universities) [17].

- статтю «Помста експертів: відновить чи зменшить довіру суспільства до науки COVID-19?» (Revenge of the Experts: Will COVID-19 Renew or Diminish Public Trust in Science?) опубліковану Центром системних ризиків Лондонської школи економіки та політичних наук (Systemic Risk Centre at the London School of Economics and Political Science) [13].

- дослідження впливу COVID-19 на вищу освіту на національному, інституційному та особистісному рівнях, і його наслідки в майбутньому, опубліковане Центром міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу (Boston College Center for International Higher Education) у спеціальному випуску свого журналу «Міжнародна вища освіта» (International Higher Education) [10].

- звіт «Вплив COVID-19 на міжнародну середню освіту» (The Effects of COVID-19 on International Secondary Assessment) опублікований Британською дослідницькою групою NARIC [15].

– аналітична доповідь «Уроки «Стрес-тесту»: вузи в умовах пандемії та після неї» (Уроки «Стресс-теста»: вузы в условиях пандемии и после неё) опублікована Міністерством науки і вищої освіти Російської Федерації [1].

– аналіз впливу COVID-19 на вищу освіту («COVID-19 and higher education: Today and tomorrow. Impact analysis, policy responses and recommendations») [6].

Так, Міжнародною асоціацією університетів (The International Association of Universities) було ініційовано проведення глобального дослідження з метою аналізу ситуації у вищій освіті на регіональному та національному рівнях в Азії, Європі і Північній Америці [12] та оприлюднено два звіти:

1. Звіт першого глобального опитування, проведеного Міжнародною асоціацією університетів про вплив COVID-19 на вищу освіту у всьому світі (The IAU First Global Survey Report on the impact of COVID-19 on Higher Education around the World). На даний час Міжнародна асоціація університетів працює над другим виданням Звіту про глобальне опитування.

2. Звіт про регіональні та національні перспективи впливу COVID-19 на вищу освіту. (Regional and National Perspectives on the Impact of COVID-19 on Higher Education).

Обидва звіти спрямовані на аналіз короткострокових наслідків пандемії для вищої освіти в глобальному вимірі. Унікальність опитування полягає у спробі відобразити вплив COVID-19 на вищу освіту на глобальному рівні, аналізуючи діяльність університетів різних країн світу. Опитуванням охоплено 424 повних відповіді від вищих навчальних закладів у 109 країнах та двох спеціальних адміністративних регіонах Китаю (Гонконг та Макао).

У результаті опитування було з'ясовано, що майже всі заклади вищої освіти зазнали впливу COVID-19. Більше половини з них припинили свою діяльність або повністю закрились. Майже всі заклади вищої освіти перейшли на дистанційну форму навчання, незважаючи на проблеми технічної інфраструктури, компетенції та проблеми, пов'язані з особливостями конкретних галузей освіти.

У зв'язку із закриттям кордонів відбулось різке зменшення академічної мобільності та фінансування міжнародних проектів. Найбільш поширеним наслідком COVID-19 стало скасування міжнародних поїздок та скасування або перенесення наукових конференцій. У той же час, вимушений перехід на дистанційну форму навчання відкрив нові, більш гнучкі можливості для здобуття освіти (змішане або гібридне навчання, поєднання синхронного навчання з асинхронним). COVID-19 збільшив віртуальну мобільність та / або спільне навчання в Інтернеті як альтернативу фізичній мобільності студентів.

Зауважимо також, щодо академічної мобільності можна віднести проблему навчання студентів, серед яких є особлива категорія – здобувачі вищої освіти з особливими потребами. Такі студенти вимагають підтримки з боку родини та відповідних працівників. Також, труднощі виникли в іноземних студентів, які змушені були припинити навчання або залишитись в чужій країні на період карантину.

Із поширенням COVID-19 у суспільстві зростає недовіра до наукових досліджень. Автори публікації «Revenge of the Experts: Will COVID-19 Renew or Diminish Public Trust in Science?» [13] зазначають, що пандемія COVID-19 поставила під сумнів цінність наукових досліджень. Авторами було досліджено вплив попередніх епідемій на довіру людства до науки і науковців та з'ясовано, що епідемії не впливають на погляди людей щодо науки, як на діяльність. Тобто, наукою

займатись необхідно, незважаючи на епідемії, як і дослідженнями захворювань, як важливою складовою науки. Однак, довіра до науковців та результатів їхньої праці падає. Одним із наслідків такої ситуації є зростання потреби у відкритому доступі до наукових досліджень.

Важливість співпраці з різними організаціями визнають усі освітяни. Адже існують дисципліни, які вимагають лабораторної роботи, практичного досвіду та зовнішньої співпраці. Відтак, дистанційне навчання не може забезпечити ефективне оволодіння всіма без винятку дисциплінами. В період пандемії COVID-19 окремі заклади вищої освіти змушені були припинити співпрацю через неможливість фізичної присутності та у зв'язку з погіршенням економічного стану організацій, внаслідок чого окремі з них змушені були припинити свою діяльність. Однак, багатьом закладам вищої освіти вдалось зберегти цей напрям роботи для оволодіння здобувачами освіти практичними професійними навичками.

У цілому, вища освіта інноваційно і швидко відреагувала на кризу, яка виникла в кожному регіоні. Аналіз впливу COVID-19 на вищу освіту у глобальному вимірі свідчить, що дистанційна форма освіти залишається актуальною для більшості закладів вищої освіти і сьогодні. Відтак, он-лайн забезпечення є ключовою стратегією у відповідь на COVID-19. Однак, згідно з результатами опитування, вплив COVID-19 залежить від конкретної системи освіти.

Аналіз європейських досліджень щодо впливу пандемії COVID-19 на вищу освіту дозволив виявити певні тенденції [14].

Перша тенденція – зростання популярності здобуття освіти у форматі он-лайн навчання. Така форма навчання стане частиною подальшого розвитку вищої освіти. З метою забезпечення ефективності дистанційної форми навчання викладачі повинні опанувати новітніми методами навчання, зокрема і викладання в режимі он-лайн.

Наступна тенденція – це зростання попиту на короткі за тривалістю та більш дешеві освітні курси. На сьогоднішній день тривалість здобуття вищої освіти коливається від 4 до 5,5-6 років. Враховуючи стрімкі темпи розвитку суспільства така тривалість здобуття освіти скоро втратить свою актуальність. Адже, освіта повинна орієнтуватись на професії, які будуть актуальні через 10 років. Натомість, сьогоднішня система освіти зорієнтована на професії, які є популярними на даний час, а спеціальності отримані упродовж тривалого терміну навчання, часто втрачають свою актуальність ще до моменту отримання диплома. Окрім того, здобуття вищої освіти пересічною людиною стає все менш доступним, оскільки вимагає значних фінансових витрат.

Згідно з прогнозами аналітичної компанії Oxford Economics, до 2030 року близько 20 мільйонів робітників заводів у світі змінять роботу [11]. Також, за прогнозами Всесвітнього економічного форуму 2018 року – до 2022 року понад 75 мільйонів людей втратять роботу [16]. Як зазначає Денис Пристай: «до таких прогнозів варто ставитися критично, про що говорять і самі автори, проте навіть якщо найгірші з передбачень справдяться, все не так погано. Такими ж темпами, як зникатимуть одні професії, з'являтимуться нові. Зараз університети мають конкурентну перевагу перед іншими видами навчання, оскільки для роботи в багатьох компаніях досі потрібен диплом про вищу освіту. Проте вже зараз є всі передумови, що ця важлива перевага зовсім скоро може зникнути» [3]. Таким чином, університетам уже зараз необхідно забезпечити можливість для неперервної освіти, яка стане необхідною умовою конкурентоздатності фахівця.

Щодо фінансування освіти в цілому, зауважимо, що більшість дослідників одноставні в думці про те, що воно зменшиться у зв'язку з економічним погіршенням ситуації в країнах. А також, у зв'язку з тим, що буде здійснено перерозподіл коштів для більш нагальних потреб країни, які виникли під час пандемії.

Щодо впливу COVID-19 на розвиток вищої освіти в Україні зазначимо, що незважаючи на труднощі, система в цілому зберігає своє функціонування [5]. Перехід на дистанційну форму освіти дозволив забезпечити взаємодію студентів і викладачів з метою виконання освітніх задач.

Освітня діяльність здійснюється у трьох формах: асинхронному або заочному (здобувачі освіти навчаються у зручній для них час відповідно до визначених викладачем термінів); синхронному – такий формат передбачає одночасну участь у навчанні викладачів і здобувачів вищої освіти; змішаному – поєднання синхронного і асинхронного формату освіти в залежності від потреб.

Зазначимо, що окремі заклади освіти успішно практикували дистанційну освіту і до карантину. Однак, більшість закладів основну діяльність здійснювали в очній та/або заочній формі. У зв'язку з цим із запровадженням тотальної дистанційної форми навчання у закладах вищої освіти України виникло ряд проблем.

Перша проблема – пов'язана із технічним забезпеченням. Відсутність або не належний стан комп'ютерної техніки, інтернету (наприклад у сільській місцевості) унеможливають використання дистанційної форми освіти.

Друга проблема – програмне забезпечення. Навіть за наявності необхідного технічного забезпечення встановлення програмного забезпечення для дистанційної освіти викликає труднощі у користувачів.

Третя – відсутність методичної підготовки викладачів саме до дистанційної освіти, адже дистанційна освіта потребує спеціальної підготовки викладача. Методики викладання, які підходять для очної форми навчання не підходять для дистанційної освіти. Тому часто всі заняття проходять у формі монологу з боку викладача і самостійної роботи з боку студента. Вирішення цього питання є нагальною проблемою.

Згідно із зарубіжними дослідженнями, у результаті вимушеного переходу на дистанційну форму освіти викладачів можна поділити на чотири групи [1]:

1. Викладачі дисциплін, що вимагають значного обсягу практичної, лабораторної роботи. У більшості випадків у таких викладачів не було жодної серйозної заміни способів викладання. В середньому таких близько 5% від загальної кількості. Ця група викладачів, в основному виступає категорично проти використання дистанційного формату і нових технологій в майбутньому.

2. Викладачі, які активно користувалися цифровими технологіями (в тому числі, онлайн-курсами і ресурсами) до пандемії. Їх частка склала близько 25% (в провідних вузах – до 40%). Ця група в цілому підтримує розширення використання дистанційного формату і вважає, що якість навчання в онлайн-форматі можна порівняти з якістю навчання в офлайн.

3. Викладачі, знайомі з цифровими технологіями (в тому числі поза професійною діяльністю), з пошуком інформації в інтернеті, з комунікацією по електронній пошті. Такі викладачі (в провідних вузах – до 50%) швидко оволоділи новими інструментами, в тому числі синхронного навчання, але це вимагало значних зусиль. В основному представники цієї групи не підтримують істотне розширення онлайн-навчання (в тому числі використання онлайн-курсів провідних платформ

відкритої освіти), але вони бачать в окремих випадках можливість використання комунікаційних технологій, систем управління освітнім процесом, використання додаткових цифрових навчальних ресурсів.

4. Викладачі, які не змогли освоїти нові інструменти організації навчання, колективної роботи і розширеного використання цифрових ресурсів. Вони фактично перейшли на заочне навчання. Їх частка становить від 5% до 30% в залежності від закладу. Такі викладачі не вірять ні в ефективність дистанційного формату.

Таким чином, значний відсоток викладачів має ті чи інші негативні установки стосовно онлайн-формату навчання. Погоджуючись із думкою дослідників зазначимо, що розробки ефективних он-лайн програм, які здатні повноцінно замінити очне навчання, зробити їх інтерактивними, а не просто перенести інформацію у цифровий формат – вимагають специфічних знань, умінь і навичок програмування. На наш погляд, для розробки таких програм потрібно об'єднати зусилля ІТ-спеціалістів і спеціалістів у галузі вищої освіти (фахівців з різних дисциплін). А це вимагає додаткового фінансування. Окрім розробки програм необхідна також методична підготовка викладачів до викладання он-лайн та практична підготовка до оволодіння викладачами сучасними інтернет-технологіями.

Вирішити окремі проблеми дозволить впровадження короткострокових форм підвищення кваліфікації викладачів, де спеціалісти запропонують різні форми і методи навчання саме для дистанційної освіти. Розкажуть про особливості дистанційної освіти (технічні, візуальні, психологічні, методичні тощо).

Важливим питанням є адаптація планів і програм до дистанційної освіти, а також адекватність контрольних заходів щодо діяльності як викладача так і здобувачів вищої освіти в період карантину. Очевидно, що форми контролю повинні змінитися для більшої об'єктивності. Об'єктивність проведення контрольних заходів (іспитів, заліків, захистів випускних робіт тощо) вимагає окремої уваги. Тому успішний досвід закладів вищої освіти в країнах Європи має бути використаний і національною системою освіти (системою освіти в Україні).

Дистанційна освіта в Україні має і ряд досить суттєвих переваг: можливість підвищувати кваліфікацію он-лайн (економія часу і коштів, особливо, коли мова йде про зарубіжне стажування, навчання тощо); можливість охопити більше аудиторії під час проведення конференцій, вебінарів тощо; можливість проводити спільні засідання кафедр, рад тощо і оперативно вирішувати організаційні та інші питання і таке інше.

Зауважимо, що в Україні не здійснювалось фундаментальних досліджень щодо впливу пандемії COVID-19 на вищу освіту. Аналіз проблеми ускладнюється відсутністю доступних об'єктивних даних. Законом України «Про освіту» (частина 3 стаття 5) передбачено формування і реалізацію державної політики у сфері освіти на основі наукових досліджень і з урахуванням прогнозів, статистичних даних та індикаторів розвитку [4]. Однак, доступних даних в Україні не достатньо. Погоджуємось із думкою Володимира Бахрушина про те, що наявні дані мають складну структуру і різні формати, часто вони є недостатньо повними і актуальними та непорівнюваними з аналогічними даними інших країн. Через ці та інші причини вони не дуже придатні для використання при прийнятті багатьох важливих рішень [2].

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Баранников К.А., Лешуков О.В., Назайкинская О.А., Суханова Е.А., Фрумин И.Д. Уроки «Стресс-теста»: вузы в условиях пандемии и после неё: аналитический доклад. Доклад разработан по инициативе Минобрнауки России, июнь 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/1GMcBIoP8ITzE_WDVh4nFksX6lceotZY3/view
2. Бахрушин В. Відкриті дані для освітніх досліджень в Україні. *Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження: зб. матеріалів IV Міжнар. наук. конф. Української асоціації дослідників освіти, Дрогобич, 26 червня 2020 р.* Дрогобич. 2020. С. 13-15. URL: <http://uera.org.ua/sites/default/files/2020-11/60.%20UERA%20Conference%202020%20Proceedings.pdf>
3. Пристай Д. У чому проблема вищої освіти та в якому напрямку їй варто рухатися. *Суспільне, 19 вересня 2020 р.* URL: <https://suspilne.media/80090-kudizvertatisa-hvorim-na-covid-19-u-akih-nemaє-simejnogo-likara-poasnue-golova-moz/>
4. Про освіту: Закон України № 2145-VIII. Редакція від 02.04.2020. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Султанова, Л., Желуденко, М. Вплив пандемії COVID-19 на розвиток освітніх систем у глобальному, європейському та національному вимірах. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* Київ. 2020. Вип. 2 (18). URL: <http://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/157/118>
6. COVID-19 and higher education: Today and tomorrow. Impact analysis, policy responses and recommendations. April 9. 2020. UNESCO. URL: <http://www.iesalc.unesco.org/en/wp-content/uploads/2020/04/COVID-19-EN-090420-2.pdf>
7. COVID-19 Social Science Lab. 2020. URL: <http://www.covidsoclab.org/>
8. Global Learner Survey. August 2020. 56 p. URL: https://www.pearson.com/content/dam/one-dot-com/one-dot-com/global/Files/news/gls/Pearson_Global-Learners-Survey_2020_FINAL.pdf
9. How Universities are Addressing the Coronavirus Crisis and Moving Forward. 14 July 2020. URL: <https://www.qs.com/portfolio-items/how-universities-addressing-coronavirus-crisis-moving-forward-report/>
10. International Higher Education. Number 102. SPECIAL ISSUE 2020. URL: <https://www.internationalhighereducation.net/api-v1/article/!/action/getPdfOfArticle/articleID/2922/productID/29/filename/article-id-2922.pdf>
11. Oxford Economics. June, 2019. URL: <http://resources.oxfordeconomics.com/how-robots-change-the-world>
12. Regional/National Perspectives on the Impact of COVID-19 on Higher Education. International Association of Universities. URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid-19_regional_perspectives_on_the_impact_of_covid-19_on_he_july_2020_.pdf
13. Revenge of the Experts: Will COVID-19 Renew or Diminish Public Trust in Science? 2020. URL: https://www.systemicrisk.ac.uk/sites/default/files/downloads/publications/dp-96_0.pdf
14. Sultanova L., Milto L. and Zheludenko M. «The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Development of Higher Education», *Acta Paedagogica Vilnensia.* 2021.

46. pp. 132-147. URL: <https://www.journals.vu.lt/acta-paedagogica-vilnensia/article/view/24720/23983>

15. The Effects of COVID-19 on International Secondary Assessment. 2020. URL: <https://www.naric.org.uk/downloads/The%20Effects%20of%20COVID-19%20on%20International%20Secondary%20Assessment%20-%20UK%20NARIC.pdf>

16. The Future of Jobs Report. *World Economic Forum*. 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf

17. The impact of COVID-19 on higher education around the world. 2020. URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_the_survey_report_final_may_2020.pdf

18. The Leaders Survey: Will Covid-19 leave universities in intensive care? 2020. URL: <https://www.timeshighereducation.com/features/leaders-survey-will-covid-19-leave-universities-intensive-care#survey-answer>

Діагностика стану, рівнів та особливостей адаптації і гнучкості усіх учасників освітнього процесу в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання

Ковтун О.В. – доктор педагогічних наук, професор
orcid.org/0000-0001-5216-6350

Нові умови організації освітнього процесу, а власне вимушений і швидкий перехід до режиму дистанційного і змішаного навчання, не могли не позначитися на його якості. У цьому зв'язку актуальності набуває питання *моніторингу якості освітнього процесу* в нових умовах його організації, оскільки в системі управління вищої освіти відсутня інформаційна база, яка б систематично оновлювалася й давала можливість вірогідно характеризувати якість освітньої діяльності як науково-педагогічних працівників ЗВО, так і студентів як споживачів освітніх послуг, та на цій основі приймати обґрунтовані рішення щодо коригування управління освітнім процесом. Існуюча інформація є неповною, різномірною та несистематизованою, що спричинює труднощі виявлення й аналізу проблем, пов'язаних з якістю освітньої діяльності в нових умовах, а головне – причин, які їх зумовлюють. Здійснення моніторингу передбачає розробку *методики* для діагностики стану, рівнів та особливостей адаптації і гнучкості учасників освітнього процесу до нових умов його організації, оскільки саме їхня адаптивність та гнучкість безпосередньо позначаються на якості освіти.

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «моніторинг» як безперервне стеження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату [1]. Аналіз наукової літератури з питань моніторингу дозволяє виокремити низку смислових характеристик цього феномену: 1) це систематичний процес спостереження за об'єктом, оцінювання його стану, контроль за характером подій, що відбуваються, попередження небажаних тенденцій розвитку; 2) він має адресність і предметну спрямованість, тобто застосовується до конкретних об'єктів і процесів для вирішення завдань чітко окресленого кола [2]. Моніторинг було створено як інноваційний інструмент для оперативного реагування на освітню ситуацію, який крім спостереження за освітнім процесом уможлиблює управління ним.

Суголосні в поглядах з І. Гириловською, яка вважає, що моніторинг являє собою певну послідовність дій (процедура, процес, захід), які наповнені змістом (порівняння, спостереження, оцінювання), спрямовані на певний об'єкт (система, елементи освітньої системи, педагогічний об'єкт) і визначають практичний результат (інформація, знання, судження), що використовується для досягнення кінцевої мети (прийняття управлінських рішень для підвищення якості освіти) [3].

На основі аналізу наукових джерел [3–14 та ін.] було визначено провідні *компоненти моніторингової діяльності*, якими є: об'єкт (на що спрямовано діяльність), суб'єкт (хто виконує діяльність), мета (зادля чого виконується діяльність), результат (конкретне матеріальне чи духовне надбання, необхідне для досягнення мети), зміст (сутність діяльності), спосіб виконання (яким чином здійснюється діяльність). Схарактеризуємо заплановану моніторингову діяльність за запропонованою вище схемою. У започаткованому дослідженні *об'єктом моніторингу* виступає освітня (навчальна та викладацька) й управлінська

діяльність учасників освітнього процесу у ЗВО як результат їхньої адаптації та гнучкості до нових умов організації освітнього процесу. *Суб'єктами моніторингу* виступають три категорії учасників: керівний склад ЗВО (керівники), викладачі, студенти. *Мета моніторингу* полягає у визначенні стану адаптації та гнучкості суб'єктів моніторингу до нових умов організації освітнього процесу. У межах дослідження виокремлюємо *проміжний результат*, характерний для кожного суб'єкта моніторингу, та загальний результат для системи вищої освіти. Результатом діяльності студентів у моніторингу виступатиме показник рівня їхньої готовності (внаслідок адаптації) до здійснення освітньої (навчальної) діяльності в нових умовах організації освітнього процесу (дистанційна та змішана форми навчання). Результатом діяльності викладача будуть самооцінні судження про адаптацію до здійснення освітньої (викладацької) діяльності, розробка плану коригування власної педагогічної діяльності. Результатом управлінської діяльності керівників виступатимуть певні управлінські рішення, складений план коригувальних дій, розроблена стратегія розвитку ЗВО в напрямі підвищення якості освітнього процесу в нових умовах його організації. *Загальний результат моніторингу* – сприяння в підвищенні якості освітнього процесу у вищій школі в нових умовах його організації. *Змістом моніторингу* адаптації учасників освітнього процесу до нових умов його організації є технологічний, інформаційний, методичний, психологічний та особистісний складники. Проведення моніторингу передбачає *розроблення методики* відстеження певних характеристик об'єкта, побудову системи показників і критеріїв оцінювання, створення інструментарію, вибір методів математичної обробки результатів вимірювань тощо.

Методикою в науковому дослідженні називають процедуру або послідовність здійснюваних пізнавальних і перетворювальних дій, операцій та впливів, які реалізуються у процесі вивчення його предмета і спрямовані на розв'язання завдань дослідження [15]. Розроблення діагностувальної методики вимагає з'ясування відповідних критеріїв і показників. Критерії і показники є важливими в педагогічному діагностуванні, оскільки дають можливість не лише вивчити чи дослідити певне явище, але й виміряти його [16–17]. Критерій трактується як «...підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [1, с. 465]. У складі критеріїв зазвичай виділяють показники – наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь [18, с. 761]. Виокремлено *систему критеріїв і показників*, що характеризують адаптацію і гнучкість учасників освітнього процесу (суб'єктів моніторингу) до нових умов його організації. Оскільки в кожній категорії учасників освітнього процесу окрім спільного (всі залучені до освітнього процесу у вищій школі), є й відмінне – провідна діяльність в освітньому процесі різниться (у керівників – організація та управління освітнім процесом, у викладачів – викладацька, а у студентів – навчальна діяльність), то й адаптація і гнучкість у них характеризуються як спільними, так і відмінними критеріями й показниками. Відтак, розкриємо систему критеріїв і показників для кожного суб'єкта моніторингу окремо.

Система критеріїв і показників адаптації та гнучкості керівників до нових умов організації освітнього процесу, спричинених пандемією COVID-19:

управлінський: (показники: наявність / відсутність компетенцій антикризової дії в управлінських команд ЗВО; акцент не на адмініструванні, а на комунікації; організація методичної підтримки цільових груп з усіх питань, пов'язаних із переходом на дистанційний режим роботи і навчання; залучення студентської

спільноти в життя ЗВО через онлайн-практики; сприяння в залученні студентів у волонтерський рух для допомоги найбільш уразливим цільовим групам у період пандемії; управління сприйняттям ризиків викладачами і студентами; залучення викладачів і студентів до прийняття найкращих поведінкових рішень);

інформаційний: (показники: налагодження інструментів зворотного зв'язку від студентів і викладачів (двобічної комунікації); відкриття в Інтернет-мережі консультаційних сервісів із використання дистанційних технологій; організація сайт-майданчику з обміну кращими практиками запровадження дистанційної освіти; наявність у ЗВО банку цифрових освітніх ресурсів; проведення регулярних вебінарів з питань дистанційного і змішаного навчання);

психологічний: (показники: наявність / відсутність у керівного складу проявів алармізму, схильності до спрощення / ускладнення ситуації; прихильність до раніше прийнятих рішень, небажання враховувати альтернативні точки зору, нестандартні шляхи виходу із кризової ситуації; здатність управлінської команди до оцінки довгострокових наслідків своїх дій у кризовій ситуації; розробка й поширення в соціальних мережах інформаційних матеріалів (пам'яток) щодо дій під час пандемії; налагодження безкоштовного психологічного консультування).

Система критеріїв і показників адаптації та гнучкості викладачів до нових умов організації освітнього процесу, спричинених пандемією COVID-19:

методичний: (показники: досвід реалізації дистанційного навчання до введення карантинних заходів; володіння сучасними методичними засобами для якісної організації дистанційного навчання; вміння скористатися системою методичної підтримки викладачів у ході дистанційного навчання; вміння добирати і застосовувати з переліку освітніх технологій ті, що засвідчують ефективність в умовах дистанційного навчання; компетентність в оцінці результатів навчання в дистанційному режимі; вміння утримати увагу і залученість студентів на онлайн-занятті; компетентність у розробці програм індивідуалізації освітніх траєкторій з урахуванням істотних змін в індивідуальних обставинах студентів і умовах навчання);

технологічний: (показники: володіння засобами ІКТ-технологій; наявність програмного забезпечення і обладнання для організації власного робочого місця; освоєння нових інструментів і практик онлайн-навчання; вміння здійснювати обмін цифровим контентом; володіння асинхронними та синхронними засобами реалізації дистанційної освіти; наявність досвіду розроблення онлайн-курсів; компетентність у використанні освітніх платформ для синхронної та асинхронної освітньої діяльності (Moodle, GoToMeeting, Googleclassroom, Zoom, MS Teams тощо);

психологічний: (показники: відчуття дефіциту контактного спілкування; перевантаження (розумове, психоемоційне тощо); відчуття психологічного дистресу; психологічний дискомфорт через необхідність працювати вдома, розмивання кордонів між роботою та особистим життям; відчуття психологічної напруги, тривожність; стомленість, низька активність, апатія; страх незнайомого; відчуття психоемоційного підйому; психологічна готовність працювати в умовах дистанційного навчання та самоізоляції; наявність особистісних якостей (впевненість у собі, вміння швидко оцінювати і приймати рішення в ситуації невизначеності, готовність брати відповідальність за прийняті рішення і діяти в складних ситуаціях) як предикторів професійної успішності в умовах кризи).

Система критеріїв і показників адаптації та гнучкості студентів до нових умов організації освітнього процесу, спричинених пандемією COVID-19:

технологічний: (показники: наявність відповідного програмного забезпечення й обладнання для організації власного робочого місця; володіння засобами ІКТ-технологій; доступність цифрових інструментів і ресурсів; здатність організувати власну самостійну роботу в цифровому освітньому середовищі; готовність до освоєння нових інструментів і практик онлайн-навчання; участь у наданні допомоги викладачам із налаштування і використання освітніх онлайн-платформ);

психологічний: (показники: відчуття психологічного дистресу; тривожність, страх незнайомого; психологічна готовність працювати в умовах дистанційного навчання та самоізоляції; стомленість через збільшення навчального навантаження й розширення частки самостійної підготовки; відчуття психологічного дискомфорту у спілкуванні на занятті в режимі онлайн);

особистісний: (показники: сформованість самоосвітньої компетенції; розвиненість внутрішньої мотивації та самоорганізованості; виявлення суб'єктності щодо власної освітньої траєкторії; здатність до концентрації та утримання уваги на занятті в режимі онлайн; здатність до навчання в позаосвітньому середовищі (в домашніх умовах)).

Умовно було визначено такі *рівні адаптації і гнучкості* учасників освітнього процесу до нових умов його організації: достатній, задовільний і низький.

Достатній рівень: керівники: управлінська команда ЗВО характеризується наявністю компетенцій антикризової дії, в управлінській діяльності акцентує не на адмініструванні, а на комунікації. У ЗВО налагоджено інструменти зворотного зв'язку від студентів і викладачів; активно використовуються соціальні мережі для поширення актуальної інформації і рекомендацій під час пандемії, організовано методичну підтримку цільових груп з усіх питань, пов'язаних із переходом на дистанційний режим роботи і навчання (дібрані освітні платформи, викладачі і студенти забезпечені корпоративними акаунтами, надані методичні рекомендації тощо); забезпечено можливість безкоштовного проходження викладачами зовнішніх курсів щодо організації освітнього процесу в онлайн-режимі, а також курсів на світових освітніх платформах (Coursera та ін.). Відбувається залучення студентської спільноти в життя ЗВО через онлайн-практики, сприяння в залученні студентів у волонтерський рух. Важливого значення надається управлінню сприйняттям ризиків викладачами і студентами, приділяється увага їхньому залученню до прийняття найкращих поведінкових рішень. Організовано сайт-майданчик з обміну кращими практиками запровадження дистанційної освіти; накопичено банк цифрових освітніх ресурсів; організовано проведення регулярних вебінарів з питань організації дистанційного і змішаного навчання. У керівного складу ЗВО не виявляються прояви алармізму, схильності до спрощення / ускладнення ситуації, прихильності до раніше прийнятих рішень, небажання враховувати альтернативні точки зору, нестандартні шляхи виходу із кризової ситуації. Не відмічається зниження здатності до оцінки довгострокових наслідків своїх дій. Завдяки зусиллям управлінської команди ЗВО розроблено й поширено в соціальних мережах інформаційні матеріали щодо дій під час пандемії; налагоджено безкоштовне психологічне консультування; *викладачі:* цей рівень властивий викладачам, які активно користувалися цифровими технологіями (в т.ч., онлайн-курсами і ресурсами) до пандемії. Вони швидко розширюють використання звичних інструментів комунікації і створення цифрових ресурсів, вміють скористатися системою методичної підтримки у ході дистанційного навчання. У них є програмне забезпечення й обладнання для організації робочого місця.

Викладачі вміють добирати і використовувати освітні технології, що демонструють ефективність в умовах дистанційного навчання; оцінювати результати навчання студентів у дистанційному режимі, утримати увагу і залученість студентів на онлайн-занятті. Викладачі демонструють компетентність у розробці програм індивідуалізації освітніх траєкторій студентів, уміють здійснювати обмін цифровим контентом, мають досвід розроблення онлайн-курсів; компетентні у використанні кількох освітніх платформ. Вони можуть відчувати незначний дефіцит контактного спілкування, однак він не провокує відчуття психологічного дистресу, психологічного дискомфорту через необхідність працювати вдома. Їм не характерне або характерне незначною мірою відчуття психологічної напруги, тривожність, страх незнайомого. У них часто виникає відчуття психоемоційного підйому і психологічна готовність працювати в умовах дистанційного навчання та самоізоляції. Їм властиві особистісні якості, що є предикторами професійної успішності в умовах кризи. Ця група загалом підтримує розширення дистанційного режиму навчання, вважає, що вимушений характер змін сприяв поглибленню процесів діджиталізації вищої освіти, відкрив можливості перегляду чинних навчальних курсів і стимулював до їх оптимізації; *студенти*: добре володіють засобами ІКТ-технологій; мають програмне забезпечення й обладнання для організації власного робочого місця, доступ до цифрових інструментів і ресурсів; здатні організувати власну самостійну роботу в цифровому середовищі; готові до освоєння нових інструментів і практик онлайн-навчання; беруть участь у наданні допомоги викладачам із налаштування і використання освітніх онлайн-платформ. Таким студентам не характерне або характерне незначною мірою відчуття психологічної напруги, тривожність; вони психологічно готові працювати в умовах дистанційного навчання та самоізоляції, не скаржаться на стомлюваність через збільшення навчального навантаження й розширення частки самостійної підготовки, на психологічний дискомфорт під час спілкування на занятті в режимі онлайн. У них сформовані самоосвітня компетенція, внутрішня мотивація та самоорганізованість, здатність до концентрації та утримання уваги на онлайн-занятті, до навчання вдома.

Задовільний рівень: керівники: управлінська команда ЗВО характеризується наявністю окремих компетенцій антикризової дії. Хоча в управлінській діяльності важливого значення надається комунікації, акцент ставиться на адмініструванні. У ЗВО налагоджено інструменти зворотного зв'язку від студентів і викладачів, але функціонують вони нерівномірно; використовуються соціальні мережі для поширення актуальної інформації і рекомендацій під час пандемії. Організовано методичну підтримку цільових груп із загальних питань дистанційного режиму роботи і навчання, хоча в початковий період локдауну викладачі і студенти відчували брак підтримки. Викладачів не забезпечено можливістю безкоштовно проходження зовнішніх курсів з організації освітнього процесу в онлайн-режимі чи курсів на світових освітніх платформах. Залучення студентської спільноти в життя ЗВО через онлайн-практики, як і сприяння в залученні у волонтерський рух несистемне. Певного значення надається управлінню сприйняттям ризиків викладачами і студентами. Забезпечено відкриття в мережі консультаційних сервісів з використання дистанційних технологій; започатковано формування банку цифрових освітніх ресурсів; подекуди проводяться вебінари з питань організації освітнього процесу в нових умовах. У керівного складу ЗВО періодично виявляються прояви алармізму, схильність до спрощення чи ускладнення ситуації,

прихильність до раніше прийнятих рішень, небажання враховувати альтернативні точки зору, нестандартні шляхи виходу із кризи. Відмічається деяке зниження здатності до оцінки довгострокових наслідків своїх дій. На сайті ЗВО поширено інформаційні матеріали щодо дій під час епідемії, проте безкоштовне психологічне консультування не налагоджено; *викладачі*: такі викладачі були знайомі з цифровими технологіями (в т.ч. й поза професійною діяльністю), з пошуком інформації в Інтернеті, з комунікацією електронною поштою, у Viber і Telegram до пандемії, тому вони достатньо швидко освоювали нові інструменти, в тому числі синхронного навчання, проте це вимагало від них значних зусиль. Викладачі засвідчили вміння скористатися системою методичної підтримки у ході дистанційного навчання, вони достатньо вдало добирають і використовують освітні технології, що демонструють ефективність в умовах дистанційного навчання, проте відчувають певні труднощі в оцінці результатів навчання студентів у дистанційному режимі. Такі викладачі не завжди здатні утримати увагу і залученість студентів на онлайн-занятті, відчувають труднощі в розробці програм індивідуалізації освітніх траєкторій студентів. Вони володіють асинхронними та синхронними засобами реалізації дистанційної освіти, проте не мають досвіду розроблення онлайн-курсів, відчувають певні труднощі в обміні цифровим контентом, компетентні у використанні однієї-двох освітніх онлайн-платформ. Ця група «втопилася» від збільшеного обсягу роботи, від складнощів швидкого освоєння нових технологій. Викладачі відчувають дефіцит контактного спілкування, перевантаження, подекуди мають відчуття психологічного дистресу, періодично відчувають психологічний дискомфорт через необхідність працювати вдома і нівеляцію кордонів між роботою й особистим життям. Для них характерні тривожність, стомлюваність, вони лише зрідка мають відчуття психоемоційного підйому, хоча загалом психологічно готові працювати в умовах дистанційного навчання та самоізоляції. Викладачі певною мірою володіють особистісними якостями, які допомагають діяти в кризових ситуаціях. Представники цієї групи переважно не підтримують істотне розширення онлайн-навчання, але бачать в окремих випадках можливість використання комунікаційних технологій, використання додаткових цифрових освітніх ресурсів; *студенти*: загалом володіють засобами ІКТ-технологій, мають необхідне програмне забезпечення й обладнання для організації робочого місця, доступ до цифрових інструментів і ресурсів, проте не завжди виявляють готовність до організації власної самостійної роботи в цифровому середовищі, до самостійного освоєння нових інструментів і практик онлайн-навчання. Такі студенти лише зрідка беруть участь у наданні допомоги викладачам із налаштування і використання освітніх онлайн-платформ. Ця група «втопилася» від збільшеного обсягу роботи, від складнощів швидкого освоєння нових технологій. Студенти відчувають дефіцит контактного спілкування, скаржаться на психологічний дискомфорт під час спілкування на занятті в режимі онлайн, подекуди в них виникає відчуття тривожності, хоча загалом вони психологічно готові працювати дистанційно. У таких студентів загалом сформовані самоосвітня компетенція, внутрішня мотивація та самоорганізованість. Вони здатні виявляти суб'єктність щодо освітньої траєкторії, проте відчувають труднощі в концентрації та утриманні уваги на занятті в режимі онлайн, у самомотивації до навчання вдома.

Низький рівень: керівники: в управлінській команді ЗВО відмічається нестача компетенцій антикризової дії. У діяльності акцентується не на комунікації, а на

адмініструванні, не налагоджено інструментів зворотного зв'язку (комунікація носить односторонній характер, подається як приписи і директиви для виконання, часто зводиться до бюрократично-адміністративних дій з перенаправлення викладачам і студентам наказів і рекомендацій органів влади без позначення власної позиції, пояснень щодо конкретної ситуації). Майже не використовуються соціальні мережі для поширення актуальної інформації і рекомендацій під час пандемії. У ЗВО практично не організовано методичної підтримки цільових груп навіть з найбільш загальних питань переходу на дистанційний режим роботи і навчання, викладачі й студенти самотужки вирішують проблеми організації освітнього процесу в нових умовах; не налагоджено формування банку цифрових освітніх ресурсів; не забезпечено можливості безкоштовного проходження викладачами зовнішніх курсів. Залучення студентської спільноти в життя ЗВО через онлайн-практики, як і сприяння в залученні у волонтерський рух не відбувається. Інформаційна політика зведена до поширення на сайті ЗВО окремих консультаційних матеріалів з використання дистанційних технологій. У керівного складу ЗВО виявляються прояви алармізму, схильність до спрощення чи ускладнення ситуації, прихильність до раніше прийнятих рішень. Виявляється небажання враховувати альтернативні точки зору, шукати нестандартні шляхи виходу із кризи, зниження здатності до оцінки довгострокових наслідків своїх дій. Безкоштовне психологічне консультування не налагоджено; *викладачі*: у період локдауну викладачі цієї групи не змогли освоїти нові інструменти організації освітнього процесу, розширеного використання цифрових ресурсів. Вони фактично перейшли на заочне навчання, направляючи студентам контрольні завдання і рекомендації. Викладачі не володіють сучасними методичними засобами для якісної організації дистанційного навчання; не вміють самостійно скористатися системою методичної підтримки дистанційного навчання, не компетентні в застосуванні освітніх технологій для реалізації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, відчувають значні труднощі в оцінці результатів навчання студентів у дистанційному режимі. Їм важко утримувати увагу студентів на онлайн-занятті, вони некомпетентні в розробці програм індивідуалізації їхніх освітніх траєкторій, в обміні цифровим контентом. Вони володіють лише окремими асинхронними та синхронними засобами реалізації дистанційної освіти, не мають досвіду розроблення онлайн-курсів, здатні використовувати лише ту освітню онлайн-платформу, яка визначена провідною в їхньому ЗВО. Викладачі відчувають дефіцит контактного спілкування, перевантаження, психологічний дистрес, психологічний дискомфорт через необхідність працювати вдома. Для них характерне відчуття психологічної напруги, тривожність, страх незнайомого; стомленість, низька активність, апатія, психологічна неготовність працювати онлайн. Ці викладачі не володіють якостями, що є предикторами професійної успішності в умовах кризи. Для них досвід переходу в дистанційну освіту виявився важким і травмуючим, вони не вірять ні в ефективність онлайн формату, ні у свої можливості освоїти нові технології навчання; *студенти*: недостатньо добре володіють засобами ІКТ-технологій; відчувають нестачу програмного забезпечення й обладнання для організації власного робочого місця, мають обмежений доступ до цифрових інструментів і ресурсів; не виявляють готовності до організації власної самостійної роботи в цифровому середовищі, до самостійного освоєння нових інструментів і практик онлайн-навчання. Їм характерні відчуття психологічної напруги, тривожність, низька освітня активність, психологічна неготовність

працювати в умовах дистанційного навчання та самоізоляції. Вони скаржаться на стомлюваність через збільшення навчального навантаження й розширення частки самостійної підготовки, на психологічний дискомфорт під час спілкування на занятті в режимі онлайн. У них не сформовані самоосвітня компетенція, внутрішня мотивація та самоорганізованість. Вони не здатні виявляти суб'єктність щодо власної освітньої траєкторії, відчувають труднощі концентрації та утримання уваги на занятті в режимі онлайн, в самомотивації до навчання вдома.

З метою діагностики рівнів, стану та особливостей адаптації і гнучкості учасників освітнього процесу до нових умов його організації, спричинених пандемією COVID-19, було дібрано відповідний діагностувальний інструментарій.

Діагностувальний інструментарій: соціологічні опитування викладачів і студентів; інтерв'ювання керівників ЗВО; спостереження за освітнім процесом, що здійснюється в режимі дистанційного та змішаного навчання; вивчення думок і настроїв «університетської спільноти» в соціальних мережах; аналіз прецедентів і вивчення успішного досвіду ЗВО щодо вимушеної зміни базових режимів реалізації освітнього процесу (аналіз кейсів); моніторинг цифрової інфраструктури ЗВО; психологічне тестування (питальники: 1. Шкала толерантності до невизначеності Є.Г. Луковицького, 2. Питальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанова, 3. Шкала загальної самоефективності Р. Шварцера, М. Ерусалема в адаптації В. Ромека, 4. Питальник тривожності Д. Спілбергера, 5. Питальник емоційного інтелекту Д. Люсіна, 6. Мельбурнський питальник прийняття рішення, 7. Шкала впевненості в собі з питальника з оцінки соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда, 8. Питальник САН).

Наступний крок дослідження – реалізація методики моніторингового дослідження, вибір методів математичної обробки результатів вимірювань, інтерпретація отриманих результатів та вироблення рекомендацій.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
2. Моніторинг и диагностика качества образования : монографія / А.А. Шаталов, В.В. Афанасьев, И.В. Афанасьева и др. Москва : НИИ школьных технологий, 2008. 322 с.
3. Гириловська І. В. Теорія і практика моніторингу якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників: монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020. 304 с.
4. Анненкова І. П. Теорія і методика моніторингу якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.06 / Держ. заклад «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». Старобільськ, 2016. 505 с.
5. Иванов Д. А. Экспертиза в образовании. Москва : Академия, 2008. 336 с.
6. Зінченко В. О. Теоретичні основи моніторингу управління якістю навчального процесу ВНЗ. *Науковий вісник Донбасу* : електр. наук. фах. вид. 2012. № 1(17). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_1_3 (дата звернення: 15.11.2020).
7. Карамушка А. М. Психологія управління : навч. посібник. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

8. Ковтун О.В. Моніторинг адаптації суб'єктів освітнього процесу у вищій школі до роботи і навчання в умовах пандемії COVID-19. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура* : збірн. наук. праць / за заг. ред. О. В. Ковтун. Київ : 2020. С. 139-142.
9. Ковтун О., Сидоренко С. Незалежне оцінювання якості освітніх послуг здобувачами вищої освіти: досвід та перспективи. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2018. Вип. 1(12). С. 52-60.
10. Красильникова Г. В. Моніторинг якості професійної підготовки інженерів швейної галузі у вищому навчальному закладі: теоретичні та методичні засади : монографія / за наук. ред. Л.Б. Лук'янової. Хмельницький : ХНУ, 2015. 543 с.
11. Мальшев Ю. А., Кутергина Г. В., Аввакумов В. Ю. Формирование системы мониторинга. *Аудит и финансовый анализ*. 2010. № 6. С. 1-12.
12. Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти: монографія / за ред. О. І. Ляшенка. Київ : Пед. думка, 2011. 160 с.
13. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / В.А. Козаков, М.В. Артюшина, О.М. Котикова та ін.; за заг. ред. В.А. Козакова. Київ : КНЕУ, 2003. 829 с.
14. Рябова З. В. Моніторинг розвитку навчальної діяльності учнів загальноосвітнього навчального закладу : наук.-метод. посібник. Харків : Гімназія, 2004. 72 с.
15. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посібник. Київ : Академвидав, 2010. 429 с.
16. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 386 с.
17. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь. Москва : ИЦ «Академия», 2005. 176 с.
18. Современный словарь по педагогике / Сост. Е.С. Рапацевич. Минск : Современное слово, 2001. 928 с.

РОЗДІЛ 3.

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СЛУХАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ У ПРОТИДІЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Психологічна готовність студентів до навчання у стані пандемічної тривоги

Гринюк С.П. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0002-8019-759X

Пандемія коронавірусу істотно змінила соціальну реальність і постала, свого роду, «каталізатором» багатьох процесів, які активно і плідно розвивалися в останнє десятиріччя. Мова йде про цифровізацію всіх сфер життєдіяльності суспільства, посилення цифрової нерівності [1; 2], формування цифрової грамотності різних соціальних груп населення [3; 4] тощо.

Система вищої освіти не є винятком. Новими викликами для неї в умовах екстраординарної ситуації, спричиненої поширенням коронавірусної інфекції, постали: цифровізація освіти, як напрям формування нової якості традиційної освіти; цифровий розрив у цифровій культурі молодого і старшого покоління викладачів; інтернаціоналізація вищої освіти; ментальне здоров'я всіх учасників освітнього процесу [5; 6]. Предметом нашого наукового інтересу є вплив пандемії коронавірусу на психічне і психологічне здоров'я студентів.

Сьогодні соціальна дистанція лишається доступним методом уповільнення розповсюдження вірусу, проте дослідники звертають увагу на внутрішню сторону питання соціального дистанціювання – психологічні наслідки через дотримання довготривалої самоізоляції та соціальної дистанції. Психологічні проблеми, пов'язані з соціальним дистанціюванням, є небезпечними. Загальні джерела стресу в цей період включають зниження основних видів діяльності, зменшення сенсорних стимулів та соціального залучення; фінансове напруження. Людина в період соціального відставання може зазнати страху, тривоги, депресії, нудьги, гніву, розчарування та стигматизації. Вищеперераховані факти безпосередньо пов'язані з діяльністю ЗВО, які в цілях запобігання поширенню коронавірусу, захисту життя і здоров'я студентів та співробітників перейшли на дистанційний та змішаний режими навчання, у такий спосіб забезпечуючи всіх учасників освітнього процесу.

Вплив дистанційного навчання на особистість студентів досліджували А. Алексюк, В. Биков, І. Блощинський, П. Воловик, Ю. Жук, В. Колос, В. Кухаренко, І. Піддасий, С. Мигович, В. Олійник, О. Овчарук, О. Собаєва та ін.

Різні аспекти впровадження цифровізації в освітній простір стали предметом дослідження зарубіжних (К. Бассет, К. Гере, Г. Грибер, М. Деузе, Г. Крибер і Р. Мартін, А. Манович, Дж. Стоммел, М. Хенд) і вітчизняних (В. Биков, Д. Галкін, М. Жалдак, М. Лещенко, П. Матюшко, О. Овчарук) вчених.

Проблему використання можливостей віртуальної та доповненої реальності в освітньому процесі досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: В. Ткачук, Ю. Єчкало, Н. Зільберман, Дж. Байленсон, Є. Матвієнко, О. Войскунський, С.

Карелов, П. Кенні, Є. Модло, С. Семеріков, Н. Лібераті, В. Сербін, П. Мілграм, О. Шабелюк, Г. Ріва, В. Селіванов, Л. Селіванова, М. Слатер, Є. Паулет, О. Шабелюк, Р. Берінгер, П. Донеллі, Б. Макінтайр та ін.

Автори К. Осадча, В. Осадчий, В. Круглик вивчали проблему аналізу можливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій під час епідемій та їх ролі в організації навчального процесу в Україні в умовах карантину, спричиненого поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 [8].

У статтях зарубіжних авторів О. Лойко та А. Ксикосова розглянуто сучасну професійну освіту в глобальному суспільстві і гуманізацію університетської освіти засобами електронного навчання. Однак, у зрізі психологічних підходів задоволеністю дистанційним навчанням, які нас цікавлять, в умовах цифровізації навчання в період пандемії COVID-19 і самоізоляції, сучасних праць досить незначна кількість.

Наукові розвідки на предмет розвитку цифровізації в цілому і дистанційних форм навчання, зокрема у вищій школі, актуалізувалися в останнє двадцятиріччя. Ці проблеми активно розроблялися Р. Гаррісоном [9], який охарактеризував основний мінус дистанційного навчання – відсутність його «теоретичної основи» та фундаментальності [9]. Вітчизняні дослідники В. Биков, Д. Галкін, М. Жалдак, М. Лещенко, П. Матюшко, О. Овчарук у своїх працях підіймають проблематику реформування та модернізації існуючої системи вищої освіти відповідно до викликів сьогодення, а також описують деякі шляхи подолання ризиків, пов'язаних із виникненням феномену суспільної ізоляції осіб, які не володіють інноваційними технологіями у достатній мірі.

Впровадження цифрових технологій в освітній процес стає необхідністю для ЗВО, так як вони не тільки створюють для нього імідж, а й служать своєрідним виходом на світовий ринок [10]. Цифрові технології є ресурс підвищення якості навчання і розвитку компетенцій сучасної молоді. Традиційні системи освіти не можуть найкращим чином адаптуватися до змінного характеру навчання, змінних вимог і компетенцій здобувачів освіти, нових форм забезпечення освітнього процесу [11].

З огляду на епідеміологічну ситуацію в світі, можна сказати, що, станом на сьогодні, дистанційний режим навчання не є панацеєю, проте виступає найбільш оптимальною формою забезпечення здобувачів освітніх рівнів освітніми послугами [5]. Аналіз світових практик закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення освітнього процесу у форматі «дистант» виявив: при тотальному переході на дистанційний та змішаний режими викладання та навчання в умовах пандемії перед системою вищої освіти постала низка труднощів: проблема адаптації студентів і викладачів до роботи в режимі онлайн [9]; зниження якості освіти; невідповідність дистанційної форми навчання освітнім стандартам; низький рівень задоволеності студентів вартістю навчання; зміна ролі викладача в навчальному процесі; невисокий рівень цифрової грамотності викладачів; вибір закладами вищої освіти дистанційних освітніх платформ; демотивація студентів до навчання; незадоволеність обраною спеціальністю і страх перед майбутнім працевлаштуванням; зростання психологічного навантаження на викладачів і студентів [10; 12].

Нинішні студенти відносяться до покоління Z – молоді прогресивні користувачі Інтернету і різних гаджетів, тому технічні аспекти використання дистанційних освітніх технологій не викликали у них складнощів. Вони досить легко перейшли на

навчання в дистанційному та змішаному режимах, їм навіть було цікаво апробувати нові формати проведення занять і різні технологічні рішення: вебінари, онлайн-конференції, онлайн-курси. З іншого боку, студенти зізнаються, що їм довелося виконувати більший обсяг завдань і більше прикладати самостійних зусиль до освоєння навчальних курсів.

У листопаді-грудні 2020 року було проведено емпіричне дослідження в рамках Проєкту «Потенціал вищої освіти в умовах пандемії: глобальний, європейський, національний виміри», з використанням хмарного сервісу «Google форми», на вибірці з 882 респондентів із 65 українських ЗВО. Частка студентської молоді – 692 респондента. Один із ключових блоків онлайн-опитувальника стосувався рівня сприятливості атмосфери навчання в умовах вимушеної самоізоляції, спричиненої COVID-19. Результати дослідження показали, що 60% респондентів «відчували велике навантаження на свій психологічний стан» у ході викладання та навчання в дистанційному і змішаному форматах. Говорячи про студентів, як цільову аудиторію нашого наукового інтересу, ми з'ясували, що екстремний перехід до навчання в нових умовах та невизначеність терміну його реалізації спровокували у них психологічну напругу і дискомфорт, загострили значимість очних комунікативних контактів; стан їхнього психологічного комфорту і психологічної готовності визначено основними факторами успішності навчання, а зниження задоволеності дистанційним навчанням призвело до фактів апатичності і депресії, погіршення дисципліни, прогулів і невихід на контактні сесії, фактів девіантного ставлення, пов'язаного з агресією і безвихіддю, а також страхом захворіти COVID-19 [13].

Безперечно, ситуація пандемії з її психологічними наслідками, стала тим стресором, який спровокував часткову втрату психологічного благополуччя всіма учасниками освітнього процесу. Відтак, нагальною постала потреба наукового осмислення питання й пошуку ефективних заходів для усунення цих проблем.

Проблема психологічного благополуччя особисті розглядається багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими (Е.Дісі, Р.Райан, К.Ріфф, Л.В.Жуковська, Д.О.Леонтьєв, Я.І.Павлоцка, І.Г.Самохвалова, О.А.Ідобаєва, П.П.Фесенко та ін.). Дослідниками вивчається сутність психологічного благополуччя та його складові (Е.Дісі, Р.Райан, К.Ріфф, Л.В.Жуковська, Є.Г.Трошихіна, П.П.Фесенко, Т.Д.Шевеленкова); взаємо-зв'язок психологічного благополуччя та самоефективності (С.А.Водяха), рефлексивності (В.М.Бизова, Ю.А.Калашникова), аутопсихологічної компетентності (І.Г.Самохвалова), поведінки у стресових ситуаціях (К.Ю.Шаламова, О.М. Рагозін) тощо.

Проблема психологічних станів під час карантину та в період пандемії COVID-19 вивчалась НоС.С., ParodiS.М., LuiV.Х., RubinG.Ж., WesselyS., VarnumP., LimaС.К., CarvalhoP.М., LinaI.А., LaiJ., MaS., WangJ., О.М.Бойко, Т.І.Медведевою, С.М.Єніколоповим, О.Ю.Воронцовою, О.Ю.Казьміною, М.Ю.Сорокіним, Є.Д.Касьяновим, Г.В.Рукавішніковим, К.В.Федосенко та ін.

Узагальнюючи існуючі теоретичні концепти, можна сказати, що психологічне благополуччя являє собою суб'єктивне відчуття цілісності та осмисленості буття, а також суб'єктивне відображення особистістю власних можливостей. За К.Ріфф [16], психологічне благополуччя включає такі параметри, як: позитивне ставлення до оточуючих (емпатійне прийняття інших); самоприйняття (вдоволення собою та власним життям); автономія (незалежність суджень та здатність протистояти соціальному тиску); особистісне зростання (відкритість до змін, саморозвиток);

компетентність у керуванні середовищем (уміння переборювати труднощі, ускладнення); життєві цілі (осмисленість життя та власних життєвих цілей).

У своїх дослідженнях Я.І. Павлоцька акцентує увагу на тому, що даний конструкт складається з наступних компонентів: незалежність, вміння будувати здорові міжособистісні відносини, стан психологічного комфорту, усвідомлення цінності як власного життя, так і життя інших людей, наявність соціального інтересу, прагнення і здатність до самореалізації, емпатія, успішна адаптація в суспільстві [14].

П.П. Фесенко розглядає психологічне благополуччя як суб'єктивне явище, цілісне переживання, яке виражається у почутті задоволеності собою і своїм життям. При цьому, воно знаходиться в прямій залежності від основних цінностей, потреб і системи внутрішніх оцінок самої особистості [15].

У зрізі нашого наукового дослідження під психологічним благополуччям розуміємо складно організовану динамічну систему психологічних особливостей людини, яка дозволяє їй адаптивно функціонувати у змінному середовищі та суб'єктивно сприймається як стан фізичного, психологічного, соціального благополуччя і готовності до реалізації свого потенціалу, самоактуалізації. Психологічне благополуччя є цілісним особистісним утворенням і відіграє важливу роль у позитивному функціонуванні людини і виражається в суб'єктивному відчутті щастя, внутрішньої гармонії, задоволеності собою і життям в цілому. Достатній рівень благополуччя передбачає не лише повсякденну задоволеність особистості власним життям, а й готовність щось у цьому житті оперативно змінювати відповідно до обставин. Шлях до підвищення благополуччя – це шлях все більш невимушених імпровізацій на тему, яку задає значуща подія з усією її раптовістю. Пандемія вимагає від усіх готовності змінюватися, імпровізувати з онлайн і офлайн зайнятістю, з інакшими способами заробляння грошей, з власними планами на майбутнє, способами спілкування та відпочинку. І всі ці імпровізації мають бути не надто ризикованими, щоб не призвести до деструктивних наслідків.

Нами з'ясовано, що основними психологічними труднощами, з якими довелося студентам стикнутися у ході дистанційного та змішаного режимів навчання були: низький рівень самоприйняття і критичного ставлення до себе, апатія і песимізм, зниження здатності до навчання, часті прояви дратівливості і тривожності [17]. До основних змін у психічних процесах та поведінці людини, яка перебуває у стані пандемічної тривоги, відносимо:

- когнітивна сфера: відбувається порушення відчуттів, уваги, мислення, пам'яті, сприйняття; знижується критичність мислення; порушується координація рухів; погіршується сприйняття оточуючої дійсності; з'являються порушення процесів ухвалення рішення, контролю, регуляції станів;

- соматовегетативні прояви: порушення сну, апетиту; головокружіння; зниження ваги (чи підвищення), енергетичного тону; збліднення або почервоніння особи; потовиділення; сухість у роті; напруга в м'язах; тремтіння кінцівок та голосу; млявість;

- емоційна сфера: тривога; страх, крайнім вираженням якого є жах; панічний стан; необґрунтована агресія; гнів; відчуття провини; туга, пригніченість, апатія; втрата довіри до людей та до світу [18].

Таким чином, можливості збереження психологічного благополуччя в ситуації пандемії пов'язані:

- ✓ з життєвою ситуацією, яку людина певним чином сприймає, оцінює, переживає;
- ✓ зі змінами у житті, які проявляються в особливостях зв'язку переосмисленого минулого, оновленого теперішнього і більш-менш прогнозованого майбутнього;
- ✓ із ціннісно-смысловими характеристиками, що проявляються у відповідних ландшафтах життєтворення.

Зважене ставлення людини до пандемічної життєвої ситуації, в якій вона опинилася, позитивно впливає на психологічне благополуччя. Водночас негативні або позитивні поляризації оцінок утруднюють, гальмують прийняття обставин, які не можна змінити.

Особливий вплив на збереження психологічного благополуччя мають ціннісно-смыслові характеристики життя, що проявляються у відповідних життєвих ландшафтах. Найбільш позитивно впливає на актуальний стан психологічного благополуччя ландшафт саморозвитку. У більш віддаленій часовій перспективі психологічне благополуччя може залежати і від якості переосмислення травматичного досвіду, що забезпечує екзистенційний ландшафт життєтворення.

Проведене наукове дослідження дозволило нам запропонувати наступні рекомендації щодо збереження психологічного благополуччя і комфорту студентів до навчання у стані пандемічної тривоги:

1. У цій критичній ситуації студент повинен зайняти відповідальну особистісну і громадянську позицію: усвідомити і прийняти нову, екстремальну логіку життя як свою власну реальність. Відповідно, він повинен перебудувати свій звичний спосіб життя, діяльність, поведінку, спілкування і свої відносини до різних сторін життя, у тому числі, до самого себе і інших, дотримуючись нових вимог реальності.

2. Екстремальний стиль існування для сучасного студента не означає насправді: 1) ні капітулявання особистості перед життям, втрачаючи душевну або духовну стійкість, впадаючи у відчай, віддаючись паніці і апокаліптичним настроям; 2) ні ігнорування нової реальності, в тому числі, вимог, які диктуються концептами самозбереження і збереженням життя інших людей. Проте, це – активне, позитивне, оптимістичне, життєстверджуюче, реалістичне ставлення до життя, що дозволяє задіяти нові глибинні ресурси в різних форматах дистанційної роботи та цифрової комунікації, враховуючи реальну загрозу і піклуючись про здоров'я і життя своє і оточуючих.

3. Конструктивно працювати з інформацією. Отримувати необхідну інформацію про пандемію COVID-19 з офіційних джерел і ділитися перевіреною інформацією з суспільством. Вибірково працювати з інформацією та новинами, відсіюючи все, що не відноситься до концептів самозбереження, адаптації, трансформації.

4. Працювати над собою з метою створення і підтримки найбільш ефективного функціонування особистості в цій життєвій ситуації, життєстійкості, психологічної та емоційної стійкості. Серйозно ставитися до загроз і ризиків, пов'язаних з коронавірусною інфекцією. Зберігати внутрішній і зовнішній спокій, дистанціюватися від негативних образів і ситуацій, концентруватися на приємних враженнях і аспектах життя.

5. Піклуватися про інших. Ситуація з елементами самоізоляції, обмеженням контактів, дистанційним режимом навчання і роботи, перебуванням тривалий час на одній території часто тягне за собою ряд наслідків, таких як стресові стани,

загострення міжособистісних суперечностей, створення конфліктних відносин, соціальне дистанціювання, закритий спосіб життя. У цій ситуації прояв емпатії і співучасті в житті свого оточення з урахуванням вимог дистанції є частковим вирішенням проблеми. Турбота про інших підтримує в студентах позитивний настрій і підвищує свідомість життя.

6. Суворо дотримуватися медичних рекомендацій, правил гігієни, безпечної поведінки та дистанційного режиму роботи. Продовжувати вести здоровий спосіб життя як в умовах профілактики і карантину, так і у випадку захворювання. Дотримуватися режиму праці, відпочинку та сну, підтримувати фізичну активність для зміцнення імунітету.

7. Не спілкуватися з людьми, які негативно налаштовані і постійно скаржаться на життя. Якщо немає можливості повністю виключити таке спілкування, слід обмежити його до мінімуму. Більше спілкуватися з рідними і друзями, влаштовувати спільні бесіди, перегляди фільмів. Якісне спілкування покращує психічне здоров'я.

На основі вищевикладеного, можна зробити висновок, що психологічне благополуччя особистості студента є необхідною умовою його становлення і є невід'ємною стороною формування мотивації його самореалізації. Як інтегральне особистісне утворення, психологічне благополуччя функціонує в динаміці і тому є мотиваційним параметром особистості студента, ступінь вираженості якого залежить від реалістичності, структурованості, цілісності системи ставлень особистості студента та її/його життєвої перспективи, що включає цілі, плани, цінності і прагнення. Встановлено, що психологічне благополуччя особистості студента пов'язане із ціннісно-смысловими орієнтаціями (життєвими цілями, процесом життя, результативністю життя) та її/його життєстійкістю. Тому психологічне благополуччя особистості студента можна вважати психологічною основою її/його безпеки, що виконує саморегулятивну функцію збереження цілісності і стабільності особистості як психологічної системи.

Перспектива подальших досліджень полягає в поглибленому вивченні факторів зростання особистісної автономії та розробці прогностичних моделей сприяння психологічному благополуччю особистості студента.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Hargittai E. Second-level digital divide: Differences in people's online skills. *First Monday*. 2002. № 7 (4). P. 245- 256.
2. Hargittai E. and Y. P. Hsieh. Digital Inequality. *The Oxford Handbook of Internet Studies*. Oxford UK, Oxford University Press. 2013.
3. Kaplan A., Haenlein M. Higher education and the digital revolution: About MOOCs, SPOCs, social media, and the Cookie Monster. *Business Horizons*. 2016. Vol. 59 (4). P. 441-450. doi: 10.1016 / j.bushor.2016.03.008.
4. Lissitsa Sabina, Chachashvili-Bolotin Svetlana and Bokek-Cohen Ya'arit Digital skills and extrinsic rewards in late career. *Technology in Society*. 2017. Vol. 51. P. 46-49.
5. Grynyuk, S., Zasluzhena, A., Zaytseva, I. and Liahina, I. Higher education of Ukraine plagued by the Covid-19 pandemic. In: *ICERI 2020, 13th International Conference of Education, Research and Innovation*. Valencia, Spain, 9-10 November 2020. URL: ISERI. 10.21125/iceri.2020.0667

6. Grynyuk S., Zaytseva I. The Impact of Covid-19 on Higher Education: International Level. *The scientific heritage*. 2020. V.4. N. 54. P. 19-22.
7. Berezina T.N. On the emotional safety of the educational environment. *Psychology and psychotechnics*. 2013. № 9. P. 897-902.
8. Осадча, К., Осадчий В., Круглик В. Роль інформаційно-комунікаційних технологій під час епідемій: спроба аналізу. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2020. Vol. 8, Issue 1.
9. Garrison R. Theoretical challenges for distance education in the 21st century: A shift from structural to transactional issues. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2000. № 1 (1). P. 1-17.
10. Гринюк С.П., Ковтун О.В. Освітній процес у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії COVID-19. *Вища освіта в умовах пандемії: монографія / під заг. ред. Н.В. Ладогубець, А.М. Кокаревої*. Київ : Талком, 2021. С. 89-103.
11. Zaytseva I., Grynyuk S. University distance learning due to the Covid-19 pandemic in Ukraine. *The scientific heritage*. № 53 (4). P. 49-52.
12. Nabiev I. M. Prospects for distance education. *Young scientist*. 2014. 2 (61). P. 799-801.
13. Brooks S. K The psychological impact of quarantine and how to reduce it; Rapid Analysis of Evidence. *The Lancet*. 2020. Vol. 395. P. 912-920. URL: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8).
14. Павлоцкая Я.И. Психологическое благополучие в контексте системы отношений личности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 14. С. 28-31.
15. Фесенко П. П. Осмысленность жизни и психологическое благополучие личности : автореф. дисс. на пол. науч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.01. "Общая психология. Психология личности. История психологии". М. 2005
16. Riff C.D., Keyes C., Lee M. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69. № 4. P. 719-727.
17. Авер'янова А.В. Дослідження психологічного благополуччя особистості в сучасному освітньому просторі. *Ракурси психологічного благополуччя особистості*. Всеукраїнський науково-практичний семінар ІХ-ті Гротівські читання. 2017. С. 24-25
18. Ковтун О.В., Гринюк С.П. Методика діагностики стану адаптації і гнучкості учасників освітнього процесу до нових умов його організації, спричинених пандемією COVID-19. *Вища освіта в умовах пандемії: монографія / під заг. ред. Н.В. Ладогубець, А.М. Кокаревої*. Київ: Талком, 2021. С. 55-72.

Стратегії і тактики свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу

Зайцева І.В. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0001-6556-0779

Пандемія COVID-19 стала серйозним викликом не тільки для слухачів вищої школи України, ЄС та світу українського суспільства, а й для всього людства. За умов карантинних обмежень та локдаунів ми почали нове життя, у якому рівень пандемічної тривоги зростає [19].

Так, перед слухачами вищої школи постала низка проблем: як змінити спосіб життя та адаптувати його до реалій; навчитися контролювати емоційні реакції; знайти джерела прибутку; організувати навчальний процес; вирішити труднощі у соціальній комунікації. У зв'язку з наростанням ситуації невизначеності актуалізувалися переживання, невпевненість, дезорганізованість, панічні атаки тощо.

До того ж, психологічна неготовність і тривожність громадян у сприйнятті такої інтенсивності інформаційного потоку в умовах соціально-економічних змін, динамічної перебудови звичного способу й ритму життя і зростання тотальної нестабільності, підтвердили необхідність проведення ґрунтовної психологічної і педагогічної роботи з слухачами вищої школи в Україні. Таким чином, організована боротьба з пандемією вимагає розробки науково обґрунтованих стратегій і тактик.

Останнім часом дослідження, пов'язані з пандемією COVID-19, зокрема, питання дистанційного та змішаного навчання у вищій школі (Дж. Андерсен, Т. Бейтс, В. Биков, Дж. Боат, Т. Еванс, І. Зимня, Є. Коротаєва, В. Панов, С. Сисоєва), аналіз труднощів під час навчального процесу під час пандемії (Ю. Клапківа, Т. Длухопольська; І. Прокопенко, С. Бережна); особливості впровадження інноваційних технологій (Дж. Андервуд; Т. І. Коваль; Г. Тем, Д. Ел-Азар) привертають увагу вчених. Значний інтерес для науковців становить тема впливу пандемії на психічне здоров'я людей (С. Венг, К. Мирончак, А. Ніцквіч, Р. Райкумер, М. Слюсаревський). Особливої уваги заслуговує дослідження вчених В. Рибалки, Е. Помиткіна, О. Ігнатовича, які висвітлили питання психологічної профілактики і гігієни особистості у протидії пандемії COVID-19, зокрема стратегій і тактик свідомої психологічної протидії людства вірусним захворюванням.

Щодо слухачів вищої школи, окрім гострих проблем, зазначених нами вище, у період карантинних обмежень та локдаунів вони постали перед іншими викликами: адаптація до нових умов навчання, формування та розвиток необхідних умінь і навичок для роботи на навчальних дистанційних платформах, недостатня сформованість навичок самостійної роботи, відсутність «живого» спілкування тощо.

До того ж, орієнтованість на технічні засоби, на віртуальне середовище, постійна концентрація на екрані монітора, тривале включення у віртуальний світ не може не відобразитися на внутрішньому стані студента [20].

На сучасному етапі одна з дискусійних та гострих проблем – пандемія коронавірусу та адаптація до життя у постпандемічному суспільстві. Проте проблема пошуку стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу не була висвітлена та вирішена

у наукових працях раніше. Вирішення проблеми залежить від швидкого реагування на загрози та виклики. Досягнення результатів вимагає розробки науково обґрунтованих стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі, особливо для слухачів вищої школи – майбутніх спеціалістів, які мають бути конкурентоспроможними у сучасних реаліях.

Отже, ми проаналізували проблему пандемічної тривоги та науково обґрунтували методику використання успішної психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи, яка базується на реалізації стратегій та тактик.

Таким чином, свідомо психологічна протидія пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу вимагає розробки та дотримання ефективних стратегій і тактик, що мають бути обґрунтовані. Їх успішна реалізація можлива, на наш погляд, за дотримання певних умов.

По-перше, це – усвідомленість проблеми пандемічної тривоги не тільки слухачів вищої школи, а й людства в цілому.

По-друге, це – розробка методики успішної психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи.

Як бачимо, без усвідомленості проблеми пандемічної тривоги не можлива успішна реалізація стратегій і тактик свідомої психологічної протидії.

Так, у психологічній літературі розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість. Цю відмінність зафіксовано відповідно в поняттях «тривога» і «тривожність». Психологи радять педагогам відрізнити тривогу від тривожності [21]. Якщо тривога – це епізодичні прояви неспокою, хвилювання людини, то тривожність є стійким станом [21; 22; 23; 24].

Підвищена тривожність як і інші емоційні розлади і порушення поведінки характерні для віку слухачів вищої школи, оскільки провідними рушійними силами розвитку особистості в юнацькому віці виступають мотиви розвитку, що спонукають до постановки і досягнення нових цілей та вирішення труднощів: адаптація навчання в університеті (особливо для студентів першого року навчання); збільшення обсягу навчального матеріалу, самостійна роботи, практика; стресові ситуації, пов'язані зі складанням екзаменів / заліків, написання модульних контрольних робіт; прийняття самостійних рішень, відповідальність та самодисципліна тощо.

Проте тривожність, характерна для більшості студентів, посилюється в умовах адаптивного карантину або локдауну та має дещо інші особливості. Пандемія вплинула на психологічне благополуччя людей по всьому світу: пандемія COVID-19 викликає стрімке підвищення тривожності, збільшує ймовірність дистресу й інших реактивних станів.

Так, психологічні наслідки пандемії будуть носити довгостроковий характер. Це доводить практичну значимість дослідження особливостей психологічного реагування на ситуацію пандемії і важливість розробки стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України.

В умовах, які склалися сьогодні, не лише слухачі вищої школи, а й інші верстви населення, постають перед новим випробуванням з назвою «пандемічна тривога» від англ. COVID-19 anxiety syndrome. Поняття «пандемічна тривога з'явилося завдяки науковим досліджень професорів А. Нікчевич та М. Спада з Лондонського університету, які виокремили його особливості: посттравматичний стрес, загальний стрес, тривога, занепокоєння здоров'ям; знижена інтелектуальна працездатність, надмірна емоційна напругу, формування у студентів низької самооцінки,

розчарування, фрустрація, втрата спокою, роздратованість, втрата впевненості в майбутньому тощо [25]. Саме тривога є виснажливою, непродуктивною і може спричинити послаблення імунітету. Страх змушує людину діяти і вирішувати ситуацію, оскільки виникає в умовах реальної загрози. Тому, зусилля варто спрямовувати саме на подолання тривоги.

Найбільш відомими психологічними ознаками карантину як форми ізоляції є сенсорна депривація, монотонія, одноманітність інтер'єру приміщення, дозвільний характер, гіподинамія, нудьга, похідними від яких може стати певний душевний дискомфорт і навіть депресія.

Розглянемо методичку свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи, яка базується на наступних стратегіях:

- розвитку екологічної свідомості людства, актуалізації духовного потенціалу особистості;
- усунення ціннісно-сміслових дисонансів, усвідомлення власних здібностей та нахилів, життєвих і професійних цілей, найбільш важливих потреб самореалізації;
- подолання негативного впливу фантомного мислення, прийняття ефективних рішень у боротьбі з пандемією;
- досягнення емоційної рівноваги та опанування новими траєкторіями емоційного реагування;
- встановлення оптимальної комунікації в умовах фізичної і соціальної ізоляції;
- дотримання тактики свідомої психологічної протидії вірусним захворюванням.

Проаналізуємо стратегії свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи.

Розвиток екологічної свідомості людства, актуалізація духовного потенціалу особистості. Система освіти має бути спрямована на розвиток екологічної свідомості як розуміння залежності добробуту і благополуччя людей від цілісності природного середовища. Серед чинників, що впливають на актуалізацію духовного потенціалу, можна виділити особистісні (розвиток особистості), суспільні (вплив соціуму) та функціональні (діяльнісні функції є причиною розвитку духовного потенціалу).

В умовах пандемії та дистанційної форми навчання важливим є формування особистості, яка схильна постійно займатися своїм професійним та особистісним самовдосконаленням, керуватися власними свідомими виборами, яка готова до постійного саморозвитку.

До того ж, потреба в саморозвитку та актуалізації духовного потенціалу особистості виявляється в пізнавальній і творчій активності людини, повноті та насиченості її життя, оволодінні новими компетентностями, відкритості, інтересу до навколишнього, внутрішнього світу свого та інших людей тощо.

Усунення ціннісно-сміслових дисонансів. Невідповідність між ідеалами, цінностями та смислами може породжувати ціннісно-сміслові дисонанси – внутрішні конфлікти, що формувалися одночасно або на різних вікових етапах життя.

Наприклад, в умовах пандемії під час дистанційного та змішаного навчання такими дисонансами є: протиріччя між великою кількістю ресурсів для таких форматів навчання й недовіком якісних ресурсів [26; 27].

Сучасний світ постійно робить нові виклики, тож актуальним є вміння швидко пристосовуватись до змін та проявляти гнучкість. Запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес – це не данина моді, а умова сьогодення. Адже викладачу для того, щоб зацікавити слухачів вищої школи, сконцентрувати їх увагу, доводиться конкурувати з добре організованим світом мас-медіа, тому інформаційна компетентність викладача стає ключовим компонентом майстерності. Чим кращою є підготовка освітянина за цим напрямом, тим легше йому обирати варіанти навчання з можливих. Педагоги за короткий проміжок часу мали стати операторами, програмістами, активними користувачами соціальних мереж, перетворивши своє особисте реальне життя в суцільну віртуальну професійну діяльність.

Підготовка до занять під час пандемії займає багато часу, тому що привернути увагу слухачів онлайн значно складніше, ніж у реальному житті. До того ж, робота за комп'ютером – це виклик для здоров'я освітян та студентів [28]. І це тільки незначна кількість проблем та ускладнень, які виникли в педагогів в умовах дистанційної роботи. Щоб витримати таке напруження, бути спроможним до конструктивної взаємодії зі студентами, керівництвом, своїми близькими, педагог в умовах сьогодення повинен бути фізично та психологічно здоровим, мати духовний імунітет для протистояння руйнівним зовнішнім факторам.

Одним із значних недоліків дистанційної роботи є те, що не кожна людина має розвинену силу волі й може організувати себе на виконання професійних завдань. Іноді люди, особливо трудоголіки, втрачають відчуття часу та не дотримуються режиму праці й відпочинку. В умовах карантину та самоізоляції тайм-менеджмент, раціональний розподіл робочого часу та відпочинку стає однією з організаційних умов психогігієни професійної діяльності.

Отже, важливо планувати день, максимально зберігаючи звичний режим професійної діяльності. Криза відчувається тим більше, чим більше порушений звичний уклад життя людини, її традиційний план, розклад. Ефективним прийомом тайм-менеджменту в умовах карантину може стати матриця Ейзенхауера. За допомогою матриці необхідно визначити й усвідомити, що у житті людини є важливим та другорядним, раціонально розподіливши робочий час та відпочинок.

Ця стратегія повинна бути спрямована на використання найсприятливіших можливостей у певній ситуації, у нашому випадку, у ситуації дистанційного або змішаного навчання в умовах пандемії.

Подолання негативного впливу фантомного мислення, прийняття ефективних рішень у боротьбі з пандемією. З початком пандемії людина опиняється у новій інформаційній реальності, сприймає деструктивну інформацію не тільки з Інтернет ресурсів, але й від рідних, друзів, колег по роботі та знайомих. У слухачів вищої школи може виникати інформаційний стрес, який буває двох типів: інформаційна недостатність та інформаційна надмірність. Обидва типи інформаційного стресу суттєво негативно впливають на психологічне здоров'я людини.

У разі інформаційної недостатності особистість нервує, відчуває тривогу, занепокоєння. А при інформаційній надмірності, особливо при надлишкової інформації про жахливі події, впливи, наслідки, людиною оволодіває страх, розум починає сприймати увесь інформаційний потік некритично, що, безумовно, виснажує психічно, сприяє розвитку фіксації на проблемі, знижує імунітет.

Постійний перегляд (прослуховування) опису картин тривожних подій поглиблює рівень тривоги, відбираючи значний психічний ресурс.

Інформаційна пропаганда здійснюється через усі ЗМІ і соціальні мережі. Але найбільше для цього використовують телебачення, яке дає ефект присутності та співучасті успішніше, ніж Інтернет або преса. Прийомів інформаційної пропаганди багато. Ось тільки деякі з них [28]:

- Деформація, приховування, виділення не тих головних новин. З метою маніпуляції свідомістю з усього ряду подій журналісти чи політики вибирають тільки найбільш важливі і зручні для них.

- Залякування «найгіршим сценарієм». Практика «зараз погано, але могло бути ще гірше» сьогодні працює, як ніколи.

- Зомбування звуком. На телебаченні ця практика вдало прижилася. Звуковий і відеоряд можуть присипляти або порушувати свідомість, як результат – людина перестає критично сприймати інформацію або навпаки – проявляє лють і обурення.

- Маніпуляція статистикою. За допомогою статистичних даних можна маніпулювати, звинувачувати і аргументувати. Не всі можуть швидко оцінювати і аналізувати цифри.

Для подолання впливу фантомного мислення необхідно нейтралізувати причини його виникнення: розвивати критичне мислення, звертаючи увагу на достовірність джерела інформації.

Досягнення емоційної рівноваги та опанування новими траєкторіями емоційного реагування. Психологічна протидія вірусним захворюванням передбачає контроль власних емоційно-почуттєвих станів і допомогу в цьому процесі іншим. Явище емоційного переносу характеризується тим, що емоційно-почуттєві стани однієї людини (або групи) стають надбанням інших.

Аналіз впливу карантину свідчить про негативні психологічні ефекти: ймовірний розвиток широкого спектра симптомів психологічного стресу і розладів (поганий настрій, безсоння, занепокоєння, гнів, дратівливість, емоційне виснаження, збентеження, симптоми депресії та посттравматичного стресу). Особливо часто зустрічаються зниження настрою та дратівливість.

Під час пандемії відбувається порушення звичайного графіку. До того ж, ізоляція і карантинний спосіб життя можуть підвищити рівень стресу і викликати дратівливість і відчуття тривоги, порушення емоційної рівноваги, панічні настрої.

Звідси виникає потреба у висвітленні закономірностей виникнення панічної поведінки у слухачів вищої школи, а також шляхів її запобігання та припинення. Важливість та актуальність цього питання зумовлена незнанням шляхів подолання паніки та невмінням контролювати себе.

Феномен паніки має складний характер, що зумовлений раптовістю її виникнення, а також складністю в ситуації паніки залишитися спостерігачем та не піддатися їй. В основі паніки знаходиться страх – тривога, що виникає як результат переживання безпорадності перед реальною чи уявною небезпекою, породження некерованої, нерегульованої поведінки людей, нездатністю реагувати на виклики тощо.

Для подолання паніки можна використовувати: переконання (якщо є час), категоричний наказ, пояснення ситуації. Отже, з метою збереження психічного здоров'я та запобігання наслідків впливу стрес-факторів у карантинних умовах доречним є навчання слухачів вищої школи прийомам психічної саморегуляції,

психологічної самопомоги. Це дозволить уникнути чи зменшити прояв негативних психічних станів, панічних настроїв, а також допоможе зробити більш контрольованими поведінкові реакції серед слухачів вищої школи.

Встановлення оптимальної комунікації в умовах фізичної і соціальної ізоляції. В умовах карантину більшість людей опиняються в незвичних для них умовах ізоляції. Необхідність адаптації до карантинних обмежень вимушено заводять більшість людей у зону комунікативного ризику, коли порушення звичних правил та норм спілкування можуть спотворювати інтерпретацію комунікативних намірів колег, партнерів, співмешканців або членів родини.

Онлайн спілкування може компенсувати відчуття самотності, не замінюючи живе. До того ж, в умовах локдауна або карантину більшість людей знаходяться в обмеженому просторі у колі родини. Карантинні обмеження вплинули на внутрішню комунікацію у сім'ях, де студент проживає з батьками, у парі або з власними дітьми.

Основним викликом для усіх типів сімей став незвично високий рівень комунікації, спричинений перебуванням у замкненому просторі. На початку карантину це спричинило виникнення труднощів у спілкуванні та спровокувало конфліктні ситуації, проте згодом дозволило покращити взаємини.

Комунікація з друзями зазнала змін переважно під час суворої фази карантину. На цей період кількість людей, з якими студенти регулярно спілкувались, обмежилися найближчими друзями. Проте слухачі вищої школи відзначають брак живого спілкування та перехід спілкування в онлайн-режим, зокрема використання відеодзвінків під час суворої фази карантину.

Для встановлення оптимальної комунікації в умовах фізичної і соціальної ізоляції рекомендовано узгоджувати погляди і плани проведення часу з іншими членами родини, підтримувати традиції, користуватися віртуальним доступом до концертних і виставкових залів, театрів, електронних бібліотек, вивчення мов тощо. Так, компонентами встановлення оптимальної комунікації в умовах фізичної і соціальної ізоляції можуть бути наступні [29] :

- коло підтримуючого спілкування у сфері «навчання / робота» (партнери з реального кола спілкування, з якими обговорюються страхи та тривоги щодо організації навчання / роботи в умовах адаптивного карантину);

- коло підтримуючого спілкування у сфері «дозвілля / відпочинок» (партнери з реального кола спілкування, з якими обговорюються плани щодо організації дозвілля та відпочинку в умовах адаптивного карантину);

- комунікативний час (ретроспектива під час дії жорсткого карантину (весна 2020 року), актуальність, перспектива після завершення карантину);

- характеристики співідентичності партнерів з кола підтримуючого спілкування у сфері «навчання / робота»;

- характеристики співідентичності партнерів з кола підтримуючого спілкування у сфері «дозвілля / відпочинок».

Все вищезазначене сприятиме саморозвитку, покращить емоційний стан [30; 31; 32].

Дотримання тактики свідомої психологічної протидії вірусним захворюванням. Тактика психологічної протидії передбачає, передусім, зміну звичок і поведінки особистості та дотримання нових звичок [33;34].

Однак, практично усі слухачі вищої школи під час карантину вимушені тривалий час перебувати в умовах ізоляції, за умов обмеження звичного способу життя та в оточенні незначного і сталого кола людей, або на самоті, їм необхідно використовувати тактики свідомої психологічної протидії вірусним захворюванням.

Звичайно, здатність легко переносити самотність залежить від типу особистості [34; 35; 36]. Для інтровертів обмеження кола спілкування не є проблематичним. Вони більшою мірою занурені у свій внутрішній світ і не потребують постійної взаємодії з іншими. Натомість для екстравертів фізична ізоляваність може сприйматися як обмеження свободи.

Пропонуємо обрати наступні способи збереження психічного здоров'я.

- Складіть розклад роботи чи діяльності протягом дня, сплануйте завдання, які ви хочете виконувати щодня, щоб створити у себе відчуття задоволення власною продуктивною діяльністю.

- Змінюйте види діяльності протягом дня, по можливості змінюйте своє оточення для виконання різних видів діяльності.

- Допмагайте іншим. Якщо ви самі не дотримуетесь суворих правил ізоляції, і ви в змозі це зробити, знайдіть способи підтримати інших людей.

- Залишайтеся на зв'язку із максимальною кількістю людей: з колегами, друзями та родиною. Спілкуйтеся телефоном, за допомогою соціальних мереж та відеоконференцій.

- Будьте в курсі ситуації за допомогою надійних джерел, але обмежте споживання новин із соціальних медіа, щоб уникнути почуття пересиченості новинами.

- Боріться з нудьгою – залишайтеся активними, багато читайте, вивчайте іноземні мови, створюйте нові проєкти, розробку яких ви відклали на потім. Використовуйте час для навчання новому, давно омріяному, необхідному (іноземна мова, дистанційні платформи, гра на музичному інструменті, виготовлення листівок тощо). Більшість світових ресурсів відкрили доступ до навчальних програм, курсів, читання професійної та художньої літератури тощо.

- Уникайте емоційного вигорання – встановіть суворі обмеження для вашої роботи, щоб не перевантажуватись та регулярно відпружуйтесь.

- Ставте перед собою короткотермінові завдання – не намагайтеся планувати занадто далеко в майбутнє. Пам'ятайте, що карантин – це тимчасовий захід, і що ви не єдині вимушені його дотримуватися.

Таким чином, ми розробили та обґрунтували методiku використання свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи, яка базується на реалізації ефективних стратегій та тактик. Дотримання стратегій і тактик вимагає прийняття серйозних організаційних заходів і не лише на рівні вищих навчальних закладів освіти.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо у впровадженні методики використання свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи у навчальний процес та психологічного тренінгу уміння виходу зі стресового стану, який спричинений умовами вимушеної соціальної дистанції.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Мирончак К. В. Втрати під час пандемії: різновиди та особливості переживання. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 46 (49). С. 51-58.
2. Паламарчук М. Є., Сердюк Л. С., Маруненко І. М., Неведомська Є. О. Вплив рівнів тривожності на пізнавальну діяльність студентів. *Наукові здобутки студентів Інституту людини*. К.: Інститут людини Київського ун-ту ім. Б. Грінченка. 2015. Вип. 2(4).
3. Рыбалка, В. В., Самодрин, А. П. COVID-19 в измерениях философии, психологии и педагогики: пособие. Киев, Днепр, Кременчуг: ПП Щербатых А.В. 2020. 396 с.
4. Рыбалка В. В., Помиткін Е. О., Ігнатович О. М. Психологічна профілактика і гігієна особистості у протидії пандемії COVID-19: методичний посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. 2020. 123 с.
5. Слюсаревський М. М., Найдьонова Л. А., Вознесенська О. Л. Досвід переживання пандемії Covid-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка: матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії Covid-19 і карантину». К.: ІСПП НАПН України. 2020. 121 с.
6. Grynyuk, S., Zasluzhena, A., Zaytseva, I. and Liahina, I.. Higher education of Ukraine plagued by the Covid-19 pandemic. In: *ICERI 2020, 13th International Conference of Education, Research and Innovation*. Valencia, Spain, 9-10 November 2020. URL: ISERI. 10.21125/iceri.2020.0667
7. Ana V. Nikčevića, Marcantonio M. Spad. The COVID-19 anxiety syndrome scale: Development and psychometric properties. *Psychiatry Research*. 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165032720328974>
8. Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32155789/> (дата звернення: 25.06.2021).
9. Zaytseva I., Grynyuk S. University distance learning due to the Covid-19 pandemic in Ukraine. *The scientific heritage*. № 53 (4). P. 49-52.
10. О. З. Локшина. Відповідь світової спільноти на виклики COVID-19 в освіті. *Укр. пед. журн.* 2020. № 3. С. 14-23. URL: http://uej.undip.org.ua/Zhurnal/2020/3/Statti_2020_3/2.pdf (дата звернення: 20.06.2021).
11. Ларіна Т. О. (2020). Вплив пандемії COVID-19 на комунікативний простір особистості. *Габітус*. Науковий журнал з соціології та психології, 19. С. 247-253. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/19-2020/45.pdf> (дата звернення: 19.06.2021).
12. Войтович С. А. Нова освіта в умовах карантину. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (2). С. 149-155. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2020_8\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2020_8(2)_13) (дата звернення: 29.06.2021).
13. Зайцева І. В., Гринюк С.П. Стратегії і тактики свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 35. С. 88-91.

14. Zaytseva I., Grynyuk S. Strategies and Tactics of Conscious Psychological Resistance to Pandemic Anxiety of University Students in Ukraine, the Eu and the World. *The scientific heritage*. 2021. V.4. N. 67. P. 18-20.

15. Зайцева І. В. Стратегії і тактики свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи. *Сучасні тенденції розвитку науки (частина I)* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2021. С. 22-23.

16. Zaytseva I. V. Strategies of Conscious Psychological Resistance to Pandemic Anxiety of University Students in Ukraine, the EU and the World. The 11th International scientific and practical conference "*The world of science and innovation*". London, 2021. P. 218-221.

17. Zaytseva I. V. Tactics of Conscious Psychological Resistance to Pandemic Anxiety of University Students in Ukraine, The Eu And the World. *World Science: Problems, Prospects and Innovations* : Proceedings of XI International Scientific and Practical Conference, Toronto. 2021. P. 123-127.

Вплив вимушеної соціальної дистанції на ментальне здоров'я студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти України, ЄС та світу

Желуденко М.О. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0003-2992-9481

COVID-19, який вплинув на всі форми взаємодії суспільства та змінив традиційну картину світу, поставив суспільство перед новими викликами. Але водночас він відкрив нові перспективи щодо трансформації інтелектуальних, економічних, соціальних резервів держав.

Одним з шляхів протидії кризовій ситуації є здатність аналітичного мислення, саморефлексія, критичний аналіз та високий рівень поінформованості. В такому контексті інформацію ми асоціюємо з освітою. Від адекватної та професійної освітньої політики держави в цілому залежать можливості подолання кризової ситуації і не лише з точки зору соціальної безпеки людини та суспільства, а й з точки зору економічної стабільності [4].

Водночас очевидним є той факт, що карантин, локдаун та вимушена соціальна дистанція, спричинені розповсюдженням коронавірусної інфекції, вплинули не лише на систему освіти, а й на форми організації роботи, особистісного спілкування, навчання та дозвілля усіх вікових та соціальних категорій. Внаслідок екстремальної ситуації, якою є коронавірусна інфекція, руйнується базова потреба людини – потреба в безпеці. На фоні трансформації стабільної картини світу окрема людина та суспільство взагалі опинилися в ситуації постійного стресу, що призводить до погіршення психічного (ментального) здоров'я, а також індивідуальних (внутрішніх) та соціальних (зовнішніх) проблем.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає психічне здоров'я як «стан благополуччя, в якому людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти» [6].

Проявами руйнування передумов забезпечення психічного здоров'я є: психоемоційне перевантаження, тривога, відчуття самотності, безпорадність, втрата перспектив, депресія, роздратування, прояви агресії, втрата віри у себе та втрати перспектив, зниження рухової активності та збільшення ваги, безсоння, соціальні конфлікти, прокрастинація, надмірне споживання алкоголю та тютюну, страх захворіти, стрес тощо.

Українські психологи, соціологи, педагоги (Ю. Кузьменко, М. Каміонка, К. Матеуш, І. Марті, І. Галецька, І. Ляк'янчук, М. Горошенко, М. Прокоф'єва, Л. Климанська, Л. Султанова, О. Сирбу, І. Когут, Ю. Назаренко, І. Совсун, Л. Мільо та інші) активно досліджують вплив пандемії на психічний стан населення, у тому числі на здобувачів вищої освіти гуманітарного профілю України, ЄС та світу.

Практично й теоретично значущим є дослідження О. Христук та О. Угрин, які порівняли діагностичні показники осіб з різною інтенсивністю переживання стресу та визначили копінг-стратегії студентів під час переживання стресу пандемії COVID-19 при дистанційному навчанні. Такими стратегіями є: уява, гумор, творчість, віра, знання, фізична активність. Переважна більшість зазначила, що

вони не хотіли б в подальшому вчитися у дистанційному режимі (84%) та відчують стрес під час дистанційного навчання в умовах карантину (72%) [2].

Міжнародна наукова спільнота також вивчає вплив пандемії на систему освіти взагалі та стан ментального здоров'я студентської молоді. Вагомим внеском для формування реальної картини подій є: дослідження стану здоров'я студентів в період пандемії COVID-19, проведене в Цюрихському університеті прикладних наук («Studie zur Gesundheit der Studierenden in Zeiten der Corona-Pandemie». Zürich, 2020) [17]; дослідження впливу пандемії COVID-19 на університети та навчання, представлене Міністерством науки та мистецтва Федеральної землі Гессен («Auswirkungen der Corona-Pandemie auf Hochschulen und Studium». Hessisches Ministerium für Wissenschaft und Kunst, 2020) [9]; дослідження навчання в умовах пандемії, представлене колективом дослідників факультету психології Віденського університету (Studie: «Lernen unter COVID-19 Bedingungen», 2020) [15]; опитування «Вплив COVID-19 на психічне здоров'я студентів коледжів у Сполучених Штатах Америки» (Effects of COVID-19 on College Students' Mental Health in the United States) (Eysenbach G., Fagherazzi G., Torous J., 2020) [11]; дослідження кафедри психології та Центру психічного здоров'я університету імені Юліуса та Максиміліана у Вюрцбурзі («Studieren in Corona-Zeiten». Würzburg, 2020) [16], онлайн-опитування Лейпцігського університету прикладних наук («Außerplanmäßige Umfrage zur Situation der HTWK-Studierenden: Der Hochschulalltag fehlt». Leipzig, 2020) [10], дослідження впливу пандемії COVID-19 на ментальне здоров'я та благополуччя студентів італійських університетів („Effects of COVID-19 Pandemic on Mental Health and Psychological Well-Being of Italian University Students”, Villani L., Pastorino R., 2020) [18].

Вагомим інструментом отримання даних стали звіт про результати дослідження «Вплив COVID-19 на вищу освіту у всьому світі» (The impact of COVID-19 on higher education around the world), опублікований Міжнародною асоціацією університетів (International Association of Universities) (Marinoni, Land van't & Jensen, 2020); звіт першого глобального опитування, проведеного Міжнародною асоціацією університетів про вплив COVID-19 на вищу освіту у всьому світі (The IAU First Global Survey Report on the impact of COVID-19 on Higher Education around the World); дослідження впливу COVID-19 на вищу освіту на національному, інституційному та особистісному рівнях і його наслідки в майбутньому, опубліковане Центром міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу (Boston College Center for International Higher Education) у спеціальному випуску журналу «International Higher Education» (Altbach, Ph.G. (Ed.), 2020) [2].

Проаналізуємо детальніше результати деяких міжнародних досліджень, які демонструють порушення ментального здоров'я здобувачів вищої освіти.

1. США. Дослідження, проведені у США показали, що 71% студентів відчують стрес і тривогу через спалах коронавірусу. Опитування, проведене Національною спілкою студентів (NUS), також з'ясувало, що на тлі коронавірусних обмежень, зокрема дистанційного навчання, студенти стали більше страждати від стресу, самотності, неспокою і депресії [12].

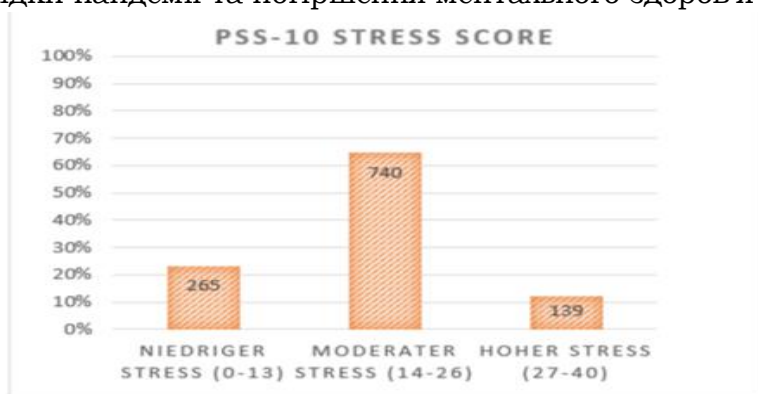
Дослідження Техаського університету («Effects of COVID-19 on College Students' Mental Health in the United States») підтверджує світову тенденцію збільшення рівня стресу та психічних проблем серед студентської молоді внаслідок COVID-19. Серед 195 учасників опитування 71 % вказали на підвищення рівня стресу та тривоги. Основними факторами підвищення рівня стресу є: страх та хвилювання за власне

здоров'я та здоров'я близьких (91%), проблеми з концентрацією (89%), порушення режиму сна (86%), зменшення соціальної активності внаслідок фізичного дистанціювання (86%), хвилювання через успіхи у навчанні (82%) (Рис. 1) [11].

Рисунок 1. Фактори підвищення рівня стресу (%) здобувачів вищої освіти США

2. Швейцарія. Онлайн-дослідження стану здоров'я студентів в період пандемії COVID-19 (Рис. 2) в Цюрихському університеті прикладних наук («Studie zur Gesundheit der Studierenden in Zeiten der Corona-Pandemie»), в якому взяли участь 1217 особи, виявило, що більше 70% студентів відчули на собі психологічні наслідки пандемії та погіршення ментального здоров'я [17].

Рисунок 2. Рівень стресу студентів у Швейцарії

Низький рівень стресу мають трохи більше ніж 20% респондентів, середній рівень – 60% та більше 10% респондентів відчувають високий рівень стресу.

3. Німеччина. Результати онлайн-опитування Лейпцігського університету прикладних наук демонструють тенденцію покращення навичок роботи з цифровими інструментами в умовах онлайн-навчання та водночас зростання проблем психічного характеру. Загальна кількість респондентів становила 1312 осіб (студентів університету), з них 80% зазначили, що вони змогли пристосуватися до нових умов та позитивно оцінюють власний самоменеджмент. 53% відсотки відчули значне психологічне навантаження внаслідок специфічної ситуації під час коронакризи, а також погіршення концентрації та мотивації [10].

4. Італія. Статистика результатів онлайн-дослідження ментального здоров'я та благополуччя студентів в Італії в умовах COVID-19 «Effects of COVID-19 Pandemic on Mental Health and Psychological Well-Being of Italian University Students» показала, що більше ніж 35% опитаних відчувають тривогу та майже 73% – легкі симптоми депресії. 70% страждають від заходів обмеженого спілкування. Важливим є той

факт, що більше 90% респондентів із розумінням ставляться до заходів ізоляції. Це свідчить про критичне сприйняття до ситуації та відповідальну соціальну позицію студентської молоді [18].

5. Австрія. В опитуванні «Вплив пандемії COVID-19 на студентів» („Auswirkungen der COVID-19-Pandemie auf Studierende“), яке було проведено на основі мобільного додатку для студентів Studo, взяли участь 420 студентів різних університетів та коледжів Австрії. За результатами опитування основними причинами погіршення ментального здоров'я є: соціальна ізоляція, відсутність безпеки у всіх сферах життя, обмеження соціальних контактів. Майже 75% усіх респондентів не відчувають зв'язку з одногрупниками через відсутність контактів у традиційному студентському форматі: бібліотека, спонтанні обговорення та бесіди на перервах, студентські гуртожитки, їдальня. Приблизно 90% студентів, які взяли участь в опитуванні, зазначили, що відчувають безнадійність, невпевненість, самотність [15].

У лютому та у квітні 2021 року ми провели онлайн-опитування «Вплив вимушеної соціальної дистанції на психологічний стан здобувачів вищої освіти України», у якому взяли участь 607 респондентів (230 – у 1-му та 377 – у 2-му етапі). За результатами 2-го етапу, на питання, чи викликала вимушена соціальна ізоляція психологічні проблеми (стрес, тривогу, дискомфорт, апатію тощо), майже 20% респондентів відповіли «так» та ще приблизно 30% зазначили, що в них виникли певні труднощі. Варто зазначити, що 50,7% опитуваних не відчували на собі психологічних проблем, пов'язаних з особливостями ситуації в країні та світі. Отже, приблизно 50% респондентів відчувають стрес та певні труднощі [4].

Отримані результати свідчать про необхідність пошуку ефективних шляхів подолання стресу. Стрес – це реакція організму на подразнення, де подразником є ситуація. В нашому дослідженні основним подразником є ситуація вимушеної соціальної дистанції внаслідок поширення коронавірусної інфекції. У фаховій літературі існує безліч визначень стресу, проте однією з найбільш авторитетних є теорія, запропонована Г. Сельє. Він вважає, що всі організми мають механізм, який відповідає за підтримання рівноваги і внутрішнього балансу, але за умови дії зовнішніх подразників рівновага може порушитися. Відповідно, в організмі відбуваються захисно-приспосувальні реакції, які викликають підвищене збудження. Організм пристосовується до подразників за допомогою порушення, яке і є стресом. Стресорні фактори, тобто фактори стресу, поділяються на фізичні, хімічні, соціальні, геологічні та біологічні. Їх також можна поділити на макро- та мікростресори. COVID-19 за своєю природою – це макростресор, який має переважно фізичну, соціальну та біологічну природу. Передумовою зменшення рівня стресу та психологічного дискомфорту є критичне ставлення до ситуації. Вчені Т. Голмс та Р. Раге, які ввели у психологію термін «критичне сприйняття життєвих ситуацій», вважають, що стрес починається з сприйняття якоїсь внутрішньої (наприклад, думка) або зовнішньої (наприклад, докір) події, яка може бути позитивною чи негативною.

Для формування об'єктивної картини подій, реальної оцінки ситуації та адекватної поведінки в умовах соціальної ізоляції необхідним є забезпечення психологічної безпеки шляхом підвищення психологічної грамотності населення, а також рівня поінформованості населення. Саме ці два фактори формують масову свідомість. В такому контексті система освіти також впливає на психологічну безпеку суспільства, оскільки формує систему ціннісних орієнтацій,

світосприймання, почуття захищеності і перспектив розвитку особистості. Крім того, освіта – це ресурс для духовного, соціального, економічного і культурного розвитку суспільства, для захисту національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету та позитивного іміджу країни, створення умов для самореалізації людини» [2].

Р. Лазарус робить акцент на когнітивних процесах. Він надає їм особливого значення в оцінці стресу. Вчений стверджує, що стрес – це не просто зустріч з об'єктивним стимулом, вирішальне значення має його оцінка індивідом. Він розглядає стрес як результат суб'єктивної оцінки шкідливого стимулу [14].

На підтвердження цієї думки звернемося до актуального дослідження щодо впливу домашнього карантину на психіку, проведеного одним із найавторитетніших медичних журналів „The Lancet“. У дослідженні взяли участь 20 тис. респондентів. Результати підтвердили, що реакція на стрес залежить від власних когнітивних процесів та оцінки заходів щодо запобігання розповсюдження інфекції. Чим більше достовірної інформації людина отримує і аналізує, тим більше вона може сприйняти усі соціальні заходи дистанціювання (homeoffice, homeschooling) як свої власні та поставитися до них як до «альтруїстично вмотивованої самоізоляції». Крім того, у такий спосіб людина захищає себе від посттравматичних стресових симптомів [13].

В. Артюхова, яка займається дослідженням особливостей психологічного здоров'я в період пандемії, наголошує на небезпеці фейкових новин, що з'являються в період соціальної ізоляції та карантину. Хибні новини та конспірологічні теорії є причиною, так званої, інфодемії та мають більший негативний вплив на психологічне та психічне здоров'я населення, ніж сам вірус [1].

Таким чином, ми спостерігаємо схожість поглядів фахівці щодо необхідності та розвитку умінь критичного ставлення до ситуації. Багато вчених наголошують на тому, що стрес може нести мати і позитивний потенціал. Професор поведінкової психотерапії в Технічному університеті Дрездена Юрген Гоєр, головним напрямком досліджень якого є тривожні розлади і депресії, вважає, що короткостроковий стрес або тривога не можуть зашкодити організму, але за умов постійної активності, навіть у власних стінах [8].

Існують різні класифікації стресів, наприклад, стрес класифікують за тривалістю, впливом на організм та об'єктом впливу (Табл. 1).

Таблиця 1. Типи стресу

Типи стресу		
за тривалістю	за впливом на організм	за об'єктом впливу
Короткостроковий	деструктивний	Фізіологічний
гострий	конструктивний	соціальний
хронічний		психологічний

Американський психолог Л. Лазарус розробив когнітивну концепцію стресу. Він вважав, що адаптацію до середовища визначають емоції, інтенсивність та силу

яких зумовляють когнітивні процеси. Згідно його класифікації, стреси поділяються на фізіологічні та психологічні (Табл. 2). [14].

Таблиця 2. Характеристика стресу за Р. Лазарусом

Критерій розподілу	Вид стресу	
	<i>Психологічний</i>	<i>Фізіологічний</i>
характеристика стимулу	значущий для особистості	біологічно значимий для організму
характер впливу стимулу	безпосередній або опосередкований вплив	безпосередній вплив
особливості реакцій у відповідь	Індивідуальні	Стереотипні

Особливої уваги заслуговують погляди та концепції німецького психоаналітика Г. Хартмана, який ввів термін «вільна від конфліктів сфера Я» [7]. Проектуючи цей термін на ситуацію вимушеної ізоляції, можемо назвати цей вид адаптації «вільна від стресу сфера Я». Дослідник вважає, що процеси сприймання, мислення, мови, пам'яті, творчості можуть бути вільними від конфліктів (в нашому контексті від стресів).

Нестабільність ситуації, мінімалізація контактів, обмеження свободи пересування, недостатність інформації, втрата стабільності та руйнування традиційної картини світу, страхи та ін. соціально-психологічні проблеми наштовхують на звернення до внутрішніх ресурсів, пошуку способів врегулювання власними внутрішніми силами. Ми повністю погоджуємось з дослідником і вважаємо, що більше докладати зусиль до розвитку власного інтелекту, розширення кругозору типами способами, які є доступні «тут і зараз»: читання, забуті хоббі чи навпаки ті, про які давно мріяли, але не вистачало часу, професійне самовдосконалення, нові знання, розвиток власних талантів, рукоділля. Тут не йдеться про якість мега-проекти, як, наприклад, освоєння нової професії, йдеться про ті внутрішні ресурси та зовнішні можливості, на які достатньо витратити від 20 хвилин до 1,5 години в день і які сприятимуть комфортному відчуттю та позитивному сприйняттю себе.

Проте Г. Хартман не виключає і соціальне середовище. В його концепції важливе місце відводиться соціальній адаптації. Пошук середовища, яке є комфортним для функціонування особистості, він вважає різновидом адаптації. Навіть мінімальні контакти у період самоізоляції та обмеження спілкування мають бути такими, що не створюють психологічного дискомфорту.

Проблеми психічного (ментального) здоров'я є головною перешкодою на шляху до успішного навчання та подальшої реалізації в професійному житті, оскільки вони впливають на мотивацію навчання, концентрацію, соціальну взаємодію студентів. Розробка методик та тренінгів виходу із стресового стану, пошук механізмів захисту та виходу із стресового стану є практичними інструментами вирішення цієї проблеми.

Аналіз досліджень щодо впливу пандемії на здобувачів вищої освіти є теоретичною основою розробки моделі психологічного тренінгу «Мистецтво стресостійкості в умовах вимушеної соціальної дистанції». Учасниками тренінгу

стали студенти 3-5 курсів Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету.

Тренінг знайомить учасників з поняттями «стресостійкість», «стрес», з ефективними техніками боротьби зі стресом, прийомами саморегуляції, а також допомагає знайти індивідуальний вихід зі стресової ситуації, спричиненої розповсюдженням COVID-19 [3].

Основною цільовою аудиторією є студенти, а також викладачі та усі, для кого важливим є ментальне здоров'я в умовах карантинних обмежень, соціального та фізичного дистанціювання.

Структура тренінгу: вступ (знайомство), основна частина, заключна частина. Основна частина складається з двох блоків інформативного характеру, практичних вправ та міні-опитування.

Мета: підвищення рівня стресостійкості, розвиток навичок концентрування уваги в умовах стресових ситуацій, знаходження власних ресурсів виходу із стресових ситуацій.

Основні методи: групова дискусія, ігрові методи, методи розвитку соціальної перцепції. Форма проведення: online.

Завдання: ознайомити учасників із поняттями стресу та стресостійкості, причинами його виникнення; сформуванню умінь адаптації до ситуації; ознайомити з основними техніками виходу із стресового стану.

Детальний опис, зміст, структуру та хід тренінгу представлено у додатку.

Онлайн-опитування, міні-опитування в рамках тренінгу, міжнародні та вітчизняні дослідження вказують на необхідність розробки механізмів покращення психоемоційного стану здобувачів освіти. Інструментом реалізації цього завдання є, на нашу думку, критичне ставлення до ситуації, цифрова дієта, високий рівень поінформованості, пошук власних механізмів саморегуляції та можливість отримати допомогу у вигляді тренінгів, семінарів, консультацій.

Основні кроки саморегуляції, які допомагають подолати стресову ситуацію, спричинену вірусом COVID-19: позитивне мислення, позитивне соціальне оточення; нормалізація режиму дня (сон, збалансоване харчування тощо); критичне та вибіркоче сприйняття новин, отримання інформації лише з офіційних джерел, цифрова дієта; спілкування та, якщо є необхідність, звернення за допомогою; усвідомлення та застосування власних методів релаксації та саморегулювання; створення умов, які послаблюють стрес; затишне облаштування та оселі, наявність рослин у приміщенні (рослини збільшують працездатність на 15%); саморозвиток; медитативні техніки, молитовна та духовна підтримка, спілкування з близькими та друзями.

Ефекти саморегуляції: ефект заспокоєння (усунення емоційної напруженості), ефект відновлення (ослаблення проявів втоми), ефект активізації (підвищення психофізіологічної реактивності). Складовою саморегуляції є також дотримання карантинних заходів та відповідних рекомендації МОЗ України. У такий спосіб кожен з нас демонструє свою соціальну свідомість та відповідальність, вносить частку у боротьбу з коронавірусом, виявляє повагу до допомагає зберегти здоров'я.

Основними прийомами управління стресом є:

- система пріоритетів: сьогодні-завтра-на цьому тижні-коли буде час;
- ефективні та доброзесні стосунки з керівником та колегами;
- встановлення межі та вміння говорити «ні», коли людина не може взяти на себе більше роботи;

- самоменеджмент;
- цифрова дієта та цифровий етикет, очищення медійного поля (В. Крамаренко);
- соціальна адаптація та пошук комфортного (для існування) середовища (Г. Хартман);
- критичне ставлення до ситуації, високий рівень поінформованості [5].

В контексті дистанційного та онлайн-навчання можна дати таке визначення: «Цифрова дієта» – це: 1) управління інформаційним навантаженням (навчальний матеріал має підбиратися оптимально з урахуванням навчальної теми та часу, потрібного на його опрацювання у цифровому форматі); 2) встановлення часових рамок для листування, дзвінків, спілкування онлайн, у чаті, в соцмережах між викладачами та студентами; 3) детоксикація або розвантажувальний день/час.

Екстраординарна ситуація, яка склалася сьогодні, зможе вивести суспільство взагалі та освіту зокрема на новий рівень якості за умов правильної самодіагностики та критичного самоаналізу. Проте, будь-яка проблема, соціального, технічного, економічного характеру тощо містить у собі людський фактор. Тому основне завдання кожної особистості зберігати та стояти на принципах основних людських цінностей та поваги один до одного.

Варто пам'ятати, що вимушена соціальна дистанція – це, по-перше, явище тимчасове. По-друге, основною метою вимушеного соціального дистанціювання є запобігання розповсюдженню інфекції, тож слід із розумінням та відповідальністю поставитися до особливостей та специфіки сучасного життя заради збереження власного здоров'я та здоров'я рідних і близьких.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Артюхова В.В.. Особливості психологічного здоров'я курсантів в період пандемії COVID-19. *Psychological Journal*, 2020. № 6. С.19-28.
2. Желуденко М.О. Ментальне здоров'я здобувачів вищої освіти в умовах К-19 : глобальний та національний вимір проблематики. *Actual trends of modern scientific research : XI International Scientific and Practical Conference*. Munich, 2021. P. 370-377.
3. Желуденко М.О. Психологічний тренінг «Мистецтво стресостійкості в умовах вимушеної соціальної дистанції». *Norwegian Journal of development of the International Sciences*. 2021. № 63 (2) P. 58-64.
4. Желуденко М.О., Султанова Л.Ю. Дослідження стратегій поведінки як ресурс для виходу із стресового стану, спричиненого коронавірусною інфекцією. *Norwegian Journal of development of the International Sciences*, 2021. № 65. Vol. 2. P. 43-48.
5. Желуденко М.О. Способи виходу із стресового стану, спричиненого коронавірусною інфекцією К-19. *Results of modern scientific research and development : VII International Scientific and Practical Conference*. Madrid, 2021. P.186-189.
6. Зміцнення психічного здоров'я : концепції, нові дані, практика: доповідь Всесвітньої організації охорони здоров'я / Всесвітня організація здоров'я. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/health> (дата звернення: 25.07.2021).
7. Ташлыков В. Внутренняя картина болезни при неврозах и ее значение для терапии и прогноза : автореф. дис. на соискание научн. степени док. мед. наук.

URL: https://nrcerm.ru/files/diss/dissertaciya_fedoryaka.pdf (дата звернення: 29.07.2021).

8. Angstforscher: Durch den Gedanken an den Tod ist noch keiner gestorben / Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/de/angstforscher-durch-den-gedanken-an-den-tod-ist-noch-keiner-gestorben/a-52812520> (дата звернення: 02.06.2021).

9. Auswirkungen der Corona-Pandemie auf Hochschulen und Studium / Hessisches Ministerium für Wissenschaft und Kunst. URL: <https://wissenschaft.hessen.de/presse/corona-centerpage/auswirkungen-der-corona-pandemie-auf-hochschulen-und-studium> (дата звернення: 08.06.2021).

10. Außerplanmäßige Umfrage zur Situation der HTWK-Studierenden: Der Hochschulalltag fehlt / Hochschule für Technik, Wirtschaft und Kultur Leipzig (HTWK Leipzig). URL: <https://nachrichten.idw-online.de/2020/08/11/mehr-kompetenzen-aber-auch-mehr-stress-corona-krise-ist-herausforderung-fuer-studierende/> (дата звернення: 12.07.2021).

11. Eysenbach G., Fagherazzi G., Torous J. Effects of COVID-19 on College Students' Mental Health in the United States / The National Center for Biotechnology Information. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7473764/#:~:text=Of%20the%20195%20students%2C%20138,and%20depressive%20thoughts%20among%20students> (дата звернення: 14.06.2021).

12. Johnson D., Kendall C. Student mental health: 'I am living in a bubble of one' URL: <https://www.bbc.com/news/education-55105044> (дата звернення: 15.07.2021).

13. Klösterkötter J. Die Covid-19-Pandemie: ein massiver Stress-Test für uns alle / Tieme. URL: <https://www.thieme.de/de/neurologie/covid-19-pandemie-massiver-stress-test-fuer-uns-alle-158079.htm> (дата звернення: 07.07.2021).

14. Lazarus R., Alfert E. The short circuiting of threat. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1964. N. 69. P. 95-205.

15. Studie: „Lernen unter COVID-19 Bedingungen“ / Universität Wien. URL: <https://lernencovid19.univie.ac.at/> (дата звернення: 24.06.2021).

16. Studieren in Corona-Zeiten / Julius-Maximilians-Universität Würzburg. URL: <https://www.uni-wuerzburg.de/aktuelles/einblick/single/news/studieren-in-coronazeiten/> (дата звернення: 07.07.2021).

17. Studie zur Gesundheit von Studierenden in Zeiten der Corona-Pandemie / Züricher Hochschule für Angewandte Wissenschaften. URL: <https://www.zhaw.ch/de/gesundheit/forschung/gesundheitswissenschaften/projekte/studierendengesundheit/> (дата звернення: 24.07.2021).

18. Villani N., Pastorino R., Molinari E. etc. Effects of COVID-19 Pandemic on Mental Health and Psychological Well-Being of Italian University Students / Social Science Research Network. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3679896 (дата звернення: 27.07.2021).

РОЗДІЛ 4.

СУБ'ЄКТИВНИЙ ОБРАЗ ПРОФЕСІЙНОГО МАЙБУТНЬОГО СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ В УМОВАХ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ЧИННИКАМИ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

Суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти України, ЄС та світу в умовах складної епідеміологічної ситуації

Заслужена А.А. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid.org/0000-0001-5628-790X

Необхідність визначення суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю пов'язана із зміною умов зазначеної підготовки, детермінованих пандемією. Професійне життя людини є предметом постійного дослідницького інтересу, у вивченні якого Н. С. Глуханюк, Е. В. Дьяченко виокремлюють два підходи, а саме: соціально-економічний і психолого-педагогічний. У нашому дослідженні дотримуємось психолого-педагогічного підходу, що розглядає професійний шлях як двосторонній процес. З одного боку, це процес входження людини в професію (в професійне середовище, засвоєння нею професійного досвіду, оволодіння стандартами і цінностями професійної спільноти); з іншого – процес активної реалізації себе, безперервного професійного саморозвитку й самовдосконалення [1, с. 9].

Гуманітарні професії (від латинського *humanus* – «людський») формують навколишнє життя і систему комунікації та орієнтовані на людей і їх життєдіяльність. Оскільки спектр професій гуманітарного профілю широкий (юрист, економіст, перекладач, маркетолог, дизайнер, менеджер, педагог, психолог, лікар, журналіст, дипломат, письменник, політик, актор, історик, фотограф, хореограф, туристичний агент, філолог, політолог, соціолог та інші), дослідники визначають основні важливі якості окремих спеціалістів гуманітарного профілю. Компаративними дослідженнями професійної підготовки викладачів в університетах Фінляндії і Швейцарської Конфедерації займалися С.П. Гринюк, А.А. Заслужена. Педагогів-психологів досліджували Н.Н.Кучина, О.В. Мартюшева; філологів – А.А. Заслужена; здібності, особистісні якості, інтереси і схильності, якості, що перешкоджають ефективності у здійсненні професійної діяльності – Є.С. Романова. Серед ключових компетенцій вчителів іноземної мови Фінляндії виокремлюється наступні: соціальна, психо-соціологічна і комунікативна компетенції; швейцарських вчителів Швейцарської Конфедерації – компетентність з формування відносин, боротьби із стресом та з професійної етики (С.П. Гринюк та А.А. Заслужена, 2019) [2, с. 12]. Серед основних професійно важливих якостей педагога-психолога крім комунікативних, вербальних здібностей, вміння слухати, логічного мислення, ерудованості, допитливості, здатності до навчання, терпимості,

поваги до іншої людини належить і здатність до самоконтролю [3]. При підготовці філологів (магістрів з англійської мови та літератури) в університетах Швейцарської Конфедерації виявлено ключову функцію компетентнісного підходу в поєднанні з полікультурним у процесі формування в магістрів-філологів плюрилінгвальної компетентності (А.А. Заслужена, 2016, с.14). Серед найбільш затребуваних якостей гуманітарія, крім відмінного знання свого предмета, є ерудованість, комунікабельність, володіння словом і майстерністю переконання; розуміння суспільних і соціальних процесів; вміння працювати з людьми і знання їх психології; здатність вибудовувати відносини з різними людьми [4].

Образ – це повернення до себе; форма відображення дійсності в психіці; «одне з основних понять теорії пізнання, що характеризує результат відбивної (пізнавальної) діяльності суб'єкта. ... вживається по відношенню до видів чуттєвого відображення (відчуттів, сприйняття, уявлень) та абстрактного мислення і розглядається як складна єдність об'єктивного і суб'єктивного» [5]. На чуттєвій ступені пізнання образ виступає як відчуття, сприйняття і уявлення, а на рівні мислення – як поняття, судження, концепція; зміст образу формується під впливом психіки зовнішньої дійсності [6]. Очевидно, що поняття «образу» пов'язане з поняттям психіки. «Психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивного світу. Однак суб'єктивний характер відображення не означає, що це відображення неправильне»; об'єктивність відображення навколишнього світу забезпечується суспільно-історичною та особистою практикою. «Отже, психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на підставі яких регулюється взаємодія людини із зовнішнім середовищем. Психіка містить не лише психічні образи, але й позаобразні компоненти – загальні ціннісні орієнтації особистості, зміст і значення явищ, розумової дії... Психіка людини як вища форма психіки позначається ще й поняттям «свідомість». Але поняття психіки ширше, ніж поняття свідомості, тому що психіка містить сферу підсвідомості й надсвідомості («Над-Я»)» [7].

Процес формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців гуманітарного профілю відбувається в процесі їхнього фахового навчання. Н.Р. Байбекова завдання вищих навчальних закладів вбачає у забезпеченні майбутніх психологів необхідними умовами для активізації розвитку професійної Я-концепції [8, с. 42]. Поняття «образ» пов'язане з психічними процесами суб'єкта, його пізнавальною діяльністю, абстрактним мисленням, тому доречним є перехід до структури особистості спеціаліста. Значущою для нашого дослідження є запропонована Е. Зеєром чотирьох компонентна структура особистості спеціаліста, з такими складовими: професійна спрямованість, професійна компетентність, професійно важливі психологічні якості та професійно значущі психофізіологічні властивості [9].

До компонентів професійної спрямованості Е. Зеєр відносить мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали), ціннісні орієнтації (сенс праці, заробітну плату, добробут, кваліфікацію, кар'єру, соціальний стан та ін.), професійну позицію (ставлення до професії, установки, очікування і готовність до професійного розвитку) та соціально-професійний статус. Слід зазначити, що мотиви, ціннісні орієнтири, професійна позиція наповнюються різним психологічним змістом в залежності від стадії становлення і обумовлені характером ведучої діяльності і рівнем професійного розвитку особистості. Е. Зеєр стверджує, що перехід від однієї стадії професійного становлення до іншої означає зміни соціальної ситуації

розвитку, змісту провідної діяльності, опанування нової соціальної ролі, професійної поведінки, перебудову особистості і ініціює нормативні кризи про- професійного становлення особистості [9].

У процесі навчання в традиційній системі студенти набувають певних знань, цінностей відповідно до вимог суспільства. Успішність студента в інших аспектах (соціальному, творчому) залежить від того наскільки викладач сприяє її формуванню у процесі педагогічної діяльності.

Серед психологічних та освітніх проблем дистанційної освіти дослідники зазначають питання мотивації та комунікації; особистісну незрілість, яка проявляється в низькій емпатії та емоційній незахищеності, неадекватній самооцінці, що обумовлена неконструктивністю життєвої позиції, відсутністю незалежності у власних судженнях та оцінці [10]. Під час вимушеного дистанційного навчання проблемними залишаються такі аспекти, як щоденне спілкування студентів з одногрупниками, потоком, викладачами (не тільки під час занять), їх участь у самодіяльності, творчому самовираженні.

Також перегляду потребують ідеї про мислення та інші психічні функції такі, як сприйняття, пам'ять, репрезентація, емоції тощо, в зв'язку з впровадженням в дистанційне навчання засобів передачі інформації (зображень і звуків), які впливають на структуру розумової діяльності студентів, формують такі характеристики мислення, як схильність до експериментів, гнучкість, узгодженість і структурність, що характерно для творчої діяльності. Педагоги та психологи стверджують, що природа засобів передачі інформації в повному обсязі впливає на формування та розвиток мислення людини. Так, друкований текст, що застосовувався як основне джерело інформації, будується на принципі абстрагування змісту від дійсності і в більшості мов організується як послідовність фраз у порядку читання зліва направо, що формує навички розумової діяльності. Розумова діяльність має структуру, яка аналогічна структурі друкованого тексту із властивими їй такими особливостями, як лінійність, послідовність, аналітичність та ієрархічність. Образи і звуки, що подаються через фотографію, кіно, радіо, телебачення, мають іншу структуру; не спрямовують глядача від А до Б і далі з проміжними висновками; створюють моделі впізнавання, звернені до чуттєвості суб'єкта [11, с. 82].

Існують також проблеми в поліпшенні навичок навчання студентів шляхом отримання знань через читання друкованих джерел інформації; у розробці власних методів навчання; вивчення тайм-менеджменту для підвищення ефективності навчання студентів; подолання труднощів у навчанні; пошук, оцінка, обробка та перетворення інформації в значущі знання у навчанні за допомогою гіпертексту та гіпермедіа; демонстрація своїх знань на комп'ютерних конференціях, віртуальних семінарах і у віртуальних групах [12, с.50-51].

Н. Коломінський вважає, що професійний розвиток особистості відбувається через формування професійних установок; системи професійно важливих знань, умінь, навичок і науково-культурного світогляду; виявлення та розвитку професійно важливих здібностей; духовних потреб майбутнього фахівця та морально-етичного вдосконалення; забезпечення самоактуалізації кожної особистості і розвитку індивідуальності як передумови індивідуального стилю роботи [13, с. 13].

Оскільки поведінка індивіда будується відповідно його самооцінки, студенти не можуть самостійно подолати стереотипи власного самосприйняття. «Довільна

професійна самоідентифікація з відповідною вербалізацією своїх бажань і почуттів стає визначальним фактором успіху або невдачі в процесі навчання в університеті». Студентам необхідно створити умови для підвищення професійної ідентичності, впевненості в собі, компетентності та самооцінки, тобто побудови адекватного образу Я.

Інший спосіб пов'язаний зі створенням образу успішного професійного майбутнього, відкриттям і оновленням своїх професійних ресурсів, захистом образу майбутнього, коригуванням його реальністю» [14, с. 4-5]. Очевидно, що формування суб'єктивного образу професійного майбутнього фахівців гуманітарного профілю пов'язане з розвитком Я-концепції і професійної Я-концепції.

Л.І. Божович зазначає, що в студентські роки формується Я-концепція особистості, розвивається соціальна відповідальність, незалежність у виборі, що пов'язано з професійним становленням і професійною ідентифікацією. Процес навчання сприяє становленню Я-концепції, що впливає на формування життєвої стратегії, соціальних і професійних домагань, планування професійної кар'єри. С.С. Арзуманян вважає, що Я-концепція, де відбувається процес вибудовування відносин в процесі взаємодії як з собою, так і з іншим оточенням, стає ядром особистості, є основою мотивації студентів, обумовлює ефективність освітнього процесу. Я-концепція (Я-образ) розглядається як глобальне самооцінювання, що складається з образів Я, має структуру, характеристики (адекватності – неадекватності, структурування – дезінтегрованості, реальності – ідеальності) [15, с. 134-135].

Позитивними складовими Я-концепції є такі:

- адекватна і позитивна самооцінка, яка сприяє розвитку почуття самоцінності, самоповаги, самототожності особистості;
- збіг соціальних та індивідуальних ціннісних установок, позитивна відповідність емоційного, когнітивного і поведінкового рівнів ціннісних орієнтацій і дій особистості;
- позитивне цілепокладання (визначення цілей);
- активна рефлексія з метою самопізнання і формування мотивації до позитивних змін структури свого «Я»;
- позитивне самовираження і самореалізація, наявність і послідовне виконання стратегії свого розвитку, яка виражається в позитивній зовнішній соціальній діяльності та внутрішній активності особистості;
- активно-позитивні прагнення особистості в досягненні свого ідеалу;
- наявність і постійне вдосконалення позитивно-захисної функції Я-концепції у відносинах особистості з навколишнім світом і внутрішній гармонія, що не допускає негативного впливу зовнішнього середовища на внутрішній світ [16, 20 с.].

Навчання в умовах пандемії засобами дистанційної освіти зумовлює значущість формування в процесі навчання у студентів адекватної Я-концепції, адже за дистанційного навчання від особистості студента вимагається певна ступінь академічної зрілості (бути здатним умотивувати себе, самостійним, брати на себе відповідальність за власне навчання, брати участь в електронних комунікаціях у рамках навчального процесу, бути ініціативним, винахідливим і кмітливим, демонструвати завзятість, наполегливість, цілеспрямованість і чесність, бути здібним до самоорганізації, повноцінно приймати участь у навчальному процесі та бути здатним відстежувати й оцінювати процес свого навчання).

Слід зауважити, що може існувати великий розрив між ідеальною Я-концепцією і реальною Я-концепцією кожного студента молодших курсів гуманітарного профілю. Так, студент, який свідомо визначився із професійним вибором, матиме переваги у навчанні над студентом, за якого прийняли рішення інші значимі для нього дорослі. У період навчання у вищій школі має відбутися професійне й особистісне становлення молодшої людини. Для цього студент повинен використовувати власні ресурси і максимально ефективно скоординувати свої дії на вирішення професійних завдань. Успішність у вирішенні професійних завдань залежить від сформованості суб'єктивного образу майбутньої професії.

Слід зауважити, що за дистанційної освіти, в основі якої закладено принцип самостійності студентів, студенти передусім мають бути готові до моделі «я навчаюся». Б. Холмберг (B. Holmberg) довів, що дистанційна освіта вимагає певного ступеню зрілості від студентів, оскільки зазвичай вони проводять заняття автономно.

У системі психолого-педагогічних принципів дистанційної освіти закладено й принцип спільної діяльності викладача і студента, завдяки якому здійснюється планування, оцінювання та корекція процесу навчання; використання життєвого досвіду студентів, як побутового, так і соціального, професійного; принцип рефлексії; організації модульно-блокової діяльності студентів; принцип проблемності, діалогічності й орієнтованості на практику взаємодії в процесі навчання.

Оскільки безпосереднє спілкування викладача зі студентами в аудиторії замінюється непрямим, то викладання стає механізованим і, отже, опосередкованим. Студенти бачать не самі дії педагога, а лише їх символічне відображення. Викладач повинен навчитися спілкуватися зі студентами по-новому. Викладач вже не навчає, а готує навчальний матеріал. Це передбачає повну зміну характеру і спрямованості педагогічної діяльності, стереотипів поведінки викладача [17].

Період навчання в університеті характеризується одночасним процесом професійного та особистого самовизначення, актуалізацією сенсу майбутньої професійної діяльності як центрального компонента визначення життєвої стратегії. Молоді люди приймають рішення щодо таких проблем як самостійне існування, початок кар'єри, усвідомлення характеру інтимних стосунків між статями, вирішення яких визначає формування Я-концепції і визначає подальший особистий розвиток в обраних соціальних ролях. Очевидно, що у цей період формуються і вступають у взаємодію образи Я, тобто Я-концепція і професійна Я-концепція. У зв'язку з цим особливо актуальним стає дослідження проблем формування образу Я як суб'єкта професійної діяльності, які включають в себе уявлення про себе як особистості та образу Я в майбутньому як професіонала. Поєднання цих образів Я визначає суб'єктивний образ майбутньої професійної діяльності людини.

Я-концепція впливає на поведінку і життя в цілому, визначає світовідчуття, сприйняття існуючого досвіду, розуміння нового, формування планів на майбутнє. Я-концепція стає ядром особистості, основою мотивації студентів та визначає ефективність навчального процесу. Питаннями вивчення Я-концепції займалися такі вчені, як О.Є. Гуменюк, О. М. Васильченко, Р. Бернс, К. Роджерс, І.С. Кон та ін. Я-концепція розглядається як здатність взаємодіяти з іншими та формується з

цінних поглядів на свої характеристики і здібності, цілі або ідеї, які можуть мати позитивний або негативний напрям.

«Я-концепція» є результатом рольових відносин між людьми, в тому числі, як людина хоче виглядати в цих відносинах, і як бути. Також вона є основою, де відбувається процес побудови відносин в процесі взаємодії як з самим собою, так і з рештою навколишнього середовища.

Г.В. Чайка приходить до висновку, що Я-концепцію можна розглядати як «системне утворення, що складається з уявлень про власні характеристики і здібності індивіда, з уявлень про можливість його взаємодії з іншими людьми і оточенням, з ціннісних уявлень і уявлень про цілі або ідеї, що можуть мати позитивну або негативну спрямованість».

С. Роджерс виокремив такі чотири параметри «Я»: реальне уявлення про себе, уявлення про свою соціальну роль, уявлення про свій фізичний стан, уявлення про власні плани і бажання на майбутнє.

У. Джеймс виокремив такі умовні, незалежні один від одного компоненти Я-концепції, як «Я свідоме» (діє як об'єкт діяльності – досвід) і «Я як об'єкт» (рефлексивне або феноменальне «Я» – зміст досвіду).

С.С. Арзуманян визначила структуру Я-концепту особистості студентів лінгвістичного закладу вищої освіти, що включає ціннісно-змістове наповнення, емоційну насиченість, відповідальне ставлення в Я-концепції та її поведінкову активність.

Я-концепція студентів-лінгвістів формується на трьох рівнях: початковому, медіальному, підсумковому. Студент проходить розвиток від фрагментарної, малої інтеграції в суб'єктивний образ майбутньої професії до завершеності змістової частини Я-концепції із сприйняттям себе як сформованої двомовної особистості.

Дослідниця до особистісних особливостей студентів-лінгвістів відносить становлення і розвиток особистості, широкий світогляд студента, володіння комунікаційною діяльністю, наполегливість, відповідальність, осмисленість, що є необхідними в процесі освоєння іноземної мови, для міжкультурної взаємодії, розвитку рефлексивних здібностей.

Г.В. Чайка підсумовує, що Я-концепція включає компоненти «когнітивного образу своїх якостей, здібностей, зовнішності тощо (самосвідомість); емоційний (самоповага, себелюбність, самоприпониження тощо); оцінно-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо». Р. Бернс в структурі Я-концепції виділяє три компонента (когнітивний, афективний, поведінковий).

У процесі навчання в традиційній системі студенти набувають певних знань, цінностей відповідно до вимог суспільства. Студенти змінюють ідеї не тільки про власне «Я», а й про професійний світ. Питанням формування професійної Я-концепції майбутніх вчителів при дистанційній освіті займалася Ю. Ковалгіна. Дослідниця розробила модель як основу методології формування професійної Я-концепції майбутнього вчителя. Вона полягає в наступному: дистанційно студенту надається аудіовізуально ситуація, позитивна або негативна, професійно значуща для майбутньої діяльності, на підставі якої він повинен виконати відповідні завдання, серед яких і ті, що спрямовані на формування професійної Я-концепції. На основі професійних Я-образів, самоспостереження та самоаналізу у студентів поступово формуються когнітивні, афективні, поведінкові компоненти й інтегруються в цілісну професійну Я-концепцію [18]. Складності у професійному становленні можуть бути пов'язані із нерозвиненою здатністю до саморегуляції. До

навичок саморегуляції відносять такі: постановка цілей, їх утримання, визначення актуальних цілей, вибір способів здійснення діяльності, аналіз і виокремлення необхідних для цього умов, оцінка проміжних і кінцевих результатів дій з підбором відповідних критеріїв оцінювання і т.п.

Дослідники професійної Я-концепції (А.О. Деркач, Т.С. Джанерьян, О.М. Рикель, Н. В. Кузьміна та ін.) майже одностайні в тому, що від рівня сформованості професійної Я-концепції залежить успішність професійної соціалізації. Л.Б. Шнейдер зазначає, що в рамках професійної Я-концепції формується образ професії і конкретні професійні цілі.

Т. С. Джанерьян розглядає професійну Я-концепцію як систему пов'язаних з оцінкою уявлень людини про себе як про суб'єкта професійної діяльності та як особистості, призначена для реалізації тих чи інших за змістом смислових відносин людини до професії і через це для забезпечення її власного функціонування і саморозвитку / самореалізації в професії [18].

Професійна Я-концепція майбутніх лінгвістів формується з таких структурних компонентів: співвіднесення професійних якостей і здібностей з виконанням професійних функцій; вплив когнітивних і особистісних особливостей лінгвістів на виконання розумової діяльності в умовах оволодіння іноземною мовою; вплив особистісних особливостей на комунікативну активність, свідомість та відповідальність у взаєминах в умовах міжкультурної взаємодії [18].

В період дистанціювання, коли психіка індивіда схильна до негативного впливу стресу, особливої актуальності набуває звернення до свого Я, формування адекватної Я-концепції, яка є стрижнем для формування професійної Я-концепції. Успішність студента в академічному, соціальному, творчому, професійному аспектах залежить від того наскільки викладач сприяє її формуванню у процесі педагогічної діяльності. Особистісна незрілість є однією з перешкод при дистанційному навчанні. Формування особистісної зрілості індивідуума сприяє його академічній й професійній успішності.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Глуханюк Н. С., Дьяченко Е. В. (2005). Я в профессии и профессиональное Я: Результаты исследований : монография. Екатеринбург, 2005. 173 с..

2. Заслужена А. А. Суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю. *Сучасний стан та перспективи розвитку системи освіти України (до 100-річчя ДВНЗ «Донецький національний технічний університет») :* матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнародною участю, 25 трав. 2021 р. Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2021. С. 12–17.

3. Кучина Н.Н., Мартюшева Е.В. О профессиональной пригодности студентов гуманитарного факультета. Вестник Югорского государственного университета. 2006. Вып. 5. URL: https://www.ugrasu.ru/upload/iblock/86f/86f9e403e9594eadf1f2ea3290_34ebbc.pdf (дата звернення: 27.08.2021).

4. Кузнецов А. Профессии для гуманитариев. URL: <https://edunews.ru/professii/obzor/drugie/gumanitarnye.html> (дата звернення: 27.08.2021).

5. Константинов Ф.В. (под ред.). Философская энциклопедия (в 5 томах, 1960-1970) (ФЭ 1960-1970). Образ. URL:

http://philosophy.niv.ru/doc/encyclopedia/philosophy/articles/837/obra_z.htm(дата звернення: 27.08.2021).

6. Культурология XX века (К XX). Энциклопедия. Том 1. А-Л. Санкт-Петербург. Университетская книга. 1998. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm#_Toc299572094(дата звернення: 27.08.2021).

7. Фармацевтична енциклопедія (ФЕ). Психіка. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7527/psixika> (дата звернення: 27.08.2021).

8. Байбекова Н.Р. Формування образу психолога-консультанта. Наукові записки кафедри педагогіки. Вип. 38. 2015. 39–44.

9. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учебное пособие для студентов вузов. 2-е изд., перераб., доп. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 336 с.

10. Заслуженная А.А. Структура понятия «субъективный образ профессионального будущего студентов гуманитарного профиля» с психолого-педагогических перспектив». *Norwegian Journal of development of the International Sciences*. Вип. 65. 2021. С. 49–51.

11. Кузьева С.Р. Дистанционное профессиональное образование специалистов гуманитарного профиля в России : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Московский госунар. ун-т культуры и искусств. Москва, 2001. 174 с.

12. Peters O. Otto Peters on distance education. L., 1994. 216 p.

13. Коломинський Н.Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога. Практична психологія та соціальна робота. 2003. № 4. С. 12–13.

14. Шнейдер Л.Б., Вольнова Г.В., Зыкова М.Н. Психологическое консультирование. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Серия "Серебряная сова". М.: Ижица, 2002. 224 с.

15. Заслужена А. А. Я-концепція як складова суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю. *Science, education, innovation: topical issues and modern aspects: Proceedings 3 rd Inter. Scientific and Practical Conf. 25–26 June 2021. Tallinn, Estonia : Ühingu Teadus juhatus, 2021. С. 134–137.*

16. Коваль Н.Н. Педагогические технологии формирования позитивной Я - концепции у студентов вуза : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.01. Казань, 2003. 20 с.

17. Заслужена А. А. Структура поняття «суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю» в умовах дистанційної освіти. *Інноваційна педагогіка. Сер. Педагогіка*. 2021. Вип. 36. С.172–176.

18. Заслужена А. А. Я-концепція і професійна Я-концепція як складові суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю. *Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 липня 2021 р. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2021. С.109–112.

Етапи самопроектування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю закладів вищої освіти у непередбачуваних умовах

Султанова Л.Ю. – доктор педагогічних наук, професор
orcid.org/0000-0002-3324-6926

Соціально-економічні, політичні, інформаційно-технологічні зміни, які відбуваються внаслідок пандемії COVID-19 впродовж останніх двох років спричинили пошук ефективних механізмів розв'язання проблем громадян у контексті проектування студентами образу професійного майбутнього. Результативність вирішення цього завдання закономірно обумовлює вихід на більш якісний рівень професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в сучасних закладах вищої освіти, інтегрованих у європейський освітній простір. Майбутні фахівці, які навчаються зараз у непередбачуваних умовах, змушені вже сьогодні формувати образ професійного майбутнього. Як наслідок, виникає необхідність у поетапній побудові самопроектування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю та обґрунтуванні моделі формування суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю.

У наукових джерелах проблема сутності та структури поняття самопроектування є об'єктом дослідження різних дисциплін: філософії, психології, педагогіки, менеджменту тощо. Тому єдиного визначення цього поняття не існує. Ми розглядаємо самопроектування як сукупність понять «самість» та «проектування».

Зазвичай поняття «самість» у наукових дослідженнях визначається як інтегральна якість особистості, складовими якої є саморозвиток, самовдосконалення, самоменеджмент тощо. Означенні характеристики проявляються в тому числі і в процесі проектування (поступове наближення задуму до його реалізації) суб'єктом своєї особистості [3, с. 28].

С. Цепляєва розглядаючи поняття «самість» в контексті професійного саморозвитку особистості характеризує названий феномен як внутрішньо обумовлене прогресивне самозмінення особистості на основі поєднання мотиваційного, когнітивно-діяльнісного та оціночно-рефлексивного компонентів [11]. Саморозвиток є перманентним процесом, вході якого відбувається становлення суб'єкта упродовж усього життя. Результатом саморозвитку може бути, на думку О. Остапчук, створення власного ідеального образу кваліфікованого фахівця [5]. У такому контексті підґрунтям самопроектування фахівцем розвитку своєї особистості є усвідомлена потреба у самовдосконаленні. Підтвердженням цієї думки є результати дослідження основоположника проблеми самоактуалізації А. Маслоу, в яких йдеться про те, що прагнення до самовдосконалення є однією з найвищих потреб людини, а також дослідження його послідовника К. Роджерса в яких термін «самоактуалізація» трактується як позначення рушійної сили для розвитку людини на всіх рівнях [9].

Сутність самовдосконалення полягає в розвитку суб'єктності особи та прагненні до вершини розвитку, найвищої досконалості – «акме» (від грец. слова – axis – вістря). На думку О. Іванової, метою самовдосконалення виступають позитивні

самозміни, які обираються кожною особистістю на основі власного образу ідеалу [2].

Як свідчить практика, саморозвиток у вигляді постійних самозмін з метою самовдосконалення стає критерієм і запорукою успішної фахової діяльності людини, якого можна розглядати як основну рису и найважливішу умову професійного становлення.

Поняття «самість» в контексті професійного самоменеджменту розуміють як організацію саморозвитку и самовиховання особистості, перехід від планування до конкретних дій з метою здійснення запланованих самозмін і досягнення бажаного образу. Відтак, зв'язок самопроекування і самоменеджменту полягає в управлінні особистістю своєю професійною активністю. Як зазначає В. Мусієнко-Репська, самоменеджмент дозволяє здійснювати певні зусилля, які приводять особистість у такий стан, в якому вона може здійснювати ефективну професійну діяльність на основі активного самодослідження, самоорганізації та самопроекування [4].

С. Симодейко виокремлює такі умови організації успішного самоменеджменту:

- здатність до рефлексії,
- потреба в постійному самовдосконаленні,
- готовність до професійного и особистісного саморозвитку [8].

Як зазначає автор, у процесі професійного становлення функціями самоменеджменту є самодіагностика, самопрогнозування, самоорганізація та самооцінка.

Таким чином, самопроекування за своїми сутнісними ознаками ґрунтується на таких процесах як: саморозвиток, потреба в самовдосконаленні та самоменеджмент.

Термін «проекування» походить від лат. *proiectus* і означає закинутий вперед. Оскільки проєкування є процесом, близьким до наукового пізнання та досліджень – воно передбачає виконання організаційних процедур та має свою специфічну мову [6]. В інженерно-технічній галузі проєкування має чіткі характеристики: завершеність, конструктивну цілісність, здійсненість. Мета проєкування, в такому ракурсі, має бути реальною, а ресурси для здійснення – доступними. Таким чином, проєкування є конструктивною, реальною діяльністю спрямованою на створення та реконструкцію матеріальних об'єктів. У філософії проєкування розглядають як діяльність, у якій проявляється творчість людини і яка є засобом її розвитку [2, с. 3].

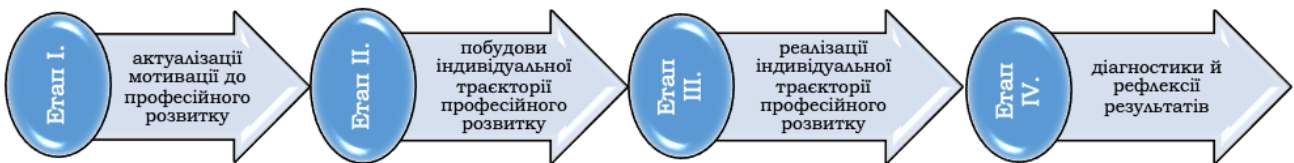
Згідно з філософською концепцією Ж.П. Сартра, здатність людини проєкувати світ і себе пов'язана з її свободою, відповідальністю та творчою природою [7]. Таке бачення проєкування дозволяє розглядати його не обмежуючись діяльністю лише з матеріальними об'єктами, а значно ширше – надаючи поняттю ознак універсальності. Проєкування, з такої точки зору, розглядається як діяльність, у процесі якої створюється образ майбутньої реальності, при цьому не важливо – реальної або ідеальної. Важливо те, що метою проєкування стає перетворення дійсності відповідно до власного бажання.

Аналіз понять «самість» та «проекування» дає можливість визначити самопроекування образу професійного майбутнього як багатофункціональну,

цілеспрямовану творчу діяльність суб'єктивного характеру, яка передбачає створення бажаного професійного образу шляхом удосконалення наявних особистісних якостей та професійних знань і умінь.

Самопректування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю здійснюється поетапно. Вживаючи поняття «етап» у значенні окремого моменту, періоду, стадії в розвитку, етапи самопректування образу професійного майбутнього розуміємо як певні періоди або стадії в розвитку особистості майбутнього фахівця, метою яких є послідовне досягнення найвищого – ціннісно-значущого рівня сформованості образу професійного майбутнього. Поетапна побудова цілісного процесу самопректування дає можливість максимально ефективно реалізувати в умовах освітньої практики модель формування суб'єктивного образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю, забезпечивши при цьому динаміку означеного розвитку.

Нами було запропоновано чотири етапи самопректування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю, кожен з яких передбачає відповідні процеси і видами діяльності.

Рис. Етапи самопроектування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю

Перший етап самопректування образу професійного майбутнього – етап актуалізації мотивації до професійного розвитку. Етап передбачає усвідомлення власної потреби у професійному розвитку. Реалізація етапу відбувається шляхом активізації внутрішньої позитивної мотивації, ознайомлення із сутністю самопроектування образу професійного майбутнього, діагностування та оцінки рівня сформованості образу професійного майбутнього.

Другий етап самопректування образу професійного майбутнього – етап побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Етап передбачає порівняння існуючого рівня сформованості образу професійного майбутнього і образу ідеального фахівця. Реалізація цього етапу відбувається шляхом розробки траєкторії розвитку; проектування шляхів досягнення бажаного образу в професійному контексті; оволодіння техніками, методиками і методами самопроектування образу професійного майбутнього, враховуючи особливості особистості і можливу складну епідеміологічну ситуацію; розробки детального проекту самопректування образу професійного майбутнього.

Третій етап – етап реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку. На цьому етапі студент включається в пошук власного професійного образу, побудованого на усвідомленні своїх здібностей, сформованих компетентностей, перспектив і непередбачуваних умов на ринку праці, пов'язаних із складною епідеміологічною ситуацією. У контексті цього образу визначаються недоліки в

побудованому плані і вносяться необхідні корективи у власну освітньо-професійну діяльність. Цей етап характеризується переходом від теоретичного оволодіння знаннями про самопроекування образу професійного майбутнього до його практичної реалізації.

Останній етап – етап діагностики й рефлексії результатів реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Цей етап передбачає рефлексію, аналіз результативних дій відповідно до визначеної мети і завдань. На основі аналізу відбувається прогнозування подальших дій щодо досягнення ціннісно-значущого рівня сформованості образу професійного майбутнього, можлива корекція й уточнення траєкторії розвитку, оцінка досягнень та ефективності виявлених результатів самопроекування. Особливість останнього етапу самопроекування професійного розвитку полягає в тому, що ця діяльність продовжується і після закінчення навчання у закладі вищої освіти, адже професійний розвиток є перманентним процесом фахівця, у зв'язку з мінливістю соціальних процесів, розвитком науки і технологій тощо. Отже, самопроекування відбувається упродовж усієї кар'єри фахівця і є циклічним. Останній етап повертає фахівця знову на перший, але вже на іншому – вищому рівні обізнаності, або другий етап якщо були виявлені нові умови професійної діяльності.

Для організації, вивчення та удосконалення процесу формування образу професійного майбутнього було обрано метод моделювання. Цілісність та системність процесу формування образу професійного майбутнього зумовлені наявністю взаємозв'язку елементів які є його складниками. Саме цей закономірний зв'язок елементів і є об'єктивною основою можливості моделювання [10].

Процес моделювання вимагає наявності таких складників: суб'єкта, який з певною метою досліджує закономірності предметів або процесів природи, суспільства або мислення (дослідник); об'єкта дослідження (процес формування образу професійного майбутнього); моделі, яка опосередковано характеризує відношення між суб'єктом, який пізнає, і об'єктом, якого пізнають. Основною відмінною рисою моделювання як методу наукового пізнання є те, що для дослідження об'єкта, який нас безпосередньо цікавить, використовується інший об'єкт (модель), що заміщає в цьому випадку перший.

Процес моделювання передбачає дотримання певної етапності або структури. У наукових публікаціях виділяють різну кількість етапів побудови моделі та по-різному називають ці етапи. Проте в цілому вона не має суттєвих відмінностей. Ми орієнтуємося на структуру процесу моделювання, запропоновану Б. Глінським [1, с. 53-70].

Так, *першим етапом процесу моделювання* є постановка завдання, розв'язання якого здійснюється за допомогою використання моделі. Завданням нашого дослідження є формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю в умовах складної епідеміологічної ситуації. З метою реалізації поставленого завдання нами було вивчено особливості навчання студентів гуманітарного профілю в умовах складної епідеміологічної ситуації. Реалізація поставленого нами завдання можлива за умови розроблення та впровадження моделі формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю.

Наступний етап – створення (вибір) моделі. Оскільки ми йдемо шляхом логічного вибору моделі – вважаємо за необхідне більш детально представити логіку вибору нами структурно-функціональної моделі. Моделювання може використовуватися з різною метою та на різних рівнях (етапах) дослідження. Тому існує велика кількість форм і видів моделей. Ми орієнтуємося на поділ моделей, представлений Б. Глинським, в основу якого покладено аналіз питання філософії щодо використання процесу моделювання в науці. Так, автор пропонує класифікувати моделі за такими типами: за способами їх реалізації (матеріальні – фізичні моделі, математичні моделі; ідеальні – моделі-уявлення, знакові моделі); за характером відтворюваних частин оригіналу (субстанціональні моделі; структурні моделі; функціональні моделі; змішані моделі); за способом реалізації: матеріальні та ідеальні. Мета такого розподілу – виявити природу моделі, з якою має справу дослідник, а далі й ті пізнавальні можливості моделі, які визначаються її природою [1, с. 71].

За характером відтворюваних частин оригіналу модель формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю є структурною і функціональною. Структурна вона тому, що імітує внутрішню організацію оригіналу. Оскільки структура – це спосіб внутрішньої організації елементів об'єкта, вона є однією з найсуттєвіших сторін будь-якої речі. Без розкриття структури неможливе пізнання внутрішньої природи, сутності об'єктів. Як відомо, структура може бути двох типів: структура певних відносно стійких речей та структура процесів. Відповідно до цього структурні моделі можуть бути статичні та динамічні (якою є і наша модель). Функціональна вона тому, що імітує спосіб поведінки (функцію) оригіналу.

Третій етап процесу моделювання – дослідження моделі. На цьому етапі модель стає об'єктом дослідження. Усі дії спрямовуються безпосередньо на отримання знань про об'єкт, на встановлення законів його розвитку, його властивостей і відношень. Дослідження моделі стає, таким чином, опосередкованим вивченням нею модельованого об'єкта. У педагогіці однією з форм дослідження моделі як самостійного об'єкта є проведення експерименту, який передбачає розробку програми дослідження; практичну реалізацію розробленої програми; внесення коректив; уточнення покладеної в основу моделі гіпотези дослідження та створення остаточного варіанта моделі, готового до практичного втілення.

Четвертий етап – перенесення знань. Знання, отримані в процесі дослідження моделі, стосуються виключно об'єкта, який вивчається як модель. Однак нас цікавить не модель як така з її властивостями, а властивості і відношення іншого об'єкта (оригіналу), який замінюється моделлю в процесі дослідження. Саме тому і виникає питання необхідності перенесення знань про модель у знання про оригінал.

Останній етап – перевірка істинності отриманих за допомогою моделі даних про модельований об'єкт і включення їх у систему знань про оригінал.

Розроблена нами структурно-функціональна модель формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю є сукупністю взаємопов'язаних блоків: методологічного, змістово-процесуального та критеріально-діагностичного. Використання у дослідженні процесу формування

образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю структурно-функціональної моделі дозволить дати відповідь на запитання про ефективність обґрунтованих нами структурних компонентів образу професійного майбутнього у досягненні ціннісно-значущого рівня сформованості образу професійного майбутнього.

Методологічний блок моделі. Методологічними регулятивами дослідження є методологічні підходи формування образу професійного майбутнього: психодідактичний (дає можливість застосовувати знання психології розвитку та методики розвиваючого навчання у якості основи для побудови технологій формування образу професійного майбутнього шляхом інтеграції знань студентів з психології, дидактики, методів активізації навчально-пізнавальної діяльності); особистісний (визнає студента самосвідомим відповідальним суб'єктом власного розвитку), аксіологічний (дає можливість розглядати студента як особистість зі сформованою системою цінностей, якою він буде керуватися у своїх соціальних та професійних взаємодіях), міждисциплінарний (реалізовується шляхом включення в освітній процес системи знань з суміжних дисциплін) та компетентнісний (є однією з умов оновлення змісту вищої освіти й навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами).

Принципами формування образу професійного майбутнього є: принцип діалогічності, особистісно-професійної трансформації, перетворювальної взаємодії; життєвої творчої самодіяльності.

Змістово-процесуальний блок моделі передбачає визначення мети формування образу професійного майбутнього та завдань, відповідно до яких обґрунтовано вибір форм і методів організації процесу формування образу професійного майбутнього. Так, доцільними формами організації процесу формування образу професійного майбутнього є: навчальні заняття; самостійна робота; контрольні заходи тощо. Серед ефективних інтерактивних форм варто виокремити: проектно-інформаційні семінар, тренінг, неформальні зустрічі тощо.

З метою досягнення студентами ціннісно-значущого рівня сформованості образу професійного майбутнього передбачено використання найбільш ефективних, на наш погляд, методів і прийомів організації освітнього процесу (*метод кластерного аналізу, прийоми аналізу якості інформації та інші*).

Також змістово-процесуальний блок передбачає розкриття змісту формування образу професійного майбутнього, спрямованого на розвиток складників професійного майбутнього, характеристику науково-методичного забезпечення процесу формування образу професійного майбутнього та визначення етапів його формування.

Критеріально-діагностувальний блок моделі формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю спрямований на розкриття основних складників образу професійного майбутнього (*ціннісно-мотиваційного, когнітивного та операційного*), а також на визначення критеріїв образу професійного майбутнього (*система ціннісних орієнтацій студента, мотиваційний комплекс; теоретичні знання з питань формування образу професійного майбутнього; практичні уміння та навички, необхідні для успішного формування образу професійного майбутнього*). За цими критеріями визначається рівень

сформованості образу професійного майбутнього (*індиферентний, особистісно-усвідомлюваний або ціннісно-значущий*).

Таким чином, формування образу професійного майбутнього передбачає процедуру моделювання. Процес формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю є цілісним і системним та передбачає наявність взаємопов'язаних між собою елементів.

Самопроекування образу професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю у непередбачуваних умовах процес складний і передбачає певні етапи. Нами виокремлено і охарактеризовано чотири етапи: етап актуалізації мотивації до професійного розвитку; етап побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку; етап реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку і етап діагностики й рефлексії результатів реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Реалізація етапів дозволить досягти ціннісно-значущого рівня сформованості образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю.

Перспективним вбачаємо дослідження ефективності структурно-функціональної моделі формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю шляхом впровадження в освітній процес закладу вищої освіти та розробку рекомендацій для викладачів закладів вищої освіти щодо ефективного формування образу професійного майбутнього студентів в умовах дестабілізації суспільства.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Глинский□, Б., Грязнов, Б., Дынин, Б., Никитин, Е. Моделирование как метод научного исследования: гносеологический□ анализ. Минск. 1965. 248 с.
2. Іванова О.І. Самопроекування як невід'ємна складова самовдосконалення особистості. *Педагогіка формування творчої□ особистості у вищій□ і загальноосвітній□ школах*. 2011. Вип. 21 (74). С .74-78.
3. Колесников В. Лекции по психологии индивидуальности. Москва. 1996. 209 с.
4. Мусієнко-Репська В.І. Підготовка студентів до педагогічного самоменеджменту в професій□ній□ діяльності. *Дис. ... канд. пед. наук*. Одеса. 2000. 232 с.
5. Остапчук О.Є. Професій□ний□ саморозвиток і самопроекування в системі педагогічної□ освіти. *Шлях освіти: науково-методичний□ журнал*. Київ. 1995. С.13-18.
6. Политехнический□ словарь. Москва: Сов. энциклопедия. 1980. 655 с.
7. Сартр Ж.П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической□ онтологии. Москва. 2000. – 639 с.
8. Симодей□ко С.І. Технологія самоменеджменту як механізм розвитку май□бутнього вчителя початкових класів. *Педагогічний□ альманах*. 2011. Вип. 12. С. 251-256.
9. Словарь. Психологический лексикон: энциклопедический словарь в шести томах Москва: ПЕР СЭ, 2006. 176 с.

10. Султанова, Л. Обґрунтування вибору методу моделювання у дослідженні процесу розвитку полікультурної компетентності майбутніх викладачів. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Вип. 17. С. 169-174.
11. Цепляева С.А. Профессиональное саморазвитие студентов сельскохозяйственного вуза. *Дис ... канд. пед. наук*. Москва, 2011. 180 с.
12. Якушева С.Д. Феномены самости в развитии профессионального мастерства педагога. *Инновации и традиции науки и образования*. Сыктывкар. 2010. Часть 2. 116 с.

РОЗДІЛ 5.

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ, ЄС ТА СВІТУ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАХОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЦІЛІСНОГО ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ ВИМУШЕНОГО СОЦІАЛЬНОГО ДИСТАНЦІЮВАННЯ

Практики закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах

Ковтун О.В. – доктор педагогічних наук, професор
orcid.org/0000-0001-5216-6350

Пошук кращих практик забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в умовах пандемії COVID-19 спонукав звернутися до рейтингу ЗВО, зокрема до одного з найбільш авторитетних в освітній галузі рейтингів QS World University Rankings. У його межах існує кілька субрейтингів (QS World University Rankings by Subject), що визначають топ-університети в галузях: Arts & Humanities (мистецтво та гуманітарні науки), Life Sciences & Medicine (медико-біологічні науки), Engineering & Technology (техніка та технології), Social Sciences & Management (соціальні науки та управління), Natural Sciences (природничі науки) [1]. Такий профільний рейтинг дозволяє встановити топ-університети в гуманітарній галузі та звернутися до аналізу практик саме цих ЗВО. Світовими лідерами за профілем “Arts & Humanities” визнано: 1) Оксфордський університет (University of Oxford), Великобританія; 2) Гарвардський університет (Harvard University), США; 3) Кембриджський університет (University of Cambridge), Великобританія; 4) Університет Каліфорнії, Берклі (University of California, Berkeley), США та Єльський університет (Yale University), США [2]. Оскільки жоден із зазначених ЗВО не належить до країн Європейського Союзу, доцільно проаналізувати зазначений рейтинг і за регіональною ознакою. Кращими з-поміж університетів ЄС у ньому визначено: Берлінський університет імені Гумбольдтів (Humboldt-Universität zu Berlin), Німеччина – 19 позиція; Вільний університет Берліна (Freie Universität Berlin), Німеччина – 24 позиція; Амстердамський університет (Universiteit van Amsterdam), Нідерланди – 26 позиція; Університет Париж I Пантеон-Сорбонна (Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne), Франція – 31 позиція; Університет Сорбонна (Sorbonne University), Франція – 34 позиція. Українські університети, на жаль, у рейтингу “Arts & Humanities” не відзначені, тому аналізу підлягали ЗВО, які були охоплені загальним рейтингом і спеціалізувалися на професійній підготовці студентів гуманітарного профілю, зокрема: Харківський національний університет імені Василя Каразіна – 510-520 місце; Київський національний університет імені Тараса

Шевченка – 601-650 місце; Сумський державний університет – 701-750 місце; Національний університет «Києво-Могилянська академія» та Львівський національний університет імені Івана Франка – 1001-1200 місце [3].

В аспекті дослідження важливо було визначити критерії для проведення аналізу. Оскільки ми вважаємо, що ефективність ЗВО пов'язана з адаптацією учасників освітнього процесу до реалізації навчання в умовах соціального дистанціювання, в основу аналізу було покладено теоретичні міркування [4-6] та критерії (з відповідними показниками), визначені нами на попередніх етапах дослідження [див.: 7]: організаційний, методичний, технологічний, інформаційно-комунікаційний. Матеріал дослідження становили сайти університетів. Методами дослідження виступили: моніторинг цифрової, інформаційно-комунікаційної і методичної інфраструктур університетів; аналіз прецедентів і вивчення успішних практик ЗВО щодо вимушеної зміни базових режимів реалізації освітнього процесу з професійної підготовки студентів гуманітарного профілю; вивчення експертних думок «університетської спільноти».

Проведений моніторинг засвідчив, що більшість дібраних для аналізу ЗВО, пропонують на своїх сайтах спеціальні сторінки, присвячені організації діяльності в умовах пандемії COVID-19, де розкривають різноманітні аспекти здоров'язбережувальної (рекомендації із соціального дистанціювання, тестування, вакцинації тощо) та освітньої діяльності, оскільки перехід на дистанційне навчання не вважають простою «конвертацією» традиційних форм навчання в навчання онлайн. Ці сторінки можуть варіюватися за контентом чи формою подання матеріалу, проте містять довідкову чи рекомендаційну інформацію, необхідну і достатню для ефективного реалізації дистанційного освітнього процесу. Частина ЗВО, зокрема Університет Париж І Пантеон-Сорбонна та українські виші подають здоров'язбережувальну інформацію у стрічці новин, а інформацію щодо методичних і технологічних аспектів забезпечення освітнього процесу в умовах пандемії – на сторінках сайту, що висвітлюють освітні інновації [8], або належать центрам дистанційної/електронної освіти цих університетів. Найменше інформації про забезпечення освітнього процесу в карантинних умовах представлено на сайті Львівського національного університету імені Івана Франка. Повідомляється, що в університеті здійснено широкомасштабне розгортання послуг хмарного продукту Microsoft Office 365, який забезпечує доступ до безкоштовних хмарних офісних сервісів (корпоративної електронної пошти, сервісу командної роботи TEAMS) [9]. Доступ до сторінки «Електронне навчання» мають тільки авторизовані користувачі університетської спільноти.

Загалом на сайтах університетів обов'язковими є повідомлення про цифрові технології та інструменти, дібрані для імплементації навчання, методичні рекомендації з проведення різних видів навчальних занять в онлайн-режимі, поради щодо поточного та підсумкового оцінювання студентів, налагодження комунікації і зворотного зв'язку тощо. Інформація університетів-лідерів з професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах настільки багата і різноманітна, що її неможливо детально проаналізувати в обмежених обсягах цієї праці [див. також: 10-15]), тому зупинимось на характеристиці найбільш важливих аспектів організації дистанційного/змішаного навчання, що є певною мірою універсальними для всіх ЗВО, і на методичних знахідках окремих університетів, які варті широкого впровадження у практику забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів-гуманітаріїв.

Цифрова інфраструктура. Усі університети забезпечили викладачів і студентів цифровими платформами, технологіями та інструментами для безперервного освітнього процесу в умовах соціального дистанціювання. З-поміж цифрових інструментів відзначимо ті, що є найбільш дієвими в дистанційній професійній підготовці студентів гуманітарних спеціальностей. *Canvas, Blackboard* – віртуальні освітні середовища, що дозволяють створювати структуровані за змістом та ресурсами курси, слугують засобом зв'язку викладача зі студентами, забезпечують проведення асинхронних дискусій, підтримання зворотного зв'язку. *Cabinet* – онлайн-платформа для підтримки використання предметів і зображень в освітньому процесі, що дозволяє користувачам цифровим способом «виймати» предмети зі скляних вітрин і музейних архівів і віртуально «вносити» їх до студентської аудиторії. *ORLO (Oxford Reading Lists Online)* – інструмент, що дає можливість викладачам створювати онлайн-переліки літератури для читання студентами і забезпечує перехід за лінком до повнотекстового ресурсу. *Panopto* – хмарне програмне забезпечення, що дозволяє записувати відео та аудіо. *Microsoft Teams, Google Meet, Zoom, Webex Meetings* надають платформу для проведення сесій у реальному часі з використанням аудіо, відео, спільного екрану. *Miro* – онлайн-платформа (віртуальна дошка), яку використовують для мозкового штурму, побудови асоціативних діаграм і карт (mind mapping), проектування, демонстрації концепцій тощо. *Moodle* – освітня платформа, що дає можливість створювати ефективні сайти для онлайн-навчання [див.: 16-20 та ін].

Викладачам пропонуються поради щодо вибору цифрових інструментів для відеоконференцій, синхронних та асинхронних лекцій, запису лекцій на платформі *Panopto*, навчальних можливостей платформи *Moodle*, проведення занять, консультацій, групових дискусій на платформах *Teams, Google Meet, Zoom, Webex Teams*, перевірки есе та здійснення інших видів оцінювання. Наприклад, Університет Каліфорнії, Берклі пропонує викладачам покрокові інструкції із завантаження і використання цифрових освітніх платформ, з-поміж яких і менш поширені *bCourses* і *Kaltura*. Зручною у використанні є інформація, подана в таблиці на сторінці сайту «Інструменти та технології» (*Tools and Technology*) за розділами: «Я хочу», «Технологія», «Навчальне відео», «Текстовий документ». Завдяки таблиці викладач може легко знайти інформацію щодо того, які технології і як саме необхідно використовувати для реалізації того чи того навчального прийому. Так, коли викладач хоче «комунікувати зі студентами і надсилати файли у клас», йому необхідно використати технологію *bCourses: Announcements*, перейти за лінком на навчальне відео “*Announcements*” чи до текстових інструкцій “*Add announcement to course*”, “*Attach files*”, “*Detailed discussion guides*” [20]. Викладачам доступні воркшопи та тренінги з різноманітних технологічних і методичних аспектів дистанційного навчання. Так, лише на серпень 2021 р. їх в університеті було заплановано п'ятнадцять (наприклад, *Getting Started with Kaltura, Maximizing Media Production for Student Engagement, Hybrid Teaching Using Zoom* та ін.). В Університеті Сорбонна увагу привертає рекомендація застосовувати інтерактивну платформу *Wooclap*, що робить процес навчання «захоплюючим» і сприяє максимальній залученості студентів до онлайн-практики» [19]. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка було впроваджено комплексну технологічну платформу «*KNU Education Online*», що забезпечує можливість онлайн-спілкування викладача зі студентами і сприяє якісній організації освітнього процесу. Платформа є дієвим засобом для проведення занять, розміщення

викладачами матеріалів до освітніх курсів, розробки інтерактивних навчальних завдань, заповнення віртуальних журналів, створення інтерактивного графіка навчального процесу [21]. Сумський державний університет володіє власною екосистемою освітніх ресурсів. Викладачі і студенти мають корпоративні електронні кабінети в системі СумДУ через які, завдяки мобільним та іншим пристроям, здійснюється спілкування учасників освітнього процесу онлайн, надсилання завдань і їх перевірка тощо. Онлайн-навчання в університеті забезпечується через освітню платформу Umix, що є онлайн середовищем змішаного навчання, каналом для всіх видів комунікації, засобом контролю успішності. Платформа UDistanceLearning забезпечує навчання з понад 1800 дисциплін, охоплює тестові завдання, тренажери, інтерактивні демонстрації та завдання для самостійної роботи. Екзаменаріум – відкриті навчальні онлайн-курси, що містять навчальні програми з низки гуманітарних дисциплін. До послуг викладачів конструктор навчальних матеріалів Lectur.ED, який дозволяє створювати інтерактивні веб-сторінки, тести, форуми, завдання для спільної роботи. Університет пропонує розміщення і надання доступу до навчальних матеріалів засобами відкритого ресурсу “OCW СумДУ”, послуги відеостудії для запису відеоматеріалів і студії для проведення навчальних вебінарів [22].

Методичний супровід. Методичними службами ЗВО були розроблені інструкції, рекомендації, керівництва щодо впровадження гнучких та інклюзивних практик дистанційного/змішаного навчання. Так, Оксфордським університетом було запропоновано п'ять шляхів реалізації методики гнучкого й інклюзивного навчання в межах традиційних навчальних сценаріїв для проведення навчальних занять у дистанційному режимі. Запропоновано етапи роботи, рекомендовано платформи, інструменти та провідні види навчальної діяльності до кожного з етапів. Наприклад, для практичного заняття в малій групі (5-20 студентів) пропонуються такі алгоритм та інструменти: 1-й етап – попереднє читання (reading), цифрова платформа – ORLO, інструменти – перелік літератури для читання, перелік контрольних запитань і/чи завдань; 2-й етап – презентація (presentation), що реалізується синхронно чи асинхронно (коли викладач здійснює запис презентації на платформі Panopto і викладає її у класі; перевага асинхронної презентації у можливості повторного звернення до неї); 3-й етап – практична діяльність (activity), що відбувається у формі тестів, розв'язання проблемних завдань, дискусій (викладач попередньо готує тести чи форми для розв'язання проблемних завдань, використовуючи Canvas, спонукає студентів до асинхронної дискусії); 4-й етап – зворотній зв'язок (feedback), групова зустріч в онлайн режимі [23].

Викладачам Гарвардського університету допомагали зрозуміти, як комбінувати синхронний та асинхронний режими навчання, які навчальні прийоми застосовувати в різних видах онлайн-занять, як інкорпорувати аудіо та відео матеріали в структуру занять, як оцінювати студентів і т. ін. Відзначимо окремі з методичних рекомендацій: лекції, що проводяться в асинхронному режимі, скорочувати, бо «довгі лекції не працюють» у жодному з режимів; заняття, що базуються на розв'язанні конкретних ситуацій (case studies) чи потребують інтерактивності, проводити в синхронному режимі; передбачати види діяльності, що вимагають групового обговорення, для його організації застосовувати функцію “breakout rooms”, чати, спільний екран тощо [24].

У Кембриджському університеті до послуг викладачів були такі ресурси: щотижневі вебінари з розроблення і впровадження дистанційного і змішаного

навчання; інструментарій з проєктування освітнього процесу, що пропонує керований підхід до розроблення ефективної програми навчання; огляд цифрової педагогіки в цій галузі [25]. В організації занять рекомендовано: чітко визначати навчальні цілі студентів; проєктувати навчальні прийоми, покликані забезпечити досягнення цих цілей; дбати про створення інклюзивного освітнього середовища.

З-поміж ресурсів Єльського університету увагу привертає документ «Керівні принципи для нашої викладацької та учнівської спільноти», в якому викладено принципи, що випливають із чинної політики університету і визначають обов'язки студентів і викладачів у дистанційному навчанні. Згідно з принципом «навчаємося разом» університет має за мету створити спільноту, члени якої навчаються один від одного в інклюзивному середовищі, що підтримує інтелектуальний обмін і базується на взаємоповазі. Принцип сприяння комунікації і прозорості вимагає від викладачів чіткого формулювання і донесення до студентів переліку їх обов'язків, регулярної взаємодії зі студентами і вчасної реакції на їх запитання і зауваження, а від студентів – підтримання зворотного зв'язку на засадах поваги і ввічливості. Принцип виявлення терпіння, співчуття і гнучкості акцентує на необхідності врахування відмінностей один одного, виявленні емпатії. Відповідно до принципу рівності й доступності має бути вироблена інклюзивна культура, побудована на почутті приналежності кожного. Принцип захисту академічної доброчесності вимагає від усіх членів університетської спільноти чесності в інтелектуальному обміні. Насамкінець, принцип вдумливого й обережного використання технологій закликає викладачів забезпечувати максимальну доступність використовуваних інструментів і матеріалів, координування технологічних аспектів дистанційного освітнього процесу, а від студентів – неприпустимість виявлення будь-яких проявів агресії чи харасменту при застосуванні технологій, дотримання культури онлайн-спілкування [26]. Для лекційних курсів з гуманітарних дисциплін було розроблено дві концептуальні моделі, в основі яких – принцип поділу попередньо записаної лекції на частини. В моделі 1 студентам пропонується серія (3-5) коротких відео з викладом основного матеріалу лекції. Після перегляду кожного фрагменту студенти виконують тест на перевірку знань лекційного матеріалу. Такий поділ «міні-лекція+тест» забезпечує залучення студентів в активну роботу. У синхронній частині лекції викладач відповідає на запитання студентів за змістом лекції, організовує загальну чи групові (через breakout rooms) дискусії. Якщо викладач добігає моделі 2, йому необхідно здійснити запис 50-75 хвилинної лекції (через Panopto, PollEverywhere, PlayPosit) і «накласти» на відео тести і питальники. Відео зупиняється автоматично у точці, де відбулося «накладання», щоб дати студентам можливість відповісти на поставлені питання [27].

Процес перекладу на рейки дистанційного навчання всього викладання в Харківському національному університеті імені Василя Каразіна в умовах карантинного часу не потребував надзусиль завдяки наявності системи дистанційних курсів на базі LMS Moodle. Організаційну основу системи становить існуючий університетський банк веб-ресурсів, створений на базі Центру електронного навчання. Мобілізація ресурсів для продовження освітнього процесу в екстремальних умовах весни 2020 року була для значної кількості викладачів університету лише «катализатором на шляху всебічного використання форм, інструментів, платформ електронного навчання та спілкування» [28]. Було налагоджено систему курсів «Навчання на базі LMS Moodle», запропоновано методичні рекомендації з розроблення дистанційних курсів, розроблено програму

підвищення кваліфікації з підсумкового контролю знань з використанням дистанційного навчання на платформі LMS Moodle. Усього в 2 семестрі 2019-2020 н.р. до навчання на платформі LMS Moodle було залучено 11943 осіб, запропоновано 688 дистанційних курсів. У 2020/2021 н.р. освітній процес в університеті реалізовувався за змішаною формою навчання, основні освітні платформи – LMS Moodle та Google Classroom.

У Сумському державному університеті значну увагу приділяли підготовці викладачів до забезпечення якісної освіти студентів-гуманітаріїв в умовах змішаного навчання. Було запропоновано програму підвищення кваліфікації «Змішане навчання в закладах освіти: тенденції та виклики сьогодення». Програмні результати навчання передбачали, що слухачі курсів будуть: розуміти особливості впровадження змішаного навчання у закладах освіти; знати можливості та механізми використання Google-сервісів при організації освітнього процесу за змішаними технологіями навчання; вміти застосувати засоби Microsoft (Word, Excel) для організації та контролю знань студентів; розуміти особливості створення навчального контенту в соціальних мережах; володіти сучасними технологіями створення мультимедійного контенту [29].

У Національному університеті «Києво-Могилянська академія» викладачам у запровадженні ефективної моделі дистанційного/змішаного навчання рекомендували спиратися на принцип «спочатку дидактика/методика/педагогіка, потім технології». Завдання викладача – «не створити високотехнологічний онлайн-курс, а забезпечити якісний навчальний процес. Якісний в плані досягнення запланованих навчальних результатів, а не ідеального та вправного застосування технологій» [30]. Для проектування чи адаптації дистанційного курсу рекомендовано використовувати підхід *зворотного дизайну*, що пропонує структурувати навчання студентів, орієнтуючись на оцінювання, яке спеціально розроблено так, щоб продемонструвати, що здобувачі досягли цілей курсу [31]. Окрім цього, викладачам було запропоновано форму для розроблення силабусу для змішаного та/або дистанційного навчання. Відмінність такого силабусу від силабусу традиційного навчання полягає в ще більшій важливості того, щоб він був написаний зрозумілою мовою, добре структурований, читабельний і містив повну інформацію. Розділи, які рекомендовано додати до силабусів змішаного / дистанційного навчання: короткий опис модулів / тем, якщо вони закриті для перегляду на онлайн платформі; поради для успішного навчання на курсі; технічні вимоги, наприклад, наявність навушників, мікрофону, веб-камери; за потреби, встановлення спеціального застосунку чи програми; інформацію про те, де можна отримати технічну, організаційну та психологічну підтримку [32].

В усіх світових університетах-лідерах значну увагу приділено формуванню вмінь викладачів залучати (engage) студентів до активної участі в дистанційному навчанні. Лекції рекомендовано ділити на частини, виклад матеріалу чергувати з іншими видами діяльності, можливості для яких забезпечують цифрові інструменти освітніх платформ. Під час практичних занять, що базуються на розв'язанні конкретних ситуацій, доцільно активно застосовувати chat, залучати студентів до розігрування ситуацій, організовувати дебати, проводити опитування в polls, створювати групи для обговорення (buzz groups) та ін. Підвищує інтерес студентів до дистанційного навчання і запрошення на заняття «гостей-спікерів», які завдяки сучасним технологіям перебувають «на відстані одного кліку».

Світові та європейські університети доклали методичних зусиль і для того, щоб полегшити масовий перехід *студентів* до нових режимів освітньої діяльності, сформувати в них уміння вчитися дистанційно. Так, на сторінці «Уміння дистанційного навчання» (Skills for Remote Study) сайту Оксфордського університету представлено серію лекцій-презентацій з інформацією і порадами, що покликані допомогти студентам адаптуватися до нового освітнього середовища, отримати «максимальну користь від онлайн-лекцій і практичних занять, підготуватися до дистанційного оцінювання та вчитися продуктивно» [33]. Зі сторінки «Іспити літнього триместру» (Trinity term exams) студенти дізнаються про формат іспиту з «відкритою книгою», платформу Inspira, на якій відбуваються іспити, мають можливість завантажити для вивчення Керівництво з використання Inspira, пройти пробний іспит [34]. У Гарвардському університеті методичні поради класифіковано за розділами «Не нове» (What isn't new) і «Нове» (What is new). У розділі «Нове» студентів знайомлять з процедурами підготовки до та поводження під час онлайн-занять (необхідності завчасного приготування обладнання (камери, мікрофону) та онлайн-платформи, використання функції «піднята рука», участі в голосовому обговоренні та в обговоренні в чаті) [35]. Студентам Університету Каліфорнії, Берклі запропоновано покрокову інструкцію дій для отримання онлайн доступу до бібліотечних ресурсів через VPN, а також до цифрових версій мільйонів книг з університетських бібліотек через цифровий інструмент Hathitrust digital library. Крім цього, в університеті в карантинний період лишалися доступними через Zoom консультативні послуги студентського навчального центру, що пропонували індивідуальну підтримку, додаткові курси, майстер-класи з навчальних стратегій, наукові гуртки, мовні клуби та ін. [36]. Єльський університет надав студентам безкоштовний доступ до освітньої платформи Coursera. Бібліотека університету забезпечила можливість використання онлайн-довідок, в також послуг «звернення до особистого бібліотекаря» або до бібліотекаря-фахівця в конкретній галузі знань. Студентів-гуманітаріїв Вільного університету Берліна стимулювали до рефлексії та саморефлексії освітнього процесу, рекомендували створювати і брати участь у блогах, де можна звітувати про власну навчальну діяльність (вести щоденник навчання, щоденник читання), обмінюватися досвідом і порадами, оприлюднювати думки щодо прочитаного, публікувати власні висновки та писати для громадськості, створювати (разом з однокурсниками) короткі версії презентацій і курсових робіт тощо [37]. Студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка завдяки платформі KNU Education Online можуть створити «Електронний кабінет студента», який дає доступ до всіх інструментів, необхідних для онлайн-навчання: вибір дисциплін; інтерактивний розклад; доступ до лекційних матеріалів; доступ до цифрової бібліотеки; контроль отриманих балів; автоматична перевірка на плагіат виконаних завдань (есе, курсових, дипломних) [21].

Інформаційно-комунікаційна підтримка та обмін досвідом. Значну увагу в університетах було приділено питанням налагодження комунікації та зворотного зв'язку. На сайтах університетів представлено звернення керівників до викладачів і студентів з питань, пов'язаних з організацією навчання в умовах пандемії. Зворотний зв'язок забезпечується можливістю звернення до всіх служб університету й отримання відповіді в режимі реального і віддаленого часу.

Важливий напрям діяльності університетів – пошук і поширення кращих практик реалізації дистанційного і змішаного освітнього процесу з професійної

підготовки студентів гуманітарного профілю. Так, викладачі Оксфордського університету доходять висновку, що віртуальний простір створює додаткові можливості для дистанційного синхронного, та, особливо, асинхронного навчання. Можна ширше використовувати ресурси і технології, що «візуалізують» зміст дисципліни, більш переконливо доводять правдивість/хибність певних підходів чи поглядів, залучають студентів до інтерактивних видів діяльності, вчать їх збирати, аналізувати, критично оцінювати та інтерпретувати матеріали з досліджуваної проблеми. Зокрема, в курсі практичної антропології ефективність підтвердили такі ресурси і технології: попередньо записані «антропологічні діалоги» між фасилітаторами курсів; етнографічні фільми і відео, художній і науково-популярний репортажі, «гібридні» трансдисциплінарні розповіді; аудіовізуальні та трансмедійні постановки: відео TED і YouTube; подкасти; квести; зображення, графічні ресурси; веб-сайти й інші інтернет-ресурси [38].

На сайті Гарвардського університету представлено сторінку «Думки викладачів» (Faculty Voices), де можна ознайомитися з досвідом і порадами щодо онлайн-викладання та проєктування дистанційних курсів. Міркування подано у відеороликах, що зняті професорами університету, кожен відеоматеріал супроводжується переліком ключових слів. Рекомендовано: фокусувати увагу на стратегії активного навчання при розробці лекційного заняття (максимальній залученості студентів шляхом використання інтерактивних прийомів – відповіді на питання, обговорення, дебати, робота з текстом, з філософськими аргументами тощо), оскільки конспектування лекційного матеріалу без його обдумування робить заняття неживим; при відборі навчального матеріалу для асинхронного режиму навчання відходити від традиційних інструкції типу «читай, слухай чи дивись», які хоч і необхідні для сприйняття матеріалу, але недостатні для його усвідомлення [див.: 39].

Викладачі Кембриджського університету використовують інструмент отримання відгуків «схваляю і рекомендую» (commend and recommend), згідно з яким студентів просять відзначити два позитивних моменти заняття і надати одну рекомендацію щодо його поліпшення. Співвідношення 2:1 позитивного до негативного забезпечує конструктивність зворотного зв'язку. Дистанційній освіті приділяє значну увагу інформаційний бюлетень Cambridge Teaching & Learning Newsletter. Так, на його сторінках порушувалися питання проведення дистанційних лекцій, моделей онлайн-консультування, розроблення курсів для дистанційного викладання, диверсифікації оцінювання тощо [40].

У Вільному університеті Берліна створено блог, де викладачі діляться досвідом та ідеями викладання в цифровому середовищі [41], започатковано інформаційний бюлетень Online-Lehre: Praxistipps, на шпальтах якого представлено різноманітну інформацію щодо професійної підготовки студентів-гуманітаріїв у дистанційній освіті: цифрові інструменти для навчання, онлайн-підтримка веб-зустрічей, форумів, блогів, чатів, інтернет-спілкування та співпраця, можливості цифрового навчання та активізація навчальної діяльності студентів [42].

Кращі практики дистанційного навчання, накопичені в Університеті Каліфорнія, Берклі, подаються за розділами «комунікація», «проєктування курсу», «проведення занять», «оцінювання». Так, у розділі «проведення занять» позитивно оцінюється технологія змішаного навчання «перевернутий клас» (flipped classroom), яка в режимі дистанційної освіти реалізується через такі інструменти: breakout rooms – для обговорень в парах чи малих групах; polling – для винесення питань на

обговорення та взаємонавчання; спільні документи bDrive (Google Drive) Docs, Sheets, Slides, Forms, Jamboard – для колективної роботи тощо [43]. Інша корисна практика в підготовці гуманітаріїв – дослідження музейних колекцій (наприклад, Phoebe A. Hearst Museum of Anthropology, Harvard Digital Collections) в онлайн режимі замість взаємодії з фізичними артефактами [36]. Для розв'язання викликів дистанційної атестації університетом було розроблено політику, що передбачає: 1) підготовку студентів до дистанційних іспитів (пояснення механізмів їх проведення, попередня практика в застосуванні технології, що передбачена для іспиту); 2) забезпечення академічної доброчесності (прийнято закликати студентів до дотримання Кодексу честі університету, використовувати форми оцінювання, що зменшують ризик недоброчесності; доповідати про випадки академічної недоброчесності; застосовувати, де це доцільно, функцію Zoom proctoring); 3) використання різних типів іспитів (для зниження тривожності студентів рекомендовано пояснювати формат іспитів; використовувати діапазон форматів іспитів, дібраний з урахуванням надійності щодо технологічних збоїв, мінімізації академічної недоброчесності, потенціалу для оцінювання глибини розуміння змісту курсу, а не запам'ятовування (іспити з «відкритою книгою», з лімітом часу на виконання, зі змінюваним порядком питань і відповідей, підсумкові домашні роботи / написання есе (з часом виконання до 24 годин), презентації тощо [44].

У Берлінському університеті імені Гумбольдтів накопичено значний позитивний досвід забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю у цифровому середовищі. Наведемо окремі приклади. Для навчання єгипетської мови та системи ієрогліфічного письма студентам запропоновано додаток до флеш-карт “Anki”. Завдяки цифровому словниковому тренеру студенти отримали можливість у будь-який час переглядати каталожні картки зі свого телефону чи іншого мобільного пристрою. Перевага такого навчання в тому, що інтелектуальний алгоритм повторює тільки той зміст, який необхідно вивчити, що робить навчання більш ефективним. Для студентів, які вивчають німецьку філологію, було розроблено онлайн-керівництво для самостійного вдосконалення знань середньовіснійнімецької мови і літератури. Мета полягає в тому, щоб студенти виявляли будь-які труднощі з розуміння на ранній стадії і заповнювали прогалини в знаннях шляхом повторної практики. Для цього доступні короткі читалки, вікторини та тексти. У межах курсу підготовки вчителів англійської мови студентам пропонується перегляд відео з фрагментами уроків для подальшого аналізу доречності / недоречності застосування тих чи тих викладацьких прийомів і рішень. Магістрантам класичної філології було запропоновано систему індивідуального навчання Mahara для безперервного документування, відображення і подальшого розвитку власного дослідницького проекту в електронному портфоліо [45].

Єльським університетом накопичено досвід проведення мовних курсів у дистанційному режимі. Доведено доцільність поєднання синхронних і асинхронних режимів навчальної діяльності в забезпеченні мовної освіти, при цьому більшу частку навчального часу рекомендовано віддавати на синхронну роботу. В асинхронному режимі доречно застосовувати технологію «перевернутого навчання», яка дає можливість повною мірою використати переваги, що забезпечуються цифровими інструментами навчання. Рекомендовано залучати студентів до освітньо-культурної діяльності поза межами навчальних занять, наприклад, до віртуальних мовних столів, віртуального відвідування виставок, дистанційно

організованих показів фільмів, онлайн-дискусій. У виборі цифрових інструментів навчання рекомендується не зловживати їх кількістю, добирати найбільш доцільні і зручні в застосуванні. Найбільш корисними для мовних курсів визначено такі платформи та інструменти: breakout rooms – для дискусій у малих групах; Zoom ‘annotate’ – для виконання інтерактивних завдань; VoiceThread – для розвитку вмінь говоріння і слухання; PlayPosit – для створення і колективного використання інтерактивних відеоуроків; Perusall – для колективної роботи над текстом [46].

Методичною родзинкою Амстердамського університету стала практика проведення лекцій для великих потоків студентів у гібридному режимі, коли викладач, що читає лекцію наживо, і 12 студентів перебувають у лекційній залі, 50 студентів беруть участь у лекції як учасники дискусійної панелі, їх відеозображення представлені на великому Zoom-екрані, а решта 300-600 студентів відвідують лекцію як слухачі і можуть лише писати повідомлення в чаті. Для того щоб поєднати навчальну атмосферу з атмосферою домашнього затишку для проведення таких занять лекційна зала була спеціально переобладнана, в ній використовується неяскраве освітлення, чорні оксамитові штори, рослини, килими, крісла, журнальні столики. Запис лекції ведеться трьома камерами з різних кутів аудиторії. Лекторами застосовується методика «перевернутого навчання». Кожна друга лекція викладається для асинхронного вивчення. Виклад матеріалу таких лекцій супроводжується тестами та вікторинами [47].

Для оцінки практики закладів освіти України, ЄС і світу щодо забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в карантинних умовах було укладено *компаративну шкалу* відповідно до попередньо визначених критеріїв і показників. Шкала містить чотири рівні – високий, достатній, задовільний, низький.

Високий рівень: управлінська команда ЗВО характеризується наявністю компетенцій антикризової дії, акцентує не на адмініструванні, а на комунікації; у ЗВО налагоджено інструменти зворотного зв'язку; організовано методичну підтримку цільових груп з питань, пов'язаних із переходом на дистанційний / змішаний / гібридний режим навчання; налагоджено роботу консультаційних сервісів з використання цифрових освітніх технологій; організовано сайт-майданчик з обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах; сформовано цифрову освітню інфраструктуру; викладачі демонструють уміння добирати і застосовувати цифрові освітні технології та інструменти для забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах, оцінювати студентів у дистанційному режимі, утримувати увагу студентів на онлайн-занятті.

Достатній рівень: управлінська команда ЗВО загалом характеризується наявністю компетенцій антикризової дії; в управлінській діяльності важливого значення надається комунікації, проте подекуди акцент ставиться на адмініструванні; у ЗВО налагоджено інструменти зворотного зв'язку, але функціонують вони нерівномірно; організовано методичну підтримку цільових груп лише із загальних питань дистанційного навчання; сайт-майданчик для системного обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах не організовано, обмін носить періодичний характер, відбувається на форумах і семінарах; цифрова освітня інфраструктура загалом сформована;

викладачі демонструють уміння застосовувати окремі цифрові освітні технології та інструменти для забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах, проте можуть відчувати труднощі в дистанційному оцінюванні, не завжди здатні утримати увагу студентів на онлайн-занятті.

Задовільний рівень: в управлінській команді ЗВО відмічається нестача компетенцій антикризової дії; в управлінській діяльності здебільшого акцентується не на комунікації, а на адмініструванні, не налагоджено інструментів зворотного зв'язку (комунікація здебільшого носить односторонній характер, подекуди зводиться до бюрократично-адміністративних приписів); у ЗВО не організовано системної методичної підтримки цільових груп з питань дистанційної освіти; робота консультаційних сервісів з використання дистанційних технологій навчання є несистемною; сайт-майданчик з обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах не організовано, обмін відбувається на рівні кафедр; сформовано мінімально достатню цифрову освітню інфраструктуру; викладачі демонструють уміння застосовувати окремі цифрові освітні технології та інструменти для забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах, проте відчувають значні труднощі в дистанційному оцінюванні, їм важко утримати увагу студентів на онлайн-занятті.

Низький рівень: в управлінській команді ЗВО відмічається нестача компетенцій антикризової дії; в управлінській діяльності акцентується не на комунікації, а на адмініструванні, не налагоджено інструментів зворотного зв'язку (комунікація носить односторонній характер, подається як приписи і директиви для виконання, часто зводиться до бюрократично-адміністративних дій з перенаправлення викладачам і студентам наказів і рекомендацій органів влади без позначення власної позиції, пояснень щодо конкретної ситуації); у ЗВО практично не організовано методичної підтримки цільових груп навіть із найбільш загальних питань переходу на дистанційний режим викладання і навчання, викладачі і студенти самотужки вирішують проблеми організації освітнього процесу в нових умовах; не налагоджено роботу консультаційних сервісів з використання дистанційних технологій навчання; сайт-майданчик з обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах не організовано; сформовано мінімальну цифрову освітню інфраструктуру; викладачі не володіють сучасними методичними засобами для ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах; не компетентні в застосуванні освітніх технологій для реалізації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, відчувають значні труднощі в оцінюванні результатів навчання студентів у дистанційному режимі; їм важко утримати увагу студентів на онлайн-занятті.

Проведений аналіз практик закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах дозволив дійти висновку, що високий рівень засвідчують університети, які є світовими лідерами гуманітарної освіти (Оксфордський, Гарвардський, Кембриджський, Єльський університети та Університет Каліфорнії, Берклі) та окремі університети ЄС і України (Вільний

університет Берліна, Амстердамський університет, Університет Сорбонна, Сумський державний університет), які демонструють наявність усіх показників високого рівня за організаційним, методичним, технологічним та інформаційно-комунікаційним критеріями. Європейські університети (Берлінський університет імені Гумбольдтів, Університет Париж I Пантеон-Сорбонна) та більшість українських університетів (Харківський національний університет імені Василя Каразіна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія») засвідчили достатній рівень, оскільки не продемонстрували такий показник, як «наявність сайт-майданчику з обміну кращими практиками реалізації освіти в умовах соціального дистанціювання», Львівський національний університет імені Івана Франка було віднесено до задовільного рівня, оскільки на його сайті практично відсутні рекомендації з технологічних і методичних аспектів організації професійної підготовки майбутніх фахівців гуманітарного профілю в умовах соціального дистанціювання (дистанційний, змішаний, гібридний режими). Низький рівень не було зафіксовано, оскільки аналізовані університети є лідерами у царині гуманітарної освіти.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. QS World University Rankings by Subject. *QS Top Universities*: веб-сайт. URL: https://www.topuniversities.com/subject-rankings/2021?utm_source=topnav (дата звернення: 01.07.2021)
2. Arts and Humanities. *QS Top Universities*: веб-сайт. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2021/arts-humanities> (дата звернення: 01.07.2021)
3. QS World University Rankings. *QS Top Universities*: веб-сайт. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022> (дата звернення: 01.07.2021)
4. Гринюк С.П., Ковтун О.В. Освітній процес у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії COVID-19. *Вища освіта в умовах пандемії*: монографія / під заг. ред. Н.В. Ладогубець, А.М. Кокаревої. Київ : Талком, 2021. С. 89-103.
5. Ковтун О.В. Моніторинг адаптації суб'єктів освітнього процесу у вищій школі до роботи і навчання в умовах пандемії COVID-19. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура*: зб. наук. праць / за заг. ред. О.В. Ковтун. Київ: НАУ, 2020. С. 215–218.
6. Заслужена А.А., Ковтун О.В. Дистанційне навчання як інструмент вирішення кризової ситуації в освіті в умовах пандемії. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених*: VI Всеукр. наук.-практ. конф., 13 листопада 2020 р. Одеса, 2020. С. 48–51.
7. Ковтун О.В., Гринюк С.П. Методика діагностики стану адаптації і гнучкості учасників освітнього процесу до нових умов його організації, спричинених пандемією COVID-19. *Вища освіта в умовах пандемії*: монографія / під заг. ред. Н.В. Ладогубець, А.М. Кокаревої. Київ: Талком, 2021. С. 55-72.
8. Usages du numérique. *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne*: веб-сайт. URL: <https://numerique.panthéonsorbonne.fr/> (дата звернення: 06.07.2021)

9. Електронна пошта. *Львівський національний університет імені Івана Франка*: веб-сайт. URL: https://itcentres.lnu.edu.ua/cit/assist/assist_email/ (дата звернення: 03.08.2021).
10. Ковтун О.В. Дистанційна освіта майбутніх фахівців гуманітарного профілю в умовах пандемії COVID-19: досвід Гарвардського університету. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects*: м-ли II Міжн. наук.-практ. конф., 1-3 серпня 2021 р. Берлін: MDPC Publishing, 2021. С. 239-245.
11. Ковтун О.В. Забезпечення готовності студентів гуманітарного профілю до навчання в умовах карантинних обмежень: світовий досвід. *International scientific innovations in human life*: м-ли I Міжн. наук.-практ. конф., 28-30 липня 2021 р. Манчестер: Cognum Publishing House, 2021. С. 224-234.
12. Ковтун О.В. Організація дистанційної освіти за гуманітарним профілем в умовах пандемії COVID-19: практика Університету Каліфорнії, Берклі. *World science: problems, prospects and innovations*: м-ли 12 Міжн. наук.-практ. конф., 11-13 серпня 2021 р. Toronto: Perfect Publishing, 2021. С. 352-360.
13. Ковтун О.В. Організація іншомовної освіти в період пандемії COVID-19: практики університетів-лідерів у галузі підготовки фахівців гуманітарного профілю. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути*: м-ли III Міжн. наук.-практ. інтернет-конф., 11-12 серпня 2021 р. Дніпро, 2021. С. 341-344.
14. Ковтун О.В. Підготовка студентів гуманітарного профілю в умовах пандемії COVID-19: практики топ-університетів світу. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 38. С. 148-155.
15. Ковтун О.В. Практика Оксфордського університету щодо професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в умовах пандемії COVID-19. *Results of modern scientific research and development*: м-ли V Міжн. наук.-практ. конф., 25-27 липня 2021 р. Мадрид: Barca Academy Publishing, 2021. С. 168-175.
16. Einsatz digitaler Medien in der Lehre. *Humboldt-Universität zu Berlin*: веб-сайт. URL: https://bolognalab.hu-berlin.de/de/digitale_lehre/vielfalt-digitaler-lehre (дата звернення: 20.06.2021)
17. Online Lehren & Lernen. *Freie Universitaet Berlin*: веб-сайт. URL: <https://www.cedis.fu-berlin.de/online-lehren-lernen> (дата звернення: 21.06.2021)
18. Online tools. *University of Oxford*: веб-сайт. URL: <https://www.ox.ac.uk/students/life/it/learning> (дата звернення: 22.06.2021)
19. Kit de continuité pédagogique. *Sorbonne University*: веб-сайт. URL: <https://lutes.upmc.fr/kitead/> (дата звернення: 23.06.2021)
20. Tools and Technology. *UC Berkeley*: веб-сайт. URL: <https://rtl.berkeley.edu/tools-and-technology> (дата звернення: 24.06.2021)
21. KNU Education Online. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*: веб-сайт. URL: <http://www.ipe.knu.ua/elektronna-biblioteka.html> (дата звернення: 14.06.2021)
22. Навчальні ресурси СумДУ. University online learning ecosystem. *Сумський державний університет*: веб-сайт. URL: <https://elearning.sumdu.edu.ua/> (дата звернення: 18.06.2021)
23. Introduction to FIT Pathways. *University of Oxford*: веб-сайт. URL: <https://ox.cloud.panopto.eu/Panopto/Pages/Viewer.aspx?id=f43276de-4106-425d-ab31-ac3101005e27> (дата звернення: 22.06.2021)

24. Designing Your Course for the Fall: Principles and Tips. *Harvard University*: веб-сайт. URL: https://teachremotely.harvard.edu/files/designing_your_course_for_the_fall.pdf (дата звернення 25.06.2021).
25. Technology-Enabled Learning Service. *University of Cambridge*: веб-сайт. URL: <https://www.cctl.cam.ac.uk/teaching-2020-21/tel-service> (дата звернення: 15.07.2021)
26. Guiding Principles for our Teaching and Learning Community. *Yale University*: веб-сайт. URL: <https://fas.yale.edu/guiding-principles-our-teaching-and-learning-community> (дата звернення: 14.06.2021)
27. Lecture course models and case studies. *Yale University*: веб-сайт. URL: <https://fas.yale.edu/book/fas-covid-10-information-and-updates-fall-2020/academic-planning-resources-fall-2020/lecture-0> (дата звернення: 11.07.2021)
28. Про створення курсів дистанційного навчання. *Харківський національний університет імені Василя Каразіна*: веб-сайт. URL: <https://dist.karazin.ua/news/show/pro-stvorennya-kursiv-distancijnogo-navchannya-umovi-vvedennya-ta-nash-dosvid-dlya-suprovodzhennya-programi-zmishane-navchannya-u-karazina-2020-2021rr> (дата звернення: 14.07.2021)
29. Змішане навчання в закладах освіти: тенденції та виклики сьогодення. *Сумський державний університет*: веб-сайт. URL: https://crkr.sumdu.edu.ua/images/zmishane_navchannya.pdf (дата звернення: 24.07.2021)
30. Рекомендації щодо впровадження дистанційного навчання від Центру забезпечення якості освіти НаУКМА. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*: веб-сайт. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/osvita/quality-edu/korysni-materialy/4394-rekomendatsii-shchodo-vprovadzhennia-dystantsiinoho-navchannia-vid-tsentru-zabezpechennia-iakosti-osvity-naukma> (дата звернення: 08.07.2021)
31. Планування курсу конструктивне узгодження. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*: веб-сайт. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/osvita/quality-edu/korysni-materialy> (дата звернення: 16.07.2021)
32. Силабус для змішаного та/або дистанційного навчання. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*: веб-сайт. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/osvita/quality-edu/korysni-materialy> (дата звернення: 16.07.2021)
33. Skills for Remote Study. *University of Oxford*: веб-сайт. URL: <https://canvas.ox.ac.uk/courses/63345> (дата звернення: 13.07.2021)
34. Trinity term exams. *University of Oxford*: веб-сайт. URL: <https://www.ox.ac.uk/students/academic/exams/open-book/trinity-term> (дата звернення: 13.07.2021)
35. Learn remotely. *Harvard University*: веб-сайт. URL: <https://learnremotely.harvard.edu/> (дата звернення: 03.07.2021)
36. Remote Learning Resources. *UC Berkeley*: веб-сайт. URL: <https://publichealth.berkeley.edu/student-life/remote-learning/> (дата звернення: 19.07.2021)

37. Studying. *Freie Universitaet Berlin*: веб-сайт. URL: https://www.fu-berlin.de/en/sites/coronavirus/faq/studium/index.html#collapse_115183471_lehrende-support (дата звернення: 09.07.2021)
38. FIT pathways in practice – Oxford-specific examples. *University of Oxford*: веб-сайт. URL: <https://www.ccl.ox.ac.uk/flexible-inclusive-teaching#collapse2831021> (дата звернення: 30.06.2021)
39. Creating Active Learning. *Harvard University*: веб-сайт. URL: https://teachremotely.harvard.edu/creating-active-learning-experiences-online?admin_panel=1 (дата звернення: 10.06.2021)
40. Cambridge Teaching & Learning Newsletter. *University of Cambridge*: веб-сайт. URL: <https://www.cctl.cam.ac.uk/newsletter> (дата звернення 12.06.2021)
41. Community-Blog. *Freie Universität Berlin*: веб-сайт. URL: <https://blogs.fu-berlin.de/online-lehre/> (дата звернення: 22.06.2021)
42. Praxistipps & Handreichungen zum Download. *Freie Universität Berlin*: веб-сайт. URL: <https://www.cedis.fu-berlin.de/online-lehnenlernen/praxistipps/index.html> (дата звернення: 22.06.2021)
43. Flipping Your Remote Classroom. *UC Berkeley*: веб-сайт. URL: <https://teaching.berkeley.edu/flipping-your-remote-classroom> (дата звернення: 19.07.2021)
44. Best Practices for Remote Examinations. *UC Berkeley*: веб-сайт. URL: <https://academic-senate.berkeley.edu/issues/coronavirus/best-practices-remote-examinations#II> (дата звернення: 19.06.2021)
45. Umsetzungsbeispiele digitaler Lehr-Lern-Szenarien an der HU. *Humboldt-Universität zu Berlin*: веб-сайт. URL: https://bolognalab.hu-berlin.de/de/digitale_lehre/umsetzungsbeispiele-1 (дата звернення: 06.07.2021)
46. Language courses. *Yale University*: веб-сайт. URL: <https://fas.yale.edu/book/fas-covid-10-information-and-updates-fall-2020/academic-planning-resources-fall-2020/language> (дата звернення: 11.07.2021)
47. The Hybrid Learning Theatre: Live lectures with a Zoom wall. *Universiteit van Amsterdam*: веб-сайт. URL: <https://tlc.uva.nl/en/article/teacher-story-pushpikavishwanathan/?faculty=55> (дата звернення: 20.06.2021)

ВИСНОВКИ

1. Проведено комплексне дослідження актуального стану забезпечення освітнього процесу у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії COVID-19; пріоритетних стратегій та ключових підходів до забезпечення і реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації; рівня психологічної готовності слухачів вищої школи до навчання у карантинних умовах.

В умовах пандемії національним закладам вищої освіти довелося вирішувати наступні питання: уповільнення пандемії, збереження здоров'я студентів та співробітників; збереження якості і доступності освітнього і наукового процесу в університетах; скорочення витрат і пошук нових ресурсів. Ризики для ЗВО в таких умовах значні: від того, наскільки швидко і якісно університети зможуть змінюватися, залежить їхнє майбутнє – якість освіти, репутація, фінансова стабільність, саме існування багатьох з них.

Аналіз стану забезпечення освітнього процесу у галузі вищої освіти України, ЄС та світу в умовах пандемії COVID-19 дозволив виявити певні тенденції у світовій системі вищої освіти; систематизувати проблемні зони роботи ЗВО в умовах карантину та соціальної ізоляції та узагальнити перелік заходів, що реалізуються на рівні держави, та управлінські практики для підтримки освітньої галузі.

2. Розгляд особливостей реалізації освітнього процесу у ЗВО України під час пандемії коронавірусу, власний педагогічний досвід та досвід наших колег з інших вишів України, опитування студентів та викладачів дозволили нам виділити негативні наслідки дистанційного навчання: вплив глобальних інформаційних мереж на психологічний стан викладачів та студентів, недолік якісних ресурсів для дистанційного навчання, відсутність єдиної універсальної платформи, труднощі щодо організації дистанційного курсу в освітян, певні технічні обмеження: відсутність швидкісного підключення до мережі Інтернет, брак цифрових пристроїв в студентів та викладачів вдома тощо. Для подолання негативних наслідків дистанційного навчання нами запропоновано пріоритетні стратегії забезпечення та впровадження якісного навчального процесу в кризовій ситуації: розробка заходів підтримки студентів і викладачів, формування модульних програм підвищення цифрової грамотності, розробка нових критеріїв оцінювання студентів, розробка й впровадження дистанційного курсу, створення програм міжнародної академічної мобільності співробітників для підвищення педагогічної компетентності, розробка та створення єдиних стандартів професійних умінь і навичок для підготовки спеціалістів, які безпосередньо займатимуться впровадженням цифрових технологій у культурну та освітньо-наукову практику, налагодження партнерства з зарубіжними університетами, використання навчальних технологій та ІКТ тощо.

3. Основними зацікавленими сторонами у змінах системи освіти виступають: держава в цілому, політика, заклади освіти та студентство, соціальні установи, викладацький склад, бізнес та економіка. Цифрові технології є новими структурними компонентами освіти та універсальними інструментами для перепідготовки та підвищення кваліфікації. Дистанційна освіта є єдиною можливістю забезпечити функціонування системи освіти в умовах пандемії. Персоніфіковані можливості дистанційного навчання сприяють покращенню мотивації, а творчий та інтелектуальний капітал викладачів може бути спрямований на виконання інших педагогічних завдань (перекваліфікація, підвищення кваліфікації, розробка онлайн-уроків, створення інформаційних ютуб-каналів тощо). Знання вже не є інтелектуальним капіталом, який має виключно

знаходиться у пам'яті людини. Перше місце посідає цифровий капітал та цифрова компетентність, яка полягає у вмінні швидко пошуку якісної інформації. Нові (дистанційні) форми освіти та самоосвіти суттєво змінюють концепцію педагогічної освіти та ролі вчителя, який вже не є основним джерелом інформації, а є координатором знань. Правове регулювання функціонування постійно зростаючих можливостей цифрових технологій є найкращим підходом вирішення проблем цифрового суспільства взагалі, та цифрової освіти зокрема.

Академічні дослідження припускають, що цифрова освіта має аналогічні традиційній освіті результати. Однак на сучасному етапі відсутні дослідження факторів, які визначають успіх. Перспективним є створення: методики визначення ефективності цифрової освіти; критеріїв ефективності цифрової освіти; форм перевірки та демонстрації компетентностей. Ми не можемо стверджувати, що цифрова освіта є панацеєю від усіх проблем, проте впровадження цифрової освіти за умов реалізації основних принципів, чіткої постановки завдань, визначення мети та розробки стратегій розвитку є цілком реальним завданням.

4. Позитивні наслідки навчання у кризовій ситуації (дистанційної освіти) з урахуванням соціально-психологічного й індивідуально-психологічного контекстів такі: гнучкість; модульність; економічна ефективність; процес контрольованого отримання знань; економія і вивільнення часу викладача; досягнення значно вищого рівня засвоєння матеріалу і рівня підготовки студентів; контроль над роботою викладача і навчанням студента; миттєвість доступу до навчальних матеріалів; переваги (психологічні, фінансові й ергономічні); надання рівних можливостей з реалізації права людини на освіту й отримання інформації; розширення кола споживачів освітніх послуг з віддалених регіонів України; підвищення якості навчання слухачів, студентів незалежно від їх місцеперебування; створення додаткових робочих місць для громадян України; створення спеціальних курсів дистанційної освіти з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів; створення програм і курсів психологічної підтримки; можливість для громадян закордонних країн отримати освіту за українськими програмами; реалізація системи безперервної освіти «протягом усього життя»; індивідуалізація навчання при масовості освіти.

5. Таким чином, загрози та потенційні можливості дестабілізуючих обставин природного характеру у суспільстві на розвиток вищої освіти є різними в залежності від країни. Адже в різних регіонах розвиток вищої освіти має свої особливості. Однак, спостерігаються і спільні для всіх закладів вищої освіти тенденції.

Спільним для всіх країн став перехід на дистанційну форму освіти. Більшість закладів вищої освіти мали необхідну інфраструктуру, досвід он-лайн навчання і використовували цифрові технології до пандемії COVID-19, що дозволило зберегти функціонування освітнього процесу. На національному рівні розроблено нормативні документи, що дозволили перейти на віддалений режим роботи. Було організовано інформаційний супровід викладачів і здобувачів вищої освіти. Вжито заходи щодо економічної підтримки закладів вищої освіти. Для західних освітніх систем характерною є втрата фінансової стабільності. Натомість для багатьох країн, що розвиваються викликом стало обмеження зростання нерівності доступу до освіти і недостатня методична підготовка викладачів. Спільною для всіх країн стала підготовка спеціалістів у галузі медицини, технічної галузі (інженерії), а також культури і мистецтв.

6. На основі результатів виконаних досліджень розроблено методику для діагностики стану, рівнів та особливостей адаптації і гнучкості усіх учасників освітнього процесу до нових умов організації освітнього процесу; оформлено та запущено он-лайн опитувальник впровадження дистанційної форми навчання в

умовах вимушеного соціального дистанціювання, сформульованого за блоками: психологічний, соціальний та інформаційний.

7. Досліджено психологічну профілактику слухача вищої школи у протидії пандемії COVID-19 на національному та наднаціональному рівнях. Виявити та проаналізовано практичний досвід закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової цілісного процесу професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в умовах вимушеного соціального дистанціювання. Окреслено спільні риси вищезазначеного процесу та запропоновано методику успішної психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи.

8. Виокремлено ефективні стратегії і тактики свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи, серед яких такі як: розвиток екологічної свідомості людства, актуалізації духовного потенціалу особистості; усвідомлення власних здібностей та нахилів, життєвих і професійних цілей, найбільш важливих потреб самореалізації; прийняття ефективних рішень у боротьбі з пандемією; досягнення емоційної рівноваги тощо.

Проаналізовано психологічні аспекти дистанційного та змішаного навчання в умовах пандемії для слухачів вищої школи та їх вплив на емоційний стан студентів.

Аналіз стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу, огляд сучасних наукових літературних джерел, труднощів та особливостей дистанційного та змішаного навчання, наш власний педагогічний досвід та досвід наших колег із вітчизняних та закордонних університетів дозволили розробити відповідну методику.

Таким чином, визначальним кроком до вирішення проблеми пошуку стратегій і тактик свідомої психологічної протидії пандемічній тривозі слухачів вищої школи України, ЄС та світу стало впровадження методики, зазначеної вище, у навчальний процес у вищій школі.

9. Дослідено питання критичного аналізу ситуації як засобу формування стресостійкості. Розроблено психологічний тренінг «Мистецтво стресостійкості в умовах вимушеної соціальної дистанції» (<https://www.youtube.com/watch?v=Z5eXMczPXJk>), який знайомить з ефективними техніками боротьби зі стресом, прийомами саморегуляції, а також допомагає знайти індивідуальний вихід зі стресової ситуації, спричиненої розповсюдженням коронавірусної інфекції. Узагальнено основні методи саморегуляції, серед яких ключовими є звернення во внутрішнього потенціалу та розкриття внутрішніх резервів.

10. Визначено суб'єктивний образ професійного майбутнього в умовах складної епідеміологічної ситуації. Об'єктивне і суб'єктивне поєднується у понятті «образ», що характеризує пізнавальну діяльність суб'єкта

На основі розгляду особливостей дистанційної освіти очевидно, що на відміну від очного навчання студенти повинні більше приділяти уваги аспектам самоосвіти, самодисципліни, самомотивації, для того щоб у процесі набуття знань стати академічно, особистісно і соціально зрілим. Особистісно-професійна зрілість, у свою чергу, формує позитивну Я-концепцію.

Суб'єктивний образ професійного майбутнього студентів гуманітарного профілю пов'язаний з розвитком Я-концепції і формуванням професійної Я-концепції. Ефективність навчального процесу, здатність взаємодіяти з іншими залежить від Я-концепції. Професійна самосвідомість охоплює такі різноманітні особистісні особливості, як становлення і розвиток особистості, широкий світогляд студента, оволодіння професійно важливими особистими якостями, навичками саморегуляції.

Аналіз та синтез процесу самопроекування образу професійного майбутнього в умовах дестабілізації суспільства, виявлення його етапів дозволив розробити теоретичну модель формування суб'єктивного образу професійного майбутнього в умовах дистанційної освіти.

11. В якості методу наукового пізнання в дослідженні процесу формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю було обрано метод моделювання.

Процес формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю є цілісним і системним та передбачає наявність взаємопов'язаних між собою елементів. Ця цілісність і системність зумовлена тим, що елементи, з яких складається процес, пов'язані один з одним певною закономірністю. Саме цей закономірний зв'язок елементів і є об'єктивною основою можливості моделювання.

Основною відмінною рисою моделювання як метода наукового пізнання є використання моделі. Шляхом логічного вибору із усього різномайття представлених типів моделей нами було обрано структурно-функціональну модель.

Модель формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю охоплювала взаємопов'язані методологічний, змістово-процесуальний та критеріально-діагностичний блоки. Методологічний блок передбачає обґрунтування психодидактичного, особистісного, аксіологічного, міждисциплінарного та компетентісного підходів та характеристику принципів діалогічності, особистісно-професійної трансформації, перетворювальної взаємодії та життєвої творчої самодіяльності. У змістово-процесуальному блоці визначено мету формування образу професійного майбутнього та завдання, відповідно до яких обґрунтовано вибір форм і методів організації процесу формування образу професійного майбутнього. Критеріально-діагностувальний блок спрямований на розкриття основних складників образу професійного майбутнього, а також на визначення критеріїв та рівнів сформованості образу професійного майбутнього.

Використання структурно-функціональної моделі дозволило підтвердити ефективність запропонованого змісту, визначених форм і методів формування образу професійного майбутнього у студентів гуманітарного профілю.

12. Пошук кращих практик забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в умовах пандемії COVID-19 спонукав звернутися до рейтингу ЗВО, зокрема до одного з найбільш авторитетних в освітній галузі рейтингів QS World University Rankings. Було складено перелік із 15 світових, регіональних (Європейський Союз) і місцевих лідерів у галузі гуманітарної освіти. Їх діяльність було проаналізовано за організаційним, методичним, технологічним та інформаційно-комунікаційним критеріями. Визначалися за організаційним критерієм: наявність компетенцій антикризової дії в управлінських команд ЗВО; акцент не на адмініструванні, а на комунікації; організація методичної підтримки цільових груп з питань, пов'язаних із переходом на дистанційний / змішаний / гібридний режими навчання; за інформаційно-комунікаційним критерієм: налагодження інструментів зворотного зв'язку (двобічної комунікації); налагодження роботи консультаційних сервісів із використання технологій дистанційного навчання; організація сайт-майданчика з обміну кращими практиками реалізації освіти в умовах соціального дистанціювання; наявність банку цифрових освітніх ресурсів; відповідно до методичного критерію: наявність у викладачів умінь організації дистанційного навчання та оцінювання; згідно з технологічним критерієм: сформованість цифрової освітньої інфраструктури ЗВО. У результаті було укладено компаративну шкалу ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в

непередбачуваних умовах, що охоплювала чотири рівні – високий, достатній, задовільний, низький.

13. Наукове дослідження світових практик закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення освітнього процесу у форматі «дистант» дозволив дійти висновку, що при тотальному переході на дистанційну форму навчання та праці в умовах пандемії перед системою вищої освіти постала низка викликів: проблема адаптації студентів і викладачів до роботи в режимі он-лайн; зниження якості освіти; невідповідність дистанційної форми навчання освітнім стандартам; низький рівень задоволеності студентів вартістю навчання; зміна ролі викладача в навчальному процесі; невисокий рівень цифрової грамотності викладачів; вибір закладами вищої освіти дистанційних освітніх платформ; демотивація студентів до навчання; незадоволеність ними обраною спеціальністю і страх перед майбутнім працевлаштуванням. Вищевикладене створило ситуацію виклику системі вищої освіти, що свідчить про необхідність дослідження проблем і подальших перспектив розвитку дистанційної освіти.

Спільним для закладів вищої освіти України, ЄС та світу щодо ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю є: 1) забезпечення викладачів і студентів цифровими платформами, технологіями та інструментами для безперебійного освітнього процесу в умовах соціального дистанціювання; 2). обов'язкові повідомлення про цифрові технології та інструменти, які було підібрано для імплементації навчання, методичні рекомендації з проведення різних видів навчальних занять в онлайн-режимі, поради щодо поточного та підсумкового оцінювання студентів, налагодження комунікації і зворотного зв'язку тощо; 3) методичні служби закладів вищої освіти розробили інструкції, рекомендації, керівництва щодо впровадження гнучких та інклюзивних практик дистанційного/змішаного навчання; 4) в усіх світових університетах-лідерах значну увагу приділено формуванню вмінь викладачів залучати студентів до активної участі в дистанційному навчанні; 5) світові та європейські університети доклали методичних зусиль для того, щоб полегшити масовий перехід студентів до нових режимів освітньої діяльності, сформуванню в них уміння вчитися дистанційно; 6) значну увагу в університетах було приділено питанням налагодження комунікації та зворотного зв'язку; 7) важливий напрям діяльності університетів – пошук і поширення кращих практик реалізації дистанційного і змішаного освітнього процесу з професійної підготовки студентів гуманітарного профілю.

ДОДАТОК А

Он-лайн опитувальник впровадження дистанційної форми навчання в умовах вимушеного соціального дистанціювання

(академічний, психологічний, соціальний та інформаційний блоки)

Шановні викладачі закладів вищої освіти та здобувачі вищої освіти, у рамках проєкту «Потенціал вищої освіти в умовах пандемії: глобальний, європейський, національний виміри» (реєстраційний номер: 2020.01/0172) Національного фонду досліджень України профінансованого за кошти державного бюджету, проводиться дослідження потенціалу вищої освіти в умовах пандемії.

Будь ласка, заповніть цей опитувальник, щоб допомогти нам зрозуміти вищевказані аспекти вашого життя. Уважно прочитайте питання анкети та оберіть варіант, який найбільш відповідає Вашій думці або допишіть свій. Запитання, які передбачають дві та більше відповідей, позначені квадратом. Участь у опитуванні є добровільною і допоможе нам розробити рекомендації для закладів вищої освіти.

Опитувальник складається із загальної інформації та 4 блоків (25 питань). Надіслані відповіді будуть анонімними. Зібрані дані використовуватимуться виключно для цього дослідження.

Відповідаючи на запитання, Ви підтверджуєте, що:

- були проінформований про добровільну і анонімну участь в цьому дослідженні;
- Вам не менше 18 років;
- в даний час Ви працюєте/навчаєтесь у закладі вищої освіти.

Заздалегідь дякуємо Вам за участь в цьому дослідженні!

Загальна інформація

Вкажіть повну назву закладу вищої освіти в якому Ви працюєте/навчаєтесь

Вкажіть повну назву факультету на якому Ви працюєте/навчаєтесь

Вкажіть Ваш статус

Викладач

Студент

Вкажіть Ваш вік

До 20 років

Від 21 до 30 років

Від 31 до 40 років

Від 41 до 50 років

Від 51 до 60 років

Понад 60 років

Вкажіть, будь-ласка, Вашу стать

Жіноча

Чоловіча

Блок 1

1. Оцініть готовність Вашого освітнього закладу до реалізації масового дистанційного навчання за наступними критеріями:

Повна реалізація	Часткова реалізація	Не реалізовано
-----------------------------	--------------------------------	---------------------------

1. Наявність у суб'єктів освітнього процесу досвіду дистанційного навчання до введення карантинних заходів у зв'язку з пандемією COVID-19

2. Наявність в освітніх установах програмного забезпечення і достатнього обладнання для організації робочого місця викладача

3. Наявність в освітніх установах цифрових освітніх ресурсів

4. Наявність системи методичної підтримки викладачів у ході дистанційного навчання

2. У зв'язку із переходом освітньої галузі на дистанційний формат навчання під час пандемії COVID-19 оцініть наскільки Ви задоволені підтримкою:

Дуже незадоволен ий	Незадоволен ий	Байдуж ий	Задоволен ий	Дуже задоволен ий
------------------------------------	---------------------------	----------------------	-------------------------	----------------------------------

1.
Адміністраці
ї закладу
вищої освіти

2.
Викладацьк
ого
персоналу

3. Планово-
фінансового
відділу

4.
Технічного
відділу та ІТ-
послугами

5. Відділу по роботі зі студентами

6. Відділу з міжнародної співпраці

7. Відділу зі Зв'язків з громадськістю (веб-сайти і інформація в соціальних мережах)

3. У зв'язку зі скасуванням очних занять організація лекцій змінилася. Нижче перераховані кілька різних форм онлайн-лекцій. Оцініть Ваш рівень задоволеності кожною формою. Якщо у Вас немає досвіду роботи з конкретною формою, будь ласка, виберіть «Не можна застосувати».

Дуже незадоволе ний	Незадоволе ний	Задоволе ний	Дуже задоволен ий	Не можна застосув ати
------------------------------------	---------------------------	-------------------------	----------------------------------	--

1. Онлайн в режимі реального часу (відеоконференція)

2. Онлайн з відеозаписом (не в режимі реального часу)

3. Онлайн з аудіозаписом (не в режимі реального часу)

4. Онлайн, відправляючи презентації студентам

5. Письмове спілкування (форуми, чат і тощо)

6. Інше (будь ласка, вкажіть):

4. У зв'язку зі скасуванням очних занять організація практичних та семінарських занять змінилася. Оцініть Ваш рівень задоволеності кожною формою. Якщо у Вас немає досвіду роботи з конкретною формою, будь ласка, виберіть «Не можна застосувати».

Дуже незадоволе ний	Незадоволе ний	Задоволе ний	Дуже задоволен ий	Не можна застосув ати
------------------------------------	---------------------------	-------------------------	----------------------------------	--

1. Онлайн в режимі реального часу (відеоконференція)

2. Онлайн з відеозаписом (не в режимі реального часу)

3. Онлайн з аудіозаписом (не в режимі реального часу)

4. Онлайн, відправляючи презентації студентам

5. Письмове спілкування (форуми, чат і т.п.)

6. Інше (будь ласка, вкажіть):

5. Які освітні технології очного навчання є ефективними для дистанційного навчання в умовах пандемії?

Технологія проблемного навчання

Технологія проектного навчання

Технологія розвитку критичного мислення

Технологія дослідного навчання

Технологія індивідуалізованого навчання

Технологія групового навчання

6. У якому форматі надавалися навчальні матеріали?

У текстовому форматі

У форматі відео-файлів

У форматі подкастів

У форматі графіків, таблиць, рисунків

У форматі посилань на електронні ресурси мережі Інтернет за тематикою курсу

Інше (будь ласка, вкажіть):

7. Як Ви оцінюєте достатність об'єму інформації для отримання атестації за семестр?

Достатній

Недостатній

Надмірний

8. Як Ви вважаєте, в якій мірі засвоюється програма підготовки у ході дистанційної форми навчання?

Не в повній мірі

В повній мірі

Не засвоюється

9. Які із факторів, на Ваш погляд, перешкоджають повноцінному процесу організації дистанційного навчання?

Відсутність завчасно розроблених онлайн курсів

Недостатній рівень володіння засобами ІКТ-технологій

Недостатнє технічне забезпечення освітнього процесу

Складність в оцінці результатів навчання

Втрата ефекту студентської аудиторії

Труднощі психологічної адаптації суб'єктів освітнього процесу до дистанційного формату роботи/навчання

Інше (будь ласка, вкажіть):

10. Причинами невисокої ефективності дистанційного навчання, на Вашу думку, є:

Зниження уваги, яке є максимальним лише при контакті з іншою людиною

Перенавантаження (розумове, психоемоційне тощо)

Втрата зацікавленості до виконання професійних обов'язків/до навчання

Недостатній рівень компетентності викладачів / студентів для роботи у дистанційному форматі

Неорганізованість та недисциплінованість викладачів

Зниження відповідального ставлення студентів до навчання

Інше (будь ласка, вкажіть):

Блок 2

11. Успішність будь-якого навчання, в тому числі і дистанційного, обумовлена рівнем емоційної і психологічної комфортності суб'єктів освіти. Оцініть свій рівень сприятливості атмосфери навчання в умовах вимушеної самоізоляції, спричиненої COVID-19.

Сприятливий

Не у повній мірі сприятливий

Несприятливий

12. Висока мотивація та організованість суб'єктів освітнього процесу є умовою якісного дистанційного навчання?

Бажано

Потрібно/Необхідно

Необов'язково

13. В якій мірі Ви відчуваєте психологічний дистрес, якщо такий наявний, в умовах пандемії COVID-19?

Помірний

Легкий

Стійкий

Не відчуваю

14. Оцініть вплив ситуації дистанційного навчання під час карантину на Ваш психологічний стан?

Психологічна напруга, тривожність

Стомленість, низька активність, апатія

Страх незнайомого

Психоемоційний підйом

Відчуття спокою

Психологічна готовність працювати в екстремальних умовах дистанційного навчання та самоізоляції

Інше (будь ласка, вкажіть):

15. Причинами зростання напруженості (суб'єктивне відчуття проблемності) у процесі використання дистанційних технологій, на Вашу думку, є:

1. Викладачі починають «дистанційно відчувати» усі масштаби імітації (обману) з боку недобросовісних студентів в ситуації онлайн-навчання

2. Навчальна активність студентів почала знижуватися, по мірі того як проходить мотивуючий «ефект новизни», і все більше починають вимагатися навички систематичної роботи, самодисципліни, самопримусу

3. Змінюється «фактор батьківської участі» (знижується їх контролююча активність, підвищується внутрішньосімейна конфліктність в умовах самоізоляції, зростає рівень тривожності батьків студентів випускних курсів у зв'язку з майбутнім працевлаштуванням чи ін.)

4. Жоден із варіантів

5. Інше (будь ласка, вкажіть):

Блок 3

16. Чи відчуваєте Ви дефіцит контактного спілкування (комуніканти поряд і не розділені простором і часом) зі своїми студентами / викладачами в умовах дистанційної освіти?

Постійно

Інколи

Ніколи

Інше (будь ласка, вкажіть):

17. Чи відчуваєте Ви потребу у збільшенні соціальної активності (взаємодія зі студентами, викладачами, суспільством) внаслідок обмеженого очного спілкування в умовах дистанційної освіти?

Так

Ні

Не знаю

Інше (будь ласка, вкажіть):

18. Чи змінила дистанційна освіта Ваші соціальні звички?

Так

Ні

Частково

Інше (будь ласка, вкажіть):

19. Чи змінила дистанційна освіта Ваші ціннісні орієнтації?

Так

Ні

Не знаю

Інше (будь ласка, вкажіть):

20. Чи збільшила дистанційна освіта соціальну нерівність?

Так

Ні

Не знаю

Інше (будь ласка, вкажіть):

Блок 4

21. Чи мали Ви досвід використання технологій дистанційного навчання до впровадження карантину?

Так, значний

Так, доводилося

Ні, не доводилося

Інше (будь ласка, вкажіть):

22. Чи полегшили доступ до інформації навички роботи з цифровими технологіями, здобутими Вами у період пандемії?

Так, значно

Так, певною мірою

Ні, жодних зрушень

Важко оцінити

Інше (будь ласка, вкажіть):

23. Оцініть свої навички роботи з комп'ютером: (не володію навичкою, , володію впевнено)

Не володію навичкою	Володію невпевнено	Володію впевнено
--------------------------------	-------------------------------	-----------------------------

1. Перегляд інформації в Інтернеті

2. Обмін цифровим контентом

3. Використання онлайн-навчальних платформ (BigBlueButton, Moodle, Blackboard, GoToMeeting і т.п.)

4. Використання онлайн-платформ для спільної роботи (Zoom, MS Teams, Skype і т.п.)

5. Використання платформ онлайн-комунікації (електронна пошта, обмін повідомленнями і т.п.)

6. Використання програмного забезпечення та програм, необхідних для роботи/навчання

24. Оберіть зі списку онлайн-ресурси, якими користувалися при організації дистанційного навчання, підготовці до дистанційних уроків, формуванні та виконанні домашніх завдань і контроль-оцінювальних матеріалів.

Google, Google classroom, Google suite, Google Hangout, Google Meet

Microsoft one note

Microsoft, SEQTA, education Perfect

One Drive/Microsoft Teams

Moodle

Zoom

YouTube

Coursera

Socrative

Kahoot

UberConference

Skype

25. Чи варто залишати елементи дистанційного навчання у закладах вищої освіти після закінчення карантину?

Так, обов'язково

Так, бажано

Так, але за певних умов

Ні, не потрібно

Інше (будь ласка, вкажіть):

ДОДАТОК Б

Психологічний тренінг уміння виходу зі стресового стану, спричиненого умовами вимушеної соціальної дистанції

«Мистецтво стресостійкості в умовах вимушеної соціальної дистанції»

Вступ. Психологічний тренінг знайомить учасників з поняттями «стресостійкість», «стрес», з ефективними техніками боротьби зі стресом, прийомами саморегуляції, а також допомагає знайти індивідуальний вихід зі стресової ситуації, спричиненої розповсюдженням коронавірусної інфекції (COVID-19). Тренінг є доступним за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=Z5eXMczPXJk>.

Ключові слова: стрес, саморегуляція, стресостійкість, вимушена соціальна дистанція, соціальне та фізичне дистанціювання, стресовий стан, карантинні обмеження.

Цільова аудиторія: здобувачі вищої освіти, а також викладачі та усі, для кого важливим є ментальне здоров'я в умовах карантинних обмежень, соціального та фізичного дистанціювання.

Структура тренінгу: вступ (знайомство), основна частина, заключна частина. Основна частина складається з двох блоків інформативного характеру, практичних вправ та міні-опитування «Чи можете Ви ігнорувати зовнішні подразники та контролювати ситуацію?».

Мета: підвищення рівня стресостійкості, розвиток навичок концентрування уваги в умовах стресових ситуацій, знаходження власних ресурсів виходу із стресових ситуацій.

Основні методи: групова дискусія, ігрові методи, методи розвитку соціальної перцепції.

Форма проведення: online, offline.

Завдання: ознайомити учасників із поняттями стресу та стресостійкості, причинами його виникнення; сформулювати уміння адаптації до ситуації; ознайомити з основними техніками виходу із стресового стану.

Тривалість: 80 хвилин.

Хід тренінгу

Психологічна грамотність (психологічна компетентність, рівень психологічної культури) населення охоплює усвідомлене, адекватне та критичне ставлення до себе та актуальних подій, знання про способи подолання стресу та можливості звернутися за допомогою до спеціалістів. Одним із шляхів поширення психологічної грамотності є участь у тренінгах та семінарах, які спрямовані на розвиток стресостійкості та вчать основним прийомам виходу із стресу в умовах пандемії.

Вступ. Знайомство. Мета: активізувати відчуття особистості.

Вправа 1. Кожен з учасників називає своє ім'я та два прикметники (на першу літеру, з якої починається його ім'я), які характеризують його.

Основна частина. Епідемія коронавірусу, вимушена соціальна ізоляція, перехід до нової форми навчання, порушення стабільної картини світу є тими причинами, які призводять до постійного стресу.

Міні-опитування: Що саме у період карантину та вимушеної соціальної та фізичної ізоляції для Вас особисто є стресом?

Учасники по черзі висловлюють свої думки.

Наведені приклади свідчать про основною причиною стресу стали події, які порушили звичайний ритм та плин життя. Є ситуації, які для усіх можуть бути стресовими, але й такі, які є стресовими для окремої людини.

Як Ви розумієте стрес?

Вправа 1. Асоціації зі словом «стрес». Які асоціації у Вас викликає слово «стрес»?

Учасники висловлюють свої припущення (кожен з учасників отримує по черзі м'яч або інший предмет та висловлює свої думки).

Більшість асоціацій зі словом «стрес» мають негативний відтінок.

Інформативний блок: стрес

Що таке стрес? Визначення стресу в психології.

Стрес (від англ. stress – напруга) – неспецифічна реакція організму на ситуацію, що вимагає більшої або меншої функціональної перебудови організму, що відповідає адаптації. Отже, стрес – це нормальна фізіологічна відповідь організму на надмірний вплив будь-якого подразника, надмірну психоемоційну ситуацію в житті. Стрес, як стверджує кандидат біологічних наук Віктор Комаренко, є універсальним механізмом, який дозволяє усім живим істотам бути гнучкими за будь-яких мов. Він активізує організм, щоб адаптуватися до нових подій, негативних або позитивних.

Симптоми стресу: сильна стомлюваність, неуважність, проблеми з концентрацією; дратівливість, агресія, прояви злоби; тривожність, зайве занепокоєння; безпричинні страхи; розлади пам'яті, втрата почуття гумору; регулярні фізичні недуги (спина, голова, серце, шлунок); складнощі в стосунках у сім'ї або з близькими, проведення менше часу з ними; відсутність бажання повертатися/влаштуватися на роботу або неефективність на роботі, прокрастинація; незадоволеність від роботи, часті помилки, неможливість завершити роботу вчасно; відчуття відчуженості, потяг до вживання алкоголю та збільшення викурених сигарет, втрата апетиту чи переїдання; апатія; проблеми з комунікацією, соціальні конфлікти або небажання спілкуватися.

Дистанційне навчання та вимушена соціальна дистанція – неабиякий стрес для освітян та студентів, тож важливо вміти швидко сконцентруватися на задачах, не відволікаючись на домашні справи й чітко відмежовуючи освітній процес і відпочинок.

Ефективність діяльності у мовах вимушеної соціальної ізоляції визначається вмінням управляти стресом (саморегуляції).

Інформативний блок: саморегуляція

Саморегуляція – це управління своїм психоемоційним станом, який досягається шляхом впливу людини на самого себе за допомогою слів, уявних образів, управління м'язовим тонусом і диханням.

Мистецтво саморегуляції набуває особливого значення в умовах соціальної ізоляції, оскільки допомагає вирішувати внутрішні проблеми та проблеми, пов'язані з ефективним виконанням професійних обов'язків. На сучасному ринку праці емоційна компетентність цінується навіть більше, ніж інтелектуальна, оскільки емоційно компетентна людина психологічно врівноважена і здатна зберігати спокій у складних обставинах, добре організована, вміє уникати емоційного вигорання навіть за напруженого робочого графіка; розуміє почуття інших людей, ефективно працює в команді; здатна до самомотивації; може бути лідером, надихати і заохочувати.

Способи саморегуляції: сміх, посмішка, гумор; роздуми про хороше, приємне; різні рухи типу потягування, розслаблення м'язів; розглядання квітів в приміщенні, пейзажу за вікном, фотографій, інших приємних або дорогих серцю речей; уявне звернення до вищих сил (Бога, Всесвіту, великої ідеї); «купання» (реальне або уявне) в сонячних променях; вдихання свіжого повітря; читання віршів; висловлювання похвали, компліментів кому-небудь просто так.

Вправи на саморегуляцію.

Вправа 1. Чи можете Ви ігнорувати зовнішні подразники та контролювати ситуацію?

Студентам пропонується заповнити шкалу оцінювання ігнорування зовнішніх подразників, уявивши себе у запропонованих ситуаціях. Учасники позначають кожен з ситуацій цифрами 1, 2 чи 3 в залежності від того, наскільки легко, важко чи дуже важко для них ігнорувати зазначені зовнішні подразники. Пропоновані ситуації:

1. Ваш друг ігнорує рекомендації щодо носіння захисної маски.
2. Вимушена соціальна ізоляція змінила Вашу традиційну форму життя та навчання.
3. Ваші одногрупники критикують людей, які перебувають на самоізоляції.
4. Хтось агресивно коментує ситуацію, спричинену розповсюдженням коронавірусної інфекції.
5. Ваші рідні піддаються впливу негативної інформації.
6. Ви змушені зменшити спілкування з викладачами та друзями.
7. Ваші погляди суттєво відрізняються від поглядів Ваших одногрупників щодо ситуації вимушеної соціальної дистанції.
8. Дистанційна форма навчання у період карантину вимагає навичок самоорганізації.

9. Хтось невдалого жартує на тему коронавірусу.

10. Ваші рідні не аналізують правдивість інформації та поширюють неперевірені дані.

Після цього модератор пропонує підрахувати набрану кількість балів і зачитує результати:
12 і менше балів: вам вдається багато чого ігнорувати! Ви можете контролювати ситуацію.
13–20 балів: вам необхідно працювати над тим, щоб ігнорувати зовнішні подразники. Ви можете це робити, якщо будете намагатися.
21 і більше: вам потрібна допомога! Ви не владні над своїми емоціями.

Вправа 2. Робота в міні-групах. Як я можу допомогти собі подолати стрес?

Учасники діляться на групи по 2-3 людини, складають індивідуальний список порад подолання стресу, а потім обмінюються цими списками.

Вправа 3. «Кодові слова». Вправа спрямовує свідомість на позитивне сприйняття ситуації, саморегуляцію та акцентують увагу на пошуках індивідуальних механізмів захисту від стресу. Люди, які відносно легко можуть самостійно знизити рівень стресу, мають, як правило, свої «кодові слова».

Серед отриманих відповідей були такі: «це мине», «все буде добре», «тільки вперед», «ти – боєць», «все налагодиться», «завтра буде краще», «все має тенденцію закінчуватися», «іди вперед» і т.п.

Вправа 4. Світло в кінці тунелю. Вправа на саморегуляцію.

Мета: створення умов для звертання до власного психоемоційного потенціалу, усвідомлення необхідності відповідального ставлення до власного фізичного і психологічного здоров'я. Учасники діляться на дві групи відповідно до того, що прикріплено у кожного на стільці (хмара або промінь сонця). У такий спосіб формується «ціна стресу». Завдання для першої групи: написати на своїх хмаринках негативні наслідки стресу. Завдання для другої групи: написати ті речі, які відволікають від стресу, допомагають самостійно врегулювати психоемоційний стан та подолати стрес.

Заключний етап.

Вправа 1. «Сьогодні я...»

Мета вправи полягає у створенні позитивної атмосфери.

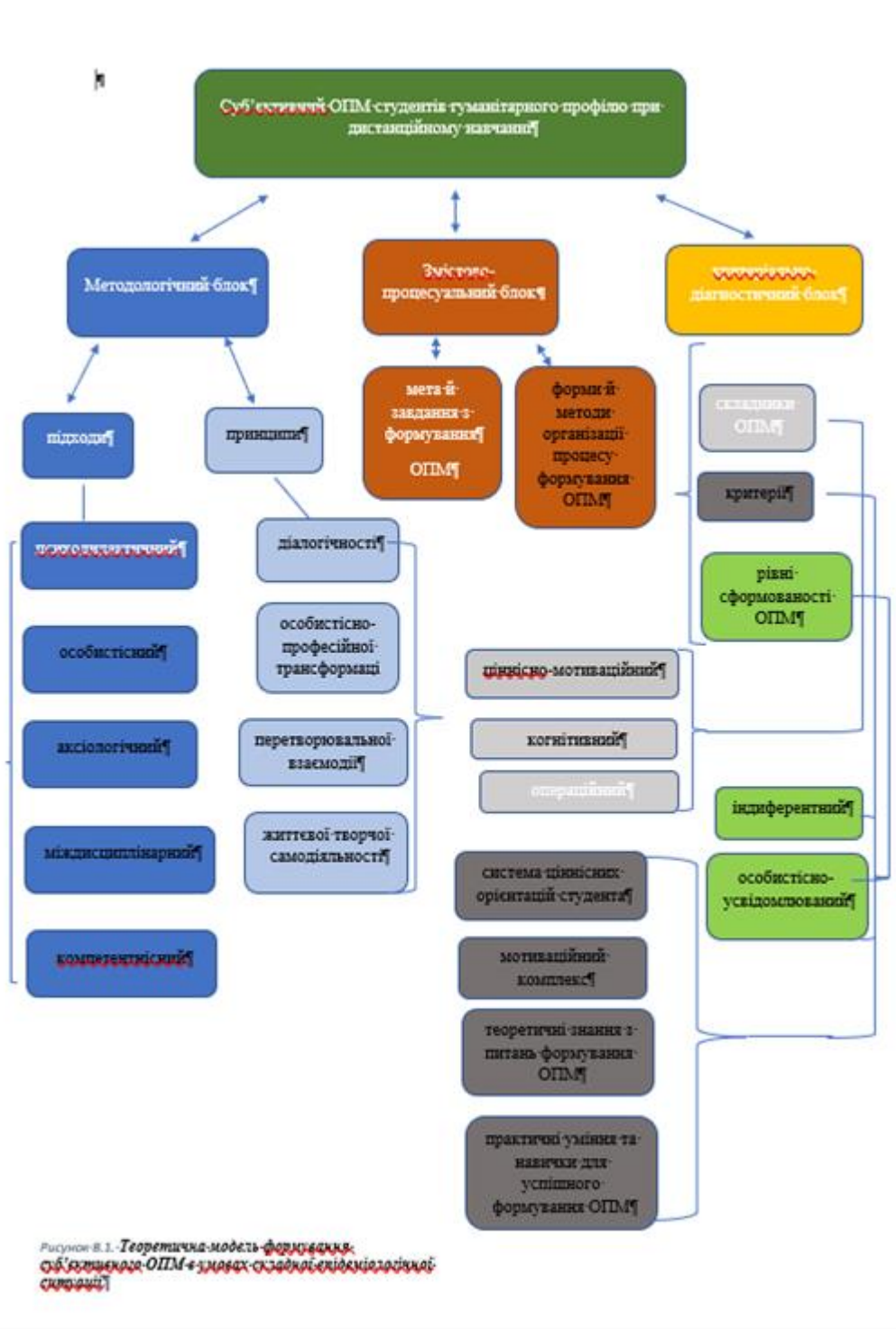
Учасники по черзі роблять свої висновки: «Сьогодні я... навчився, зрозумів, відчув, дізнався, усвідомив, запам'ятав».

Квінтесенція тренінгу: «Соціальна дистанція – найкращий час для ефективного самоменеджменту».

ДОДАТОК В

Теоретична модель формування суб'єктивного ОПМ в умовах складної епідеміологічної ситуації

ДОДАТОК Г

Компаративна шкала ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах

<i>Рівень за шкалою</i>	<i>Індикатори</i>
Високий	управлінська команда ЗВО характеризується наявністю компетенцій антикризової дії, акцентує не на адмініструванні, а на комунікації; у ЗВО налагоджено інструменти зворотного зв'язку; організовано методичну підтримку цільових груп з питань, пов'язаних із переходом на дистанційний / змішаний / гібридний режими навчання; налагоджено роботу консультаційних сервісів з використання цифрових освітніх технологій; організовано сайт-майданчик з обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах; сформовано цифрову освітню інфраструктуру; викладачі демонструють уміння добирати і застосовувати цифрові освітні технології та інструменти для забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах, оцінювати студентів у дистанційному режимі, утримувати увагу студентів на онлайн-занятті.
Достатній	управлінська команда ЗВО загалом характеризується наявністю компетенцій антикризової дії; в управлінській діяльності важливого значення надається комунікації, проте подекуди акцент ставиться на адмініструванні; у ЗВО налагоджено інструменти зворотного зв'язку, але функціонують вони нерівномірно; організовано методичну підтримку цільових груп лише із загальних питань дистанційного навчання; сайт-майданчик для системного обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах не організовано, обмін носить періодичний характер, відбувається на форумах і семінарах; цифрова освітня інфраструктура загалом сформована; викладачі демонструють уміння застосовувати окремі цифрові освітні технології та інструменти для забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах, проте можуть відчувати труднощі в дистанційному оцінюванні, не завжди здатні утримати увагу студентів на онлайн-занятті.
Задовільний	в управлінській команді ЗВО відмічається нестача компетенцій антикризової дії; в управлінській діяльності здебільшого акцентується не на комунікації, а на адмініструванні, не налагоджено інструментів зворотного зв'язку (комунікація здебільшого носить однобічний характер, подекуди зводиться до

	<p>бюрократично-адміністративних приписів); у ЗВО не організовано системної методичної підтримки цільових груп з питань дистанційної освіти; робота консультаційних сервісів з використання дистанційних технологій навчання є несистемною; сайт-майданчик з обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах не організовано, обмін відбувається на рівні кафедр; сформовано мінімально достатню цифрову освітню інфраструктуру; викладачі демонструють уміння застосовувати окремі цифрові освітні технології та інструменти для забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах, проте відчувають значні труднощі в дистанційному оцінюванні, їм важко утримати увагу студентів на онлайн-занятті.</p>
<p>низький</p>	<p>в управлінській команді ЗВО відмічається нестача компетенцій антикризової дії; в управлінській діяльності акцентується не на комунікації, а на адмініструванні, не налагоджено інструментів зворотного зв'язку (комунікація носить однобічний характер, подається як приписи і директиви для виконання, часто зводиться до бюрократично-адміністративних дій з перенаправлення викладачам і студентам наказів і рекомендацій органів влади без позначення власної позиції, пояснень щодо конкретної ситуації); у ЗВО практично не організовано методичної підтримки цільових груп навіть із найбільш загальних питань переходу на дистанційний режим викладання і навчання, викладачі і студенти самотужки вирішують проблеми організації освітнього процесу в нових умовах; не налагоджено роботу консультаційних сервісів з використання дистанційних технологій навчання; сайт-майданчик з обміну кращими практиками забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах не організовано; сформовано мінімальну цифрову освітню інфраструктуру; викладачі не володіють сучасними методичними засобами для ефективного забезпечення фахової складової професійної підготовки студентів гуманітарного профілю в непередбачуваних умовах; не компетентні в застосуванні освітніх технологій для реалізації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, відчувають значні труднощі в оцінюванні результатів навчання студентів у дистанційному режимі; їм важко утримати увагу студентів на онлайн-занятті.</p>

Наукове видання

Гринюк Світлана Петрівна,
Желуденко Марина Олександрівна,
Зайцева Ірина Володимирівна,
Заслужена Алла Андріївна,
Ковтун Олена Віталіївна,
Султанова Лейла Юріївна

**Вища освіта в умовах карантинних обмежень
та соціального дистанціювання**

Монографія

Продаж заборонено

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *С.П. Гринюк*
Редактор *С.П. Гринюк*
Оформлення обкладинки *Л.Ю. Султанова*

Формат 60x84^{1/16}
Обл.вид.арк. 8,0. Зам. № 8184.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 196 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua